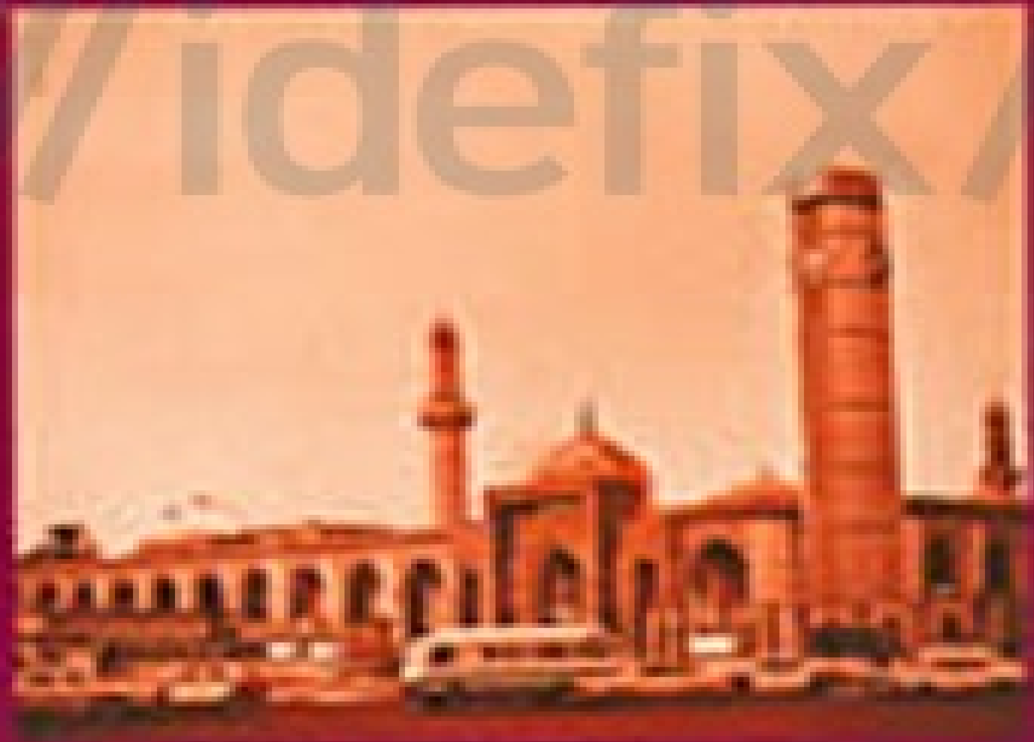
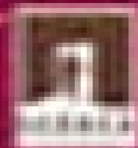
UFUK ŞAHSİYETLER

İmâm-ı A'zam
Ebû Hanife

"Nurdan Bir Abide: Ebû Hanife"

ENES SELİM

2.

İmam-ı A'zam
Ebû Hanife

"Nurdan Bir Abide: Ebû Hanife."

Enes Selim

Biografi

Enes Selim

1965 DÜZCE-Gümüşova-Hacıkadirler de doğdu. İlk ve orta tahsilini Düzce ve Ankara'da tamamladı. Ankara-Kızılcahamam'da İmam Hatip olarak göreve başladı. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez teşkilâtı Din Hizmetleri Daire Başkanlığında bir süre çalıştı. Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesini bitirdi. Bu sırada Kayseri Talas'ta İmam-Hatiplik görevini sürdürdü. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans programını tamamladı. Nevşehir, Bünyan ve Melikgazi'de imam hatip liselerinde, Melikgazi Burhan Dinçbal İlköğretim Okulu, Melikgazi Seyyid Burhaneddin Anadolu Teknik Lisesi ve Endüstri Meslek Lisesi gibi çeşitli okullarda öğretmenlik yapan Selim'in "100 Soruda Âhiret Hayatı" adlı eseri bulunmaktadır. Evli ve dört çocuk babası olan Enes Selim, hâlen Kayseri'de Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

İMAM-I A'ZAM EBÛ HANİFE

Editör
Ali BUDAK

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Epub
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6096-51-2

Yayın Numarası
52

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan A.Ş.
TS EN ISO 9001:2008
Ser No: 300-01
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Şubat 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Rehber Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1 s
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.rehberyayinlari.com
facebook.com/kitapkaynagi

Sunuş

Ebû Hanife kimdir? İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe bizim mezhep imamımız. Türkiye'de büyük çoğunluğun mezhep imamı, ilmin o döneminde etrafına topladığı dev adamlara düşüncelerini takrîr ve dikte eden, ders halkasında ilk dönemlerin aydınlık topluluğuna Şeyhülislâmlık yapan İmam Ebû Yusuf'ları, İmam Muhammed'leri, İmam Hasan Şeybânî'leri, İmam Züfer'leri ve Hz. Şafiî'nin üstadı Veki'leri yetiştiren bir üstadlar üstadıydı.. Çağlara imzasını atıyor.. kendinden sonraki asırlara sesleniyor ve yüz milyonların imamı olma mevkiine yükseliyor.. İmam-ı A'zam Ebû Hanife kırk yıl yatsı abdesti ile sabah namazını kılmış, her ayda altmış hatim indirirdi. Şimdi bir kere daha soralım: Ebû Hanîfe kimdi? Ebû Hanîfe, Allah Resûlü'nün ashabından İbn Mes'ûd'un (radıyallahu anh) ve tâbiînden Alkame'nin, Yezid'in, Esved'in talebesi mi? Hayır, talebesinin talebesi. Yani Hammâd İbni Ebî Süleyman'ın talebesi. Gerçi Hammâd da ayrı bir fıkıh dâhîsi, bir hukuk dâhîsi idi ama, Allah Resûlü'nün talebesinin talebesiydi.[1]

Çok ince bir anlayışa sahip olan ve dinin ruhuna fevkalâde nüfûz etmiş olan **Ebû Hanife**'nin mezhebi, özellikle Türkler arasında yayılmıştır. Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılar ve birçok İslâm ülkelerinin tarihte resmi mezhep kabul ettiği, Türkiye'nin % 90 ve daha yukarısı Müslümanlarının "**Hanefî**" diye meşhur olan görüş sisteminin imamının hayatını, fikirlerini ve metodunu bilmeleri dün olduğu gibi bugün de İslâmı sevmemizi, tanımamızı sağlayacaktır.

Ebû Hanife hayranlık uyandıran bir âlimdir, O ilim âyetlerinden bir âyettir. Onun sözünden yüz çevirenler onu anlamaya takatları

olmayanlardır.[2] Cenâb-ı Hakk'ın, yaratılmışların dilleri adedince konuşma tarzı vardır. Bunun gibi, Kur'ân-ı Kerîm de dünden bugüne konuşmuş ve kıyâmete kadar da konuşacaktır. O, **İmam-ı A'zam Ebû Hanife** ile konuşmuş. Üstad Bediüzzaman'la konuşmuş, bundan sonra da konuşmaya devam edecektir.[3]

Bu çalışmada İmamı-ı A'zam Ebû Hanife'nin hayatı, fikirleri ve hayatından bazı kesitler kısaca anlatılmaya gayret edilmiştir. Bu konudaki eserler çok kapsamlı, geniş hacimli ve akademik olduğundan[4] okuma alışkanlığı olmayan halkımıza fazlaca ulaşamamakta, **İmam-ı A'zam** gibi İslâm'ı sevdiren örnekler sunulamamaktadır. İslâm'ı sevdirip hâl ve görüşleriyle yaşatan, Müslümanların çoğunun İslâm yaşayış tarzını "Hanefî görüşündeyiz" diye örnek aldıkları önder şahsiyetleri kısaca da olsa tanıtma, sevdirme gayretiyle bu çalışma kaleme alınmıştır.

Bu kitabın birinci bölümünde **İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe**'nin hayatı, öğretmenleri, öğrencileri ve eserleri, ikinci bölümde hayatından kesitler, üçüncü bölümde fıkhî metodu, fikirleri, dördüncü bölümde de mezhep ve fırka ne demektir, 73 fırka hadisi ile Ebû Hanîfe'nin doğduğu, yetiştiği çevre ile Hanefî mezhebinin yayılışı ve bölgeleri kısaca anlatıldı.

İslâm'ı tanıtmaya, sevdirmeye çalışan âlimlerimizi rahmet ve minnetle anıyor, bu çalışmayı hazırlamaya vesile olan arkadaşlarımıza, dostlarımıza, öğrencilerimize de teşekkürü bir borç addediyorum.

Enes SELİM

Kayseri-2006

---

1 Gülen, M. Fethullah, *Sonsuz Nur*, 1/466-7.

2 Bkz. İbn *Hac*er el-Heysemî, *el-Hayrâtu'l-Hisan*, s. 35, Beyrut, 1983.

3 Gülen, *Fasıldan Fasıla-2*, s. 135.

4 Bkz. Ali Bardakoğlu, *Ebû Hanife*, s. 143.

BİRİNCİ BÖLÜM
İMAM-I A'ZAM EBÛ HANÎFE'NİN HAYATI

Soyu ve Künyesi

Babasının adı **Sabit**'ti. İmam-ı A'zam'ın dedesi **Zûta**'nın (veya Zevta) kabilesi İran Fethi'nden sonra, Müslümanlar tarafından esir edildi. Kısa bir zaman sonra esirlikten kurtulup azât edilince Müslüman olmuş, ana vatanı Kâbil'den İslâm medeniyetinin ilk merkezlerinden biri ve İran'a en yakın olan **Kûfe** şehrine göç etmiştir.[5] Dedeleri Sâsâni Devleti'nde görev almış, valilik yapmış kimselerdendir.[6] Ebû Hanîfe'nin dedelerinin ana yurdu olan bölgede Türkler de dahil birçok Müslüman kavmin yaşamakta oluşu onun aslen Türk olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.[7]

Dedesi **Zûta**, Kûfe'de Hz. Ali (radıyallahu anh) ile karşılaşmış ve onu son derece sevmiştir. Nevrûz bayramı münâsebetiyle Hz. Ali'ye pâluze (pelte-muhallebi) ikram etmiş, Hz. Ali (radıyallahu anh), onu ve oğlu Sabit'i de çok sevmiş, Sabit'e hayırlı bir evlâd vermesi için duâ etmiş, hayır ve bereket duâsında bulunmuş ona ve zürriyetine hayır duâ etmiştir.[8]

Babası **Sabit** ise hür ve Müslüman olarak doğmuş, küçüklüğünde Hz. Ali'yi görmüş, yani tabiindendir.[9] Varlık sahibi bir kumaş tüccârıdır. Dedesinin Arap veya İranlı olduğunu söyleyen tarihçiler de vardır. Fakat tarihçilerin çoğunluğuna göre Türk boylarından İran'a gelmiş kabilelere mensup bir kişi olduğudur.

Bütün âlimlerin ittifakla bildirdiklerine göre İmam-ı A'zam hazretlerinin adı **Nu'man**'dır. Nu'man kelime olarak *bedeni ayakta tutan can* demektir. Bir başka manası da *güzel kokulu çiçek* veya *leylak çiçeği* demektir.

Ebû Hanife olarak künyelenmesine gelince;

* Hanife, Hanif kelimesinin müennesidir. Müslüman ve ibadet eden anlamındadır.

* Hanif kelimesi Irak lugatında bir çeşit divite denir ki, İmam yazı yazmak için bu diviti yanından hiç ayırmazdı. Bundan dolayı bu künye ile meşhur olmuştur.

* İmam-ı A'zam'ın Hanife adında bir kızı olduğundan bu künye kendisine verilmiştir, diyenler varsa da, İmam'ın oğlu, Hammad'dan başka bir çocuğu bulunmadığından -bilinmediğinden- bu söz doğru değildir. Tarihçiler İmam'ın bir tek çocuğundan yani **Hammad**'dan bahsetmektedirler.[10]

Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği

Ebû Hanîfe, (80/699) Kûfe'de doğmuş Bağdat'ta (150/767) vefât etmiştir. Doğduğu zaman devletin başında Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan[11] bulunuyordu. Küçük yaştan itibaren çok iyi bir tahsil gören İmam-ı A'zam Ebû Hanife, Kûfe'de o bölgenin ileri gelen üstadlarından hadis ve fıkıh meselelerini öğrendi. Hayatı maddî sıkıntıdan uzak geçmiştir. Küçük yaşta Kur'ân'ı ezberlediği bilinen Ebû Hanîfe, kıraat (okuma) ilmini yedi kıraat (Kur'ân'ı yedi okuyuş tarzı) âlimi İmam Âsım'dan (v. 127/744) öğrenmişti.[12] Ramazan'da 60 defa Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettiği rivâyet olunur. Bu haberde biraz mübalağa olsa bile bu onun çok Kur'ân-ı Kerîm okuduğunu göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i küçük yaşlardayken öğrendiği, birçok yolla rivayet edilmiştir.[13]

Kûfe, Irak'ın büyük şehirlerinden biriydi. Irak'ta çeşitli milletler, kavimler, cemaatler, Süryaniler de vardı. İran ve Yunan felsefesi okunan medreseler vardı. Çeşitli Hristiyan mezhepleri birbiriyle çatışıyor, ara sıra fitneler, karışıklıklar oluyordu. Orada siyasi fırkalardan; Şia, Hariciler,

Mutezile vardı. Kısaca Kûfe, yeni Müslüman olanlara İslâm'ın ve Arapça'nın öğretildiği, siyâsi faaliyetlerin yoğun olduğu önemli yerleşim yeriydi.

İmam Şafii'nin, "***İnsanlar, fıkıhta Ebû Hanîfe'nin çocuklarıdır"*** dediği İmam-ı A'zam, küçük yaştan itibaren çok iyi bir tahsil görmüş, zamanının ileri gelen üstadlarından hadis dinlemiş ve fıkıh meselelerini öğrenmiştir. Ayrıca yaşadığı bölgede bulunan çeşitli mezhep mensuplarıyla da tartışmalar yapmış, sonuçta nass (âyet ve hadisler) esaslarına göre, akıl ve mantığın da yardımıyla münakaşalarda başarı kazanmıştır.

Ebû Hanîfe Kûfe'de yetişti, orada büyüdü, hayatının çoğunu orada, öğrenerek, öğreterek geçirdi. Ticaretle meşgul oluyor, çarşı pazara gidiyor, ilim meclislerinde az bulunuyordu. Âlimlerden bazıları ondaki bu parlak zekâyı, ilmî aklı sezdiler. Ticaret işi ile olduğu gibi ilim meclisleriyle de alakalanmasını istediler. Ebû Hanîfe bu hususu şöyle anlatıyor:

"Günün birinde Şa'bi'nin yanından geçiyordum. Beni yanına çağırdı ve bana: "Nereye devam ediyorsun?" dedi. Ben de:

– *Çarşı pazara*, dedim. *Âlimlerden kimin dersine devam ediyorsun,* dedi. *Hiç birinin dersine gidemiyorum*, dedim. *İlmi ve âlimler ile görüşmeyi sakın ihmal etme! Ben senin uyanık ve canlı bir genç olduğunu görüyorum,* dedi. Onun bu sözü benim içimde iyi bir te'sir bıraktı. Çarşı-Pazar işlerini bıraktım. İlim yolunu tuttum. Allah'ın yardım ve inayetiyle, Şa'bî'nin sözünün bana çok faydası oldu."[14]

Fıkıh İlmine Başlaması: Talebesi Ebû Yusuf başta olmak üzere pek çok kimseden şöyle rivâyet olunuyor:

Kendisine sormuşlar: Fıkıh ilmine nasıl başladın?

– Anlatayım demiş, bu, Allah'ın tevfik ve inâyetidir, O'na dâima hamd olsun. Ben öğrenmeye başladığım zaman bütün ilimleri göz önüne aldım. Her birini kısım kısım okudum. Parmakla gösterilir hâle geldim. Sonunu ve faydasını düşündüm. Kelâm (inanç-itikad) ilmini okudum. Sonra Edebiyat ve

nahve (Arapça dil, gramer ilmi) baktım, iyice öğrendim. Şairliğe baktım. Sonra Tefsir ilmini, Sonra hadis-i şerifleri öğreneyim dedim…

Sonra fıkıh ilmine baktım. Ona baktıkça gözümde değeri arttı. Onda bir eksiklik bulamadım. Düşündüm, âlimler, fakihler ve üstadlarla bir arada oturmak, onlar gibi ahlâklı olmak var. Aynı zamanda farzları işlemek, dînin icaplarını yerine getirmek ibâdet etmek de onu bilmekle olacak. Dünya ve âhiret onunla kazanılıyor... Onun sâyesinde dünyayı isteyen büyük mevkilere yükselir, ibâdet etmek isteyen onsuz yapamaz.. Kimse ilimsiz ibâdet yaptığını söyleyemez. Fıkıh, ilimle ameldir.[15]

Bu rivâyetten anlaşılıyor ki, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri asrında yayılmış olan ilimlerin hepsini denemiş, içlerinden en beğendiğini seçmiş, onda mütehassıs olmuştur. Demek o, devrindeki ilimlerin hepsini bilen kültürlü bir insandı. Sonradan bütün varlığıyla fıkıh ilmine sarılmıştır. Fıkha sarılması, baştan diğer ilimleri elde edip hepsinde bilgi sahibi olduktan sonradır.[16]

Hocası Hammad b. Ebi Süfyân (v.120/737)'ın derslerine on sekiz yıl devam etti. Rivâyete göre Hammad, Basra'ya bir yolculuk yapmış ve giderken yerine Ebû Hanîfe'yi bırakmıştı. Döndüğü zaman neler olduğunu sordu ve Ebû Hanîfe'nin, kendisine sorulan altmış suâli cevaplandırdığını öğrendi. Bu sorulara verilen cevaplardan yirmisini hatalı buldu. Bunun üzerine Ebû Hanîfe yalnızca onun derslerine devam etmeye ve o yaşadığı müddetçe ders okutmamaya karar verdi ve bunu uyguladı.

İmam-ı A'zam Ebû Hanife kırk yaşına geldiği tam olgunluk çağında Kûfe mescidinde üstadı Hammad'ın ders kürsüsüne oturdu. Kendisine sorulan meseleleri çözmek, arz olunan olayları bir hükme bağlayabilmek için bunları talebeleriyle müzakere yoluyla, karşılıklı konuşmalarla okutmaya başladı. Benzeri olayları birbirine kıyas yapıyor, müşterek illeti (aralarındaki bağlantıyı, sebebi) olanları aynı hükme bağlıyor, fıtrî zekası, kuvvetli aklı ve sağlam mantıkı sayesinde bunları kolayca yapıyordu. Böylece Hanefî mezhebini doğuran parlak fıkıh yolunu açtı.

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe, halka zulmeden Emevîler’e karşı gizliden gizliye Abbasîler’e de destek olmuş, fakat, “zaman ayarlamasını iyi yapamadıkları” gerekçesiyle Abbasîler’in karşı çıkma hareketine katılmamıştır. Ayrıca, talebelerine sıkı sıkıya tenbihte bulunarak, Emevî iktidarında vazife almalarına müsâde etmemiştir. Yetiştirip etrafa gönderdiği bu talebelerinin, Abbasî iktidarının kabullenilmesinde mühim roller oynadıkları da tarihçiler tarafından kaydedilmektedir.

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe, Emevîler’e karşı ayaklanan Zeyd b. Ali’ye maddi yardımda bulunmuştu. Emevîler’in zulmüne karşı Zeyd b. Ali’yi Abbâsiler’le beraber destekleyen Ebû Hanîfe, Abbâsilerin haksızlıklarına, zulümlerine karşı da Hz. Ali’nin torunu en-Nefsu’z-Zekiyye’ye destek vermiştir.[17] İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe Hazretleri, yaşadığı devri çok iyi idrak etmiş yüce bir kamettir. Bunu, onun davranışlarından rahatlıkla anlayabiliyoruz. Meselâ, Emevî iktidarına karşı el altından İmam Zeyd’i desteklemiş, bu sebeple işkencelere de maruz kalmıştır.[18]

Zeyd b. Ali’nin kendisine her türlü zulmü revâ gören Emevî iktidârına karşı ayaklanmasında, Zeyd’in elçisi Ebû Hanîfe’ye kendisiyle beraber haklının yanında olmasını isteyen mektubuna şöyle demiştir:

“Şayet insanların onu yardımsız bırakmayacağını ve gerçekten onunla birlikte olacaklarını bilsem, ona uyar ve ona muhalefet edenlere karşı birlikte savaşırdım. Çünkü hak imam odur ama korkarım ki atası (Hz. Hüseyin) gibi onu da yardımsız bırakacaklar. Fakat malımla ona yardım ediyorum ki bununla kendisine muhalefet edene karşı güçlensin.”[19]

İleriyi gören İmam-ı A’zam Ebû Hanife’nin tahmini gibi Zeyd b. Ali, savaşta yalnız bırakılmış ve öldürülmüştür.[20]

Emevîler bu olaydan sonra Ebû Hanîfe’yi takip etmeye başladılar, Emevî valisi İbn Hubeyre fıkıh ve ilimde büyük bir yeri olan Zeyd’le irtibatı olan âlimleri toplamış, her birine Emevî idaresinde birer vazife almalarını teklif ederek onların Emevî devletine bağlılıklarını öğrenmek istemiş, kabul etmezse dövdüreceğine dâir yemin etmişti.

Ebû Hanîfe de, idârenin zulümkar tavırlarını desteklemek mahiyetinde olacağı için hiçbir görev kabul etmedi. Emniyet Müdürü (Sahibu'ş-Şurta) Ebû Hanîfe'yi üst üste birkaç gün hapsettirdikten sonra dövdürmeye başladı. Hatta ona kırbaç vuran kimse usanmış ve ölür de Emevî idaresine kıyamete kadar söverler, bedduâ ederler diye korkmuştu. Zindanda epey kalan Ebû Hanîfe teklifleri kabul etmeyince Vali İbn Hubeyre onu serbest bırakmak zorunda kalmıştı.[21]

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe de serbest kalır kalmaz Hicri 130 yılında Beytullah'a sığınmak üzere Hicaz'a gitti, Abbâsiler iktidar oluncaya kadar orada kaldı. (yaklaşık 6 yıl) Abbâsiler iktidârı ele geçirip asayişi temin edince **İmam-ı A'zam** da Kûfe'ye döndü, diğer bilginlerle birlikte ilk Abbâsi Halîfesi Ebû'l-Abbas es-Seffah (vefat: 136/754) ile buluşmuş ve yeni Halîfeye biat ettiğini açıklamak üzere bir hitabede bulunmuştu.[22]

Ebû Hanîfe'nin tanık olduğu bir diğer olay da hicri 145/miladi 762 yılında Nefsu'z-Zekiyye denilen Hz. Hasan'ın sülâlesinden **Muhammed b. Abdullah** ile kardeşi İbrâhim'in ayaklanmalarıdır. Bu sırada Ebû Hanîfe ilmî otoritesinin, konumunun zirvesindeydi. Öğrencilerin hepsinin kökünü kazıyacağından endişe eden Ebû Hanîfe insanları en-Nefsu'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrâhim ile birlikte zulme, haksızlığa karşı çıkmaya teşvik etti.[23]

Halife Ebû Cafer el-Mansur (vefâtı: 158/775), Hakimlik teklifini ne kadar tekrarladıysa Ebû Hanîfe'nin bunu reddedişi de o kadar oldu. "Hakim olabilecek bir insan, gerekirse hem senin hem de çocuklarınla kumandanlarının aleyhine hüküm verecek bir ruha sahip olmalıdır. Ben ise böyle bir ruha sahip değilim" diyerek bu teklifi reddetmiştir. Sabrı tükenen Mansur, bu vazifeyi kabul edeceğine dair yemin etti. Ebû Hanîfe de kabul etmeyeceğine dâir yemin etti. Halîfe, O'nu zindana attırıp her gün 10 kırbaç vurmak suretiyle işkence zulmüne başladı. Sıhhî durumu bozulunca Halîfe Mansur'un onu hapishanede zehirlettiği ve onun orada öldüğü hakkında birçok rivayetler vardır.[24] Ölmeden önce, gasp edilmiş, zulümle alınmış,

veya Halîfe'nin zulümle aldığı ileri sürülen bir yere defnedilmemesini vasiyet etmişti.

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe görüşlerinden dolayı işkence gördü, dedikodulara hedef oldu. Valilerden, halîfelerden zulüm gördü. Fakat hiçbir zaman eğilmedi gerçekleri söylemekten çekinmedi. Talebelerine, mezhebine uyanlara da bu yönden de iyi bir örnek oldu.

Hammad adında bir oğlu olduğu bilinmektedir. Hammad b. Ebi Hanife, hicri 188/miladi 804. Babasından ders alarak yetişmiş, babasının sağlığında da fetvalar vermiştir. Hammad, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed tabakasında bir âlim olarak zikredilmektedir. Irak'ta Vasıt şehrinde ve Bağdat'ta Ebû Yusuf'un vefatından sonra Hâkim olarak bulunmuştur.

Vefâtı: Halife Ebû Cafer el-Mansur, İmam-ı A'zam Ebû Hanife'yi Başhâkim yapmak istiyordu. O bunu istemedi, hatta kabul etmeyeceğine dair yemin bile etti. Bunun üzerine Halife onu hapsettirdi. Ebû Hanife'nin hakimliği kabul etmemekte ısrar etmesi üzerine İmama her gün on kırbaç vurulmasını, bu durumun da Bağdat sokaklarında ilan edilmesini emretti. Hapisten çıkarılarak her gün on kırbaç vuruluyor, tekrar içeri gönderildiği gibi bu halka da ilân ediliyordu. Ebû Hanife bu sıkıntılara katlanıyordu ama yemekten ve içmekten kesilmişti. Bu dayak atma ve halka ilân etme; birinci gün, ikinci gün, üçüncü gün derken tam on gün devam etti. Hapiste bulunduğu 10. gün, İmam-ı A'zam ağlayarak Rabb'ine yalvardı. Dâima duâlar etmekte iken o gün daha bir üzüntülü ve eziklik içinde duâ ediyordu. Bu duâsından beş gün sonra Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Bir rivâyete göre, İmam-ı A'zam Ebû Hanife içinde zehir bulunan, içi dolu bir kadeh içmesi için zorlandı. İmam:

– Ben onun içinde ne var bilmiyorum, göz göre göre kendimi öldürmek istemem, demişti. Hatta bu zorlama esnasında Halife de orada bulunuyordu, denilmektedir. İmam-ı A'zam'a kadeh içinde bulunan zehir, zorla ağzına dökülmek suretiyle içirildi. İmam-ı A'zam vefat edeceğini hissetmişti, secdeye kapandı, son nefesini alnı secdede iken verdi.

Ebû Hanîfe hicri **150** /milâdi **767** yılında 70 yaşlarında **Bağdat**'da vefât etti. Zehirlenerek öldürüldüğü ve hapisten cenazesinin çıktığı da kuvvetli bir rivayettir. Gömüldükten sonra bir ay kabrinde cenaze namazı kılındığı rivayetleri de vardır, bu namazların birinde Halife de bizzat bulunmuştur, böylece Halife halk nazarında ağır bir töhmetten zâhiren de olsa kendini kurtarmıştır.

İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin öldüğü duyulur duyulmaz Bağdat halkı orada toplanmıştı.

İmam-ı A'zam Hazretleri'ni vefat ettiği hapishaneden dışarı çıkardılar, onu beş kişi yüklenerek yıkandığı yere götürdüler. İmam-ı A'zam Ebû Hanife'yi bu sırada Bağdatta Hâkim olan **Hasan b. Umâre** yıkadı. Suyu da **Ebû Reca Abdullah b. Vakıd el-Herevi** koymuştu. Ebû Hanife'nin cenaze namazında rivayetlere göre elli bin kişi toplanmıştı. Cenaze namazı tam altı defa kılındı, o gün en son namazını da oğlu **Hammad** kıldırmıştı. İkindi namazından sonra defnedildi. İmamın kabri üzerine tam yirmi gün daha namazını kılmışlardı.[25]

Cenazesi vasiyeti üzerine **Bağdat**'ın güneydoğu kısmında **Hayzurân Kabristanı**'nın doğu tarafına defnedildi. Daha sonra Şerefülmülk Ebû Sa'd el-Müstevi tarafından hicri: 459/ milâdi: 1067 yılında üzerine bir türbe yaptırılıp çevresine de medrese inşa ettirilmiştir. Kabri bugün **Bağdat**'ta kendisine nisbetle **A'zamiye** diye bilinen yerdedir.[26]

Oğlu Hammâd b. Ebi Hanife anlatıyor: "Babam vefat edince Hasan b. Umâre'den cenazesini yıkamasını rica ettik. O da bunu yerine getirdi. Yıkamayı bitirince dedi ki: "Allah sana rahmet etsin! Seni bağışlasın! 30 yılı oruçlu geçirdin. 40 yıldır, başın uyumak için yastığa değmedi. Kendinden sonrakilere (senin gibi çalışmaları keza bıraktığın ilmi kavramaya çalışmaları gerekeceğinden dolayı) yaşanması zor bir hayat bıraktın."[27]

Yetiştiği Ashâb-ı Kirâm: İmam-ı A'zam Ebû Hanife yaşı daha küçükken Ashab-ı Kiram'dan **Enes b. Mâlik**'i görmüştür. Rivâyete göre İmam-ı A'zam: "Enes'i gördüm, sakalını kırmızıya boyardı" demiştir. İmam-ı

A’zam Ebû Hanife’nin görüştüğü ya da hadis rivâyet ettiği söylenen sahabeler şunlardır;

Amr ibn Hureys (radıyallahu anh) vefatı: hicri 85.

Abdullah b. Uneys el-Cühenî (radıyallahu anh), vefatı: Hicri: 54.

Abdullah bin Haris ez-Zübeydî (radıyallahu anh), Hicri 86 yılında Mısır’da vefat ettiği bilinmektedir. İmam, babası ile birlikte Hicri 96 yılında Hacca gitmiş, bu Sahabeyi Harem-i Şerif’te hadis rivayet ederken dinlemiştir.

Cabir İbn Abdillah (radıyallahu anh), Bu sahabe de İmam’ın doğumundan önce hicri 76 yılında vefat etmiştir. İmam’ın adı geçen sahabeden rivayet ettiği hadis şöyledir. “Çocuğu olmayan kimseye Peygamber Efendimiz çok sadaka vermesini ve istiğfar etmesini emretti. O kimse de öyle yaptı. Dokuz erkek çocuğu oldu.”

Abdullah bin Ebi Evfâ (radıyallahu anh), vefatı hicri 85.

Vâsile bin el-Eska (radıyallahu anh),

Ma’kıl bin Yesar (radıyallahu anh) Hicri 60’da vefat etmiştir.

Ebû’t-Tufeyl Âmir b. Vâsile (radıyallahu anh). Vefatı hicri 102.

Aişe binti Acred (radıyallahu anh).

Sehl bin Sa’d (radıyallahu anh), Vefatı Hicri 88 yılıdır.

Sâib bin Halid İbn Süveyd (radıyallahu anh) Vefatı, hicri 91’dir.

Sâib bin Yezid İbn Said (radıyallahu anh). Vefatı hicri 91–94 arasıdır.

Abdullah bin Büsr (radıyallahu anh). Vefatı hicri 96’dır.

Mahmud b. er-Rebî (radıyallahu anh) Vefatı hicri 96–99’dur.

Abdullah bin Cafer (radıyallahu anh), Vefatı, hicri 80’dir.

Ebû Ümame el-Bâhilî (radıyallahu anh) Vefatı, hicri 81’dir.[28]

Daha bunlardan başka kaynaklarda birçok sahabenin ismi zikredilmektedir. Ebû Hanife’nin küçük yaşta iken Enes bin Mâlik başta olmak üzere birkaç sahabeyi gördüğü fakat onlardan hiç rivâyeti bulunmadığı belirtilmektedir. Çünkü çocuk yaşta ve ancak bir iki kere görmüş olmak, hadis almak için yeterli değildir. Ebû Hanife’nin hadis aldığı

bildirilen sahabelerin bazılarının ölüm tarihleri gözönüne alınırsa Ebû Hanife'nin değil rivâyet almak, bunları görmüş olduğunu iddia etmek bile imkansızdır.

Ebû Hanife'nin sadece Enes b. Malik'i veya onunla beraber birkaç sahabeyi gördüğünü zikreden önemli rical ve tabakat kitaplarının müellifleri, onun, bu sahabilerden rivâyette bulunduğunu zikretmemişlerdir. Bunlar arasında İbn Sa'd, Hatib Bağdadi, İbnü'l-Cevzi, İbn Hallikân, İmam en-Nevevi, Ebû'l-Haccac el-Mizzî, Zehebi, Hafız es-Sem'ânî ve İbn Hacer gibi âlimler vardır. Hanefî tabakatı müellifi et-Temimi de bu görüşe katılmaktadır.[29]

Öğretmenleri

Abdullah b. Mes'ud–Ali b. Ebi Talib

↑

Şurayh–Alkame b. Kays–Mesruk b. Ecda'–Esved b. Yezid

↑

Âmir b. Şerahîl (Şürahbîl) eş-Şa'bî - İbrahim en-Nehâî

↑

Hammâd b. Ebî Süleyman

↑

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, (Numan b. Sabit)

Abdullah b. Mes'ud; re'y ictihadının imamı, Hz. Ömer'in en yakın müşavirlerindendir. **Hz. Ali b. Ebi Talib**; kaza ve fetvalarıyla Iraklılara rehber olmuştur. Şurayh (v.62/681), Alkame b. Kays (v.78/697), Mesruk b. Ecda' (v.63/682), Esved b. Yezid (v.95/714), Âmir b. Şerahîl (Şürahbîl) eş-Şa'bî (v.104/722), İbrahim en-Nehâî (v.95/714), Hammad b. Ebî Süleyman (v.120/737), Ebû Hanîfe Numan b. Sabit (v.150/767).

Ebû Yusuf'un "Kitabu'l-Harac" adlı kitabında Hz. Ömer'in adının 124 kere geçmesi İbn Mes'ud yoluyla onun, Ebû Hanîfe medresesine ne nisbette te'sir ettiğini göstermektedir.[30]

Ebû Hanîfe, Hammâd b. Ebi Süleyman'ın dersine devam etti. Fıkıh konusunda ondan yetişti. Hammâd ölünceye kadar da ondan ayrılmadı. Kendisi şöyle diyor:

"On sene onun dersinde bulundum. Sonra içimde bir ders halkasında baş olma arzusu uyandı, onun dersinden ayrılıp kendim ders vermek istedim. Bir gün evden çıktım. Niyetim bunu yapmak. Mescide girdim. Hocamı görünce gönlüm ondan ayrılmaya razı olmadı. Gelip yanına oturdum. O gece hocamın Basra'da bulunan akrabasından birinin ölüm haberi geldi. Bana kendi makamına geçip ders vermemi emretti ve Basra'ya gitti.

O gittikten sonra ondan hiç duymadığım meseleler gelmeye başladı. Ben onları cevaplandırıyor ve cevapları da yazıyordum. Sonra hocam dönüp gelince bu meseleleri ona arz ettim. Altmış meseleden kırkında bana "doğru söylemişsin" dedi. Yirmisine muhâlif kaldı. Ben de ölünceye kadar bir daha ondan ayrılmadım... Bir defa Basra'ya geldim. Her ne sorulursa behemehal cevabını veririm, sanıyordum. Bana öyle şeyler sordular ki, cevabını bulamadım. O zaman üstâdım Hammad'dan ölünceye kadar ayrılmamaya and içtim. Ve onsekiz sene onun talebesi oldum."[31]

Ebû Hanîfe, bu hocasını çok sevdiği için olacak ki kendi çocuğuna "**Hammad**" ismini bile koymuştu. Üstadı Hammâd'a devamla beraber diğer fukâha ve hadiscileri de görmüş, hadis almıştır. Bilhassa fıkıh ve içtihadda seçkin olan sahabeyle buluşmuş olan tabiini mutlaka arar bulurdu. **Enes b. Mâlik** (v.93), **Abdullah b. Ebî Evfâ** (v.87), **Vâsile b. Eskâ** (v.85), **Sehl b. Sa'd** (v.88), **Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile** (v.102) gibi sahabelerle görüştüğü rivâyet edilmektedir.[32] Kendisi şöyle diyor: "**Hz. Ömer**'in fıkhını, **Hz. Ali**'nin fıkhını, **Abdullah b. Mesud**'un fıkhını ve **İbn Abbas**'ın fıkhını onların ashabından aldım."[33]

Şimdi de İbn Mes'ud'u (radıyallahu anh) dinleyelim: İbn Mes'ud, Kûfe'nin yüzünün akı, şanlı sahâbe.. Hanefî Mezhebi, O'na çok şey borçludur. Alkameleri, İbrahim Nehâîleri, Hammâd b. Ebi Süleymanları -ki **Ebû Hanife**'nin hocasıdır- hep onun altın ikliminde yetişmişlerdir. Sahabe onu

ehl-i beytten zannederdi. Evet, O, Allah Resûlü'nün hânesine öyle teklifsiz girer çıkardı. Efendimiz, ona Kur'ân okutur, onu dinler ve ardından da, "*Kur'ân'ı indiği gibi dinlemek isteyen İbn Ümmi Abd'den* (İbn Me'sud) *dinlesin"* buyururlardı. Hz. Ömer (radıyallahu anh), onu Kûfe'ye gönderirken, hicran ve üzüntüsünü şöyle dile getirmişti: Kûfeliler! Eğer sizi nefsime tercih etmeseydim, Abdullah b. Mes'ud'u (radıyallahu anh) kat'iyen yanımdan ayırmazdım. Kısa boylu, sıska bacaklıydı. Ama o, bir ilim dağarcığı, daha doğrusu bir ilim okyanusuydu.[34]

Zühdü ve takvası dillere destan olan büyük **İmam Ebû Hanîfe,** Alkame'ye o kadar hayrandı ki, onun için: "Alkame, bazı noktalarda bazı sahâbelerden daha ileride olabilir; yani fıkıh ve hadiste bazı sahâbelerden daha derin, daha çok vukuf sahibi olabilir." derdi. Bu **Ebû Hanîfe** gibi kâ'bına erişilmeyecek dev imamların mukayesesidir; hem de bizim karışamayacağımız bir mukayese. Alkame kendi dönemindeki her türlü bâtıla baş kaldırmış, Emevîler'in içindeki zalimleri dinlememiş ve hadîsin haysiyetini koruma mücadelesi vermiş büyüklerdendir. Kurucusu olduğu Kûfe mektebinde Esved b. Yezid en-Nehâî'yi, İbrahim en-Nehâî'yi, **Ebû Hanîfe**'nin hocası Hammad İbn Ebî Süleyman'ı ve daha yüzlerce kişiyi yetiştirmiş.. Kendisi yüzlerce sahâbeden hadîs aldığı gibi yüzlerce tâbiîn de kendisinden hadîs almıştır. Kûfe'yi Nehâîler adına, Sevrî adına ve **Ebû Hanîfe** adına münbit bir zemin olarak hazırlayan **Alkame** olmuştur.[35]

Ebû Hanife ile çağdaş olan Suriyeli fıkıh alimi Evzâî bir defa Abdullah b. Mübârek'e sordu:

– Kûfe'de çıkan ve Ebû Hanife denen bu bid'atçı kimdir?

İbn Mübarek buna cevap vermedi. Yalnız gayet ince ve açıklaması zor bazı meseleleri ortaya atıp onların anlaşılış tarzını, fetvalarını arz etti. Evzâi'nin bunlar hoşuna gitti ve:

– Bu fetvaları veren kim? diye sordu. O da:

– Irak'ta gördüğüm bir üstad, dedi. Evzâî:

– Bu üstadların en şereflisi; git, onunla çokça görüş, dedi. O zaman İbn Mübarek:

– İşte Ebû Hanife budur, cevabını verdi.

Sonraları Ebû Hanife ile Evzâi Mekke'de buluştular, görüştüler. İbn Mübârek'in zikrettiği bazı meseleleri birbirlerine anlattılar. İmam-ı A'zam Ebû Hanife o konular hakkındaki görüşünü açıkladı. Ayrıldıktan sonra Evzâi, Abdullah b. Mübârek'e:

– Doğrusu ben, bu zâtın ilminin çokluğuna, aklının üstünlüğüne hayran kaldım. Ona gıpta ettim. Allah'tan af dilerim, ben onun hakkında gâyet yanılıyormuşum. Sen ondan ayrılma, o, bana eriştiklerinden çok bambaşka imiş.[36] dedi.

Talebesi İmam Züfer b. Hüzeyl anlatıyor:

Ebû Hanîfe derdi ki, baştan kelâmla (inanç-itikad ilimleriyle) meşgul olurdum. Bunda parmakla gösterilir bir dereceye ulaşmıştım. Mescit'te Hammâd b. Ebî Süleyman'ın ders halkasına yakın bir yerde oturuyordum. Günün birinde bir kadın gelerek bana: "Bir adamın câriye bir hanımı var, onu Sünnet üzere boşamak istiyor, kaç talâk vermeli?" diye sordu. Ben de bunu Hammâd'a sormasını ve dönüşte bana da haber vermesini söyledim. Hammâd'a sormuş, o da şu cevabı vermiş:

"Hayızdan temiz olduğu sıra onu bir defa boşar, bekler, iki defa hayız görüp de yıkandıktan sonra kocaya varması helâl olur." Bundan sonra bana kelâm ilmi lâzım değil dedim, ayakkabılarımı alıp Hammâd'ın dersine gelip oturdum. Onu dikkatle dinliyor, söylediği mes'eleleri belliyordum. Ertesi gün müzakere yoluyla yoklama yapılınca ben bellemiş olurdum, diğer talebeler ise yanılırlardı. Bunun üzerine üstadımız Hammâd:

– Benim yanıma, ders halkasının başına **Ebû Hanîfe**'den başka kimse oturmayacak, dedi.[37]

Ebû Hanîfe bir gün Halife Mansur'un yanına girdi. Âlim, İsa b. Mûsa orada bulunuyordu. Mansur'a: Bugün dünyanın yegâne âlimi bu zattır, dedi. Halife Mansur da: Ey Nu'man, bu ilmi kimden aldın? dedi. Ebû Hanîfe de

şu cevabı verdi: “Hz. Ömer’den ilim alanlar vasıtasıyla **Ömer**’den, Hz. Ali’den ilim alanlar vasıtasıyla **Ali**’den, Abdullah b. Mes’ud’dan ilim alanlar vasıtasıyla **İbn Mes’ud**’dan aldım. İbn Abbas zamanında yeryüzünde ondan daha âlimi yoktu.” Bunun üzerine Halife Mansur: “Sen işini gâyet sağlam tutmuşsun, ilmi asıl kaynağından almışsın” dedi.[38] Ebû Hanîfe, bu değerli Sahabe-i Kirâmın fetvâlarını öğrendi. Halife Mansur’un huzurundaki bu sözü onun Ashabın fetvâlarını araştırdığını, öğrendiğini göstermektedir.

Ebû Hanîfe’nin peygamber sülâlesinden **Muhammed Bâkır**’la ilmi münasebeti olduğu gibi onun oğlu **Cafer Sadık**’la da ilmi temasları vardı. İkisi aynı yaşta idiler. Aynı senede doğmuşlardı. Fakat Cafer Sâdık, Ebû Hanîfe’den iki yıl önce hicri 148’de vefât etti. İmam Cafer, onlar için çok önemli bir imamdır. Ehl-i beyttendir. Ebû Hanife’nin çağdaşıdır. Hatta Ebû Hanife’nin annesiyle evlendiği, dolayısıyla Ebû Hanife’nin ona evlatlık yaptığı, kendisinden çok şey istifade ettiği söylenir.[39]

Ebû Hanîfe: “Ben halifenin huzurunda hazırladığım zor kırk meseleyi Cafer’e sordum. Ben soruyordum o cevap veriyordu. Ve siz şöyle dersiniz, Medine ehli şöyle der, biz ise böyle deriz, diyerek bütün ihtilâfları naklediyor, bazen bizim görüşümüze, bazen Medine ehli görüşüne uyuyor, bazen bize muhâlefet ediyordu. Kırk meseleyi de böyle tafsilatıyla cevapladı. **İnsanların en âlim olanı meseleler etrafındaki ihtilâfları en iyi bilendir**.”[40] Her ne kadar aynı yaşta iseler de bazı âlimler Caferiyye mezhebinin kurucusu, fikir babası Cafer Sâdık’ı Ebû Hanîfe’nin hocalarından saymışlardır.

Öğrencileri

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin hocası Hammâd’dan sonra Kûfe gibi çeşitli bölgeler ve kültürler arasında köprü konumundaki canlı bir ilim merkezinde yaklaşık otuz yıl ders okutması, Onun ders halkasına iştirak

ederek ilmî sohbetlerinde bulunan ve kendisinden ilim öğrenen öğrencilerin sayısını binlere ulaştırmıştır.

O günkü İslâm dünyasının bir çok bölgesinden öğrencileri bulunmaktadır. Mısır ve Suriye'den çok az, Mekke, Medine, Yemen, Bahreyn, Musul gibi şehir ve bölgelerden sınırlı sayıda öğrencisi varken öğrencilerinin yarıya yakınının Kûfe, Basra ve Bağdatlı olduğu, geriye kalan önemli bir kısmının da Ahvaz, Isfahan, Hemedan, Rey, Cürcan, Merv, Buhara, Semerkant, Belh, Harezm gibi Irak'ın doğusundaki önemli merkezlere mensup olduğu bilinmektedir. Öğrencilerin isimleri ve nereli oldukları tek tek kaynaklarda zikredilmektedir.[41]

Diğer mezhep imamları ile Ebû Hanife'yi kıyaslayan âlimler öğrencilerin çokluğu ve başarıları ile İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin diğerlerinden ayrıldığını söylemektedirler. Sonraki dönemde yetişen Hadis âlimleri İmam'dan ders alarak yetişen öğrencilerinin sayılarını 800'e kadar çıkarmışlar, hatta bu kişilerin de isim ve neseplerini zaptetmişlerdir.

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Abdülaziz b. Halid'in Tirmiz ve Çağaniyan'da, Muhammed b. Hâlid el-Hanzali'nin Esterabad'da, Hüseyin b. Hafs el-Hemedani'nin Isfahan'da, İsmail b. Elyesa el-Kindi'nin Mısır'da, Abdullah b. Ferruh'un Mısır ve Kuzey Afrika'da hocalarının görüşlerini ve Irak fıkhını tanıtıp yaydıkları bilinmektedir.[42]

Ebû Hanîfe öğrencileri hakkında "İçlerinde 36 yetişmiş adam var, onlardan 28'i kadılığa yarar, 6'sı fetva makamına yarar. 2'si ise hem başkadılığa ve hem de fetvâ makamına lâyıktırlar, bunlar da Ebû Yusuf ile Züfer'dir."[43] demektedir. Sadece Ebû Hânife döneminde, Kûfe'de belki o çapta elli tane dâhî saymak mümkündür.[44]

Ebû Hanîfe'nin birkaçı hariç hemen hemen bütün öğrencilerinin o günkü İslâm coğrafyasınının değişik bölge ve merkezlerinde hakimlik yaptığı bilinmektedir. Meselâ, Ebû Yusuf'un Kâdılkudat (Adâlet Bakanlığı)'lığından sonra,

İmam Züfer'in **Basra**,

Nuh b. Ebî Meryem'in **Merv**,

Kasım b. Ma'n ve Nuh b. Derrac'ın **Kûfe**,

Yahya b. Zekeriyya'nın **Medâin**,

İmam Muhammed'in **Rakka**, **Rey** ve **Horasan**,

Hafs b. Gıyas'ın **Bağdat** ve **Kûfe**,

Esed b. Amr el-Becelî'nin **Vâsıt** ve **Bağdat**,

Hasan b. Ziyâd'ın **Kûfe**,

İsmâil b. Hammad'ın **Bağdat**, **Basra** ve **Rakka**.,

Ömer b. Meymun ve Ebû Muti, el-Belhî'nin de **Belh** kadılığı yaptığı bilinmektedir.

Hanefî mezhebini yayan ve kendi ictihadlarıyla, görüşleriyle zenginleştirerek "*Hanefî*" adıyla mezhebi kuran dört öğrenci diğerlerinden önde gelmektedir.

1- **Ebû Yusuf**, Yakup b. İbrahim el-Ensâri, Kûfe'de h.113/m.731 yılında doğdu, Harun Reşid zamanında Baş Kadı (Kadı'l-Kudât) oldu. H.182/798 yılında vefât etti. Harun Reşid için yazılan ve Siyâset, İdâre, Maliye gibi konuları işleyen *el-Harac* adlı bir eseri vardır. Ayrıca, aynı dönemde kadı olan ve hicri 148/miladi 765 tarihinde vefât eden İbn Ebi Leyla ile Ebû Hanîfe'nin ihtilaflı konularını içeren *İhtilafu Ebi Hanîfe ve'bni Ebi Leyla* adlı bir eseri de bulunmaktadır.

2- **Muhammed**, b. el-Hasan eş-Şeybâni (v.189/805), Kûfe'de yetişti, Rakka kadısı oldu. Rey'de vefât etti. Hanefî mezhebinin Nâkili diye meşhur olmuştur. *el-Asl veya el-Mebsut*, *el-Cami'us-Sağir, el-Camiu'l-Kebir, es-Siyeru's-Sağir ve es-Siyeru'l-Kebir, ez-Ziyâdat ve Ziyadetü'z-Ziyâdât* adlı eserleri vardır.

3- Züfer b. el-Hüzeyl (v.158/775), Kûfelidir, önce hadis hafızı iken Ebû Hanîfe'nin öğrencisi oldu.

4- **İbn Ziyad**, el-Hasan b.Ziyâd el-Lu'lui (v.204/819), Önce İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, sonra da iki büyük talebesinden ders görmüştür, ancak hocalarının derecesine gelememiştir.

Eserleri

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe fıkhî meseleleri, geniş tabanlı ictihad şûrası sayılabilecek ders halkasında istişâreye açıp çeşitli müzakerelerden sonra ortaya çıkan çözümleri öğrencilerine yazdırdığı için, öğrencisi Muhammed b. Hasan'ın kaleme aldığı **Zâhirü'r-Rivâye** metinleri, ona isnad edilen ve Hanefîlerce de kendisine âit olduğunda görüş birliği bulunan görüş ve ictihadları ihtiva eden sağlam kaynaklar, eserler olarak değerlendirilebilir. Bu usûl sonucu ortaya çıkan fıkhî hükümlerden birbirine benzeyenler konu ve cinslerine göre "**Kitap**" lara, bunlar da "**Bab**" ve "**Fasıl**" lara ayrıldı. Temizlikten başlamak üzere ibadetler, münâkehât (nikahla ilgili konular), muâmelât, hudud, ukubat.. miras şeklinde ayrı bölümler halinde düzenlenmiştir. [45]

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, çevresinde karşılaşılan meseleler ve bizzat kendisine yöneltilen sorularla ilgili olarak hayatı boyunca birçok içtihatta bulunmuş, fakat bunları yazmamıştır. Öğrencileri arasında meseleleri tartışıyor, ortaya çıkan çözümleri öğrencilerine yazdırıyordu. Ebû Hanîfe'den sonra bu ders halkalarını devam ettiren Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani ve Züfer b. Hüzeyl gibi önde gelen öğrencilerin, hocalarının görüşleriyle birlikte kendi görüşlerini de te'lif yoluyla talebelerine aktardıkları bilinmektedir.[46]

Ebû Hanîfe'ye doğrudan nisbet edilen eserler şunlardır;

1- **el-Müsned**; Öğrencileri tarafından kaleme alınmış, Ebû Hanîfe'nin görüşlerine delil olan hadisleri içeren eserdir. Bazı kaynaklarca "Kitabu'l-Asar" diye de anılmaktadır.

2- **el-Fıkhu'l-Ekber**; Akâide, inanca dâir olup Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in görüşlerini özetlemiştir. Hulefâ-i Raşidîn döneminin rûhunu "Fıkhu'l-Ekber" isimli kitabına yansıttığı için, İmam-ı A'zam'ın ilk müceddid olduğunu söyleyenler de vardır.[47]

3- **el-Fıkhu'l-Ebsât**; Akaidle ilgili olup oğlu Hammâd ve öğrencileri Ebû Yusuf ve Ebû Muti el-Belhi tarafından rivâyet edilmiştir.

4- **el-Alim ve'l-Müteallim**; Ehl-i Sünnet'in görüşlerini açıklayıp savunma amacıyla soru-cevap tarzında kaleme alınmış risâledir.

5- **er-Risâle**; Ebû Hanîfe Basra Kadısı Osman el-Betti'ye hitâben yazdığı bu eserinde akaid konularında kendisine yöneltilen bazı itham ve iddialara cevap vermektedir.

6- **el-Vasiyye;** Akaid konularını kısaca ele alan bir risaledir.

7- **el-Kasidetü'n-Nu'maniyye**; Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) için yazdığı na't türündendir.

İmam-i A'zam Ebû Hanife'nin Eserleri			
el-Müsned	**el-Fikhu'l Ekber**	**el-Fikhul Ebsat**	**el-Alim ve'l Müteallim**
er-Risale	**el-Vasiyye**	**el-Kasidetü'n Nu'maniye**	

İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin Eserlerini Gösteren Tablo

Ticâreti

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, hem ilimle, hem ticâretle uğraşmıştı. Rızkın 10'da 9'u ticarettedir nebevî düsturu ile Hz. Ali'nin (radıyallahu anh) de duâsını almış olan babası da varlık sahibi bir kumaş tüccârıydı. Babasının mesleğini devam ettirmiştir. Tarih vesikalarında O'nun ve babasının yünlü ve ipekli kumaş ticâreti yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu, çok kârlı bir işti.

Gençliğinde çarşı pazara gidip gelirdi. Ticâreti daha sonraları bir ortak vasıtasıyla devam ettirdi. Onun ilim tahsil edebilmesi, fıkıh ve hadis öğrenerek ilme hizmete devam edebilmesi hususunda bu ortağı **-Hafs b. Abdurrahman**'ın- yardımı çok olmuştur. Hayatının sonuna kadar ticaretle meşgul olmuştu. Halkın içinde ticâretle uğraşması fikirlerine, görüşlerine de tesir etmiş, dertleri bilen, anlayan sevilen bir ilim adamı olmuştur.

Cumartesi günlerini âilesinin ihtiyacı için ayırır, ne ilim meclisine gelir ne de pazara giderdi. Ev ve bahçe işlerine bakardı. Diğer günlerde ise kuşluk

vaktinden ikindiye kadar ders verirdi. Cuma günleri bütün dostlarına, ahbaplarına evinde ziyafet verir, onlara çeşit çeşit yemekler ikrâm ederdi.[48]

Son derece kanaatkâr, gönlü zengindi. Emânete riâyet ediyordu. Cömertti, cimrilik ondan çok uzaklardaydı. Bir malı satın alırken de, sattığı zamanki gibi, emanet kâidesine riâyet ederdi.

Ebû Hanife, tüccar olarak halkla olan ticâri muamelelerinde dört özellik taşırdı ki, bunlar onu doğru ve namuslu tüccar arasında örnek, rehber haline gelmiştir.

1- Son derece kanaatkâr, gönlü zengindi. İnsanları fakir yapan tamahkârlıktan onda eser yoktu. Bunun sebebi, belki de zengin ve varlıklı bir âilede yetişmiş olmasıdır. İhtiyaç zilletini tatmış değildi.

2- Son derece emanete riâyet ederdi. Emanet hususunda çok titizdi. Hiyanet nedir bilmezdi.

3- Gayet cömertti, eli çok açıktı. Cimrilik ondan uzaktı.

4- Son derece dindardı, çok ibadet ederdi. Gündüzleri oruç tutar, geceleri namaz ve niyazla geçirirdi.

Şahsında toplanan bu dört güzel özellik, onun ticaret işlerinde dâima eserini göstermiştir. Tüccâr arkadaşları ona hayret ediyorlardı. Bir çokları onu ticârette Hz. Ebû Bekir'e (radıyallahu anh) benzetiyorlardı. Sanki o da onu kendine örnek tutuyor, onun izinden gidiyordu.

Seneden seneye kazancını toplar, onlarla öğretmenlerin, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılar, yiyeceklerini, giyeceklerini satın alır, bütün ihtiyaçlarını görürdü. Sonra kârdan kalan parayı onlara dağıtır ve "Bunları ihtiyacınız olan yere harcayın ve ancak Allah'a hamdedin. Çünkü verdiğim bu mal gerçekte benim değildir, sizin nasibiniz olarak Allah'ın fazl ve kereminden benim elimden size gönderdiğidir. Ben sizler yüzünden rızıklanıyorum" derdi. [49]

Öğrencilere destek, burs verme işinin Hz. Zeynep annemizin ameli ve Peygamberimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) de onu çok desteklediği güzel haslet olduğunu belirtirdi.

Bir kadın ona satmak üzere bir ipek elbise getirdi. Ebû Hanîfe fiyatını sordu. Kadın da yüz dirhem istediğini söyledi. Ebû Hanîfe: “Bunun değeri yüzden daha fazladır, kaça vereceğinizi söyleyin” dedi. Kadın yüzer yüzer artırarak dört yüze çıktı. Ebû Hanîfe: “Daha fazla yapar” deyince kadın: “Benimle eğleniyor musun?” dedi. Ebû Hanîfe:

– Ne münâsebet, bir adam getirin de fiyat takdir ettirelim, dedi. Kadın bir adam çağırdı. Fiyat takdir ettirdi. Ebû Hanîfe beşyüze satın aldı.

Bir defasında ihtiyar bir kadın geldi. “Ben yoksulum, bana şu elbiseyi maliyeti fiyatına satabilir misin?” dedi. Ona:

– Dört dirhem verirsen onu alabilirsin, diye cevapladı.

– Ben ihtiyar bir kadınım, benimle böyle alay etme! dedi.

Ebû Hanîfe de:

– Bunun alayı yok, bunları iki takım elbise olarak almıştım. Birini verdiğim paradan dört dirhem eksiğine sattım. Bu elbise bana dört dirheme kalmış oldu, bunu da sen al, dedi.

Dostlarından biri gelip şu şu özellikle şu renkte bir elbiselik kumaş istedi ona:

– Biraz bekle, elime geçer, görürsem senin için alırım” dedi.

Bir hafta geçmeden o vasıfta kumaş geldi. Dostu uğrayınca: “Senin işi gördük” dedi ve kumaşı çıkardı. Arkadaşı “kaça” diye sordu. Bir dirhem olduğunu öğrenince “Benimle alay edeceğini hiç zannetmezdim” diye çıkıştı. Ebû Hanîfe de:

“Ortada alay denecek bir şey yok. Ben yirmi dinar ve bir dirheme iki elbise satın aldım. Birini yirmi dinara sattım. Bu bir dirheme kaldı.” dedi.

Ortağı Hafs b. Abdurrahman’ı mal satmak üzere çarşıya gönderdi ve içlerinde kusurlu bir elbise olduğunu da söyledi, bunu satarken kusurlu olduğunu söylemesini tenbih etti. Hafs malı sattı, kusurunu söylemeyi unuttu. Ebû Hanîfe bunu öğrenince bütün o mallardan alınan paranın hepsini sadaka olarak dağıttı.[50]

Şemâili[51] ve Ahlâkı

İmam-ı A’zam Ebû Hanife, normal orta boylu, narin yapılı, az büyük başlı, açık alınlı, esmer güzeli, dâima güler yüzlü, bir tutam sakallı, sakalının akı, karasına galip, dâima mülâyim bakışlı, münevver çehreli bir zattı. Zekalı ve ilim sahibi olmakla beraber, alçak gönüllü, çok saf ve temiz kalpliydi.

Sözleri gâyet cazibedâr, açık ve anlaşılır idi. İnsanlara sevgi ve metanet bahşeden sihirli sözlüydü. Uzun uzun düşünür, az konuşurdu. Dâima temiz elbise giyer, koku sürünür, mescide öyle giderdi. Başına büyük beyaz sarık sarar, geniş bir cübbe giyer, ahenkli yürürdü.

Gündüzleri kaylûle (Öğle-İkindi arası sünnet olan uyku) vaktinde birazcık uyuyup, diğer vakitlerde ibâdet ve derslerle meşgul olurdu. Yedi yaşında hâfız olmuş, Kur’ân okumaya doyamamıştı.

Talebesi Ebû Yusuf, İmam-ı A’zam’ı şöyle anlatıyor: “Hocam, orta boylu, güzel yüzlüydü. Anlatmak istediği şey için getirttiği delilleri gerektiği kadar, tam anlaşılacak şekilde izah ederdi. Konuşması gayet tertipli ve düzgündü, güzel konuşurdu.”

Oğlu Hammad, babasını şöyle tarif ediyor: “Babamın fizyonomisi yani dış görünüşü güzeldi, güzel kokular kullanırdı. Hatta kendisi görünmeden önce sürdüğü koku hissedilirdi.”

Bilhassa gece vaktinde, özel yaptırdığı süslü bir elbiseyi giyer, gece namazında derin derin hıçkırıp ağlardı.

Ebû Yusuf da hocasını şöyle anlatıyor: Hocam daha uzaktan gelirken kullandığı güzel kokusu duyulur, geldiği belli olurdu. İmam-ı A’zam Ebû Hanife, çok vefalı ve çok cömert, sâdık bir kişi idi. Eline geçen parayı özellikle ilim yolunda çalışan fakir öğrencilere verir, onlara hizmet ederdi. Bir gün;

– Ya üstâd, bu kadar kıymetli elbiseyi giymiş, tantanalı bir vaziyette sokaklarda gezmenin hikmeti nedir?” diye sormuşlardı. O,

– *Herkes bana baksın da ilme meyletsin, diye bu zinetleri takınırım, yoksa bunlar bana bir yüktür* demişti.

Her hâl ve hareketiyle her zaman herkesi ilme teşvik ederdi.

Kendisine bir elbise yaptırsa mutlaka bir eşini de ilim sahibi fakir hocalara yaptırırdı. Bununla yüreği ferahlardı. Kendi çocuğuna yaptırdığı bir elbisenin eşini mutlaka ilme çalışan fakir bir öğrenciye de yapardı. O, çok hassas kalpli idi. Ziyarete gelenlerin hepsini güler yüzle karşılar, hâl ve hatırlarını, isteklerini sorardı. Elden geldiğince isteklerini yapmaya çalışır, hediyeleşmeyi çok severdi. Borç verdiği kimsenin duvarının dibine bile oturmazdı. Böylece menfaat gözetilmiş olmasın, fâiz endişesi bulunmasın derdi.[52]

İmam-ı A'zam Ebû Hanife bilgili ve *müttaki*[53] bir zattı. Fıkıh ilminde meşhurdu, çok servet sahibi idi. Etrafındakilere iyilik yapmakla tanınmıştı. Gece gündüz ilim öğrenmekle meşguldü. Kendisine müracaat edenler, ilminden ve malından faydalanırdı. Geceleri ibadetle geçirir, az söyler, çok susardı. Helâl ve harama dâir bir mesele ortaya atılınca hemen konuşurdu. Gerçeği, doğruyu bulma ve ona uyma hususunda en güzel hareket ederdi. Saltanat malından kaçar, hediyesini almazdı.[54] Affı çok sever, kendisine yapılan hakaretler, fena sözlerden dolayı af dileyenleri hemen affeder ve onlara duâ ederdi. Hiçbir kimsenin kusuruna kalmazdı. Çünkü insanlıkta noksanlık vardır, insan âcizdir, beşerdir şaşabilir, "*Kusurları affederek insanlar birbirleriyle kaynaşmalıdır*" derdi.

Annesini çok sever, dâima isteklerini sorar, elinden tutup camiye kadar götürür ve yine elinden tutarak eve getirirdi. Annesi hükümet adamları tarafından oğlunun kırbaçlandığını gördüğünde: "Oğlum! Bu ilminden dolayı çektiğin nedir?" deyince büyük imam:

– Kırbaç altında olduğuma kederlenme anne! Çünkü ben ilim için değil, dünya hâkimliğine boyun eğmediğim için dövülüyorum. "*Dünya şahit olsun ki ben ancak Allah'a boyun eğerim!*" diye bağırmıştı.

İmam-ı A’zam, Kûfe’de emin, güvenilir olarak tanınan bir kişiydi. Halktan birçokları şahitsiz, senetsiz ona, paralarını, kıymetli eşyalarını bırakıp giderlerdi. Ve yine zamanında emanetlerini noksansız alırlardı. Hatta yıllar geçer, çocuklar büyür, babaları ölür, O paralarını, emânetlerini çocuklarını çağırıp teslim ederdi. Otuz senelik ortağı Hafs b. Abdurrahman:

– *Ben hayatımda pek büyük zâtlar gördüm. Onlarla oturup kalktım. Fakat istikamette, fazilet ve meziyette Ebû Hanife gibisini görmedim*” diyerek onun yüksek ahlâkını belirtmişti.

Ortaklıkla insanlar birbirlerini tanırlar. Ortağı onu bu cümlelerle tanıdığını söylemiştir. Dünyaya meyletmeyen, kazancı da terk etmeyen, insanları çok seven âlim bir kişiliği vardı. [55]

İmam-ı A’zam Ebû Hanife’nin Mümeyyiz Vasıfları

a- İmam-ı A’zam Ebû Hanife Ashab-ı Kiram’dan bir topluluğu görmüştür. Önemli bir özelliği tabiinden olmasıdır. Peygamberimizin ifâdesine göre “*İnsanların hayırlısı benim çağdaşlarımdır, sonra onları takip edenler, daha sonra müteakiben gelenlerdir*”[56] buyurmuştur.

b- Tabiin devrinde içtihad etmiş fetvalar vermiştir. A’meş, Hacca gitmek üzereyken İmam-ı A’zam Ebû Hanife’ye bir adamını göndererek Haccın farz, vacip ve sünnetlerini yazmasını istemişti. Tabiinin büyük hadiscilerinden olan İmam A’meş (v.148/765): “*Haccın farz ve nafilelerini ondan daha iyi bileni bilmiyorum*” demiştir.

c- Aynı devirde yaşayan birçok büyük âlimin, Amr b. Dinar gibi hadiscilerin İmam-ı A’zam Ebû Hanife’den rivâyette bulunmaları onun özelliklerindendir.

d- Önemli özelliklerinden biri de arkadaşlarının ve öğrencilerinin çokluğudur. Bu özelliğe kendinden sonra gelen hiçbir âlim sahip olamamıştır.

e- Fıkıh ilmini ilk defa tedvin eden, fıkhı bablara ve kitaplara ayırmak suretiyle ilk tertibini yapan -ki bu usûl hâlâ günümüzde uygulanmaktadır-

Ebû Hanife'dir. İmam Malik Muvatta'yı Ebû Hanife'nin usulü ile hazırlamıştır.

f- Başka mezhebin bulunmadığı ülkelerde ilk defa onun mezhebi yayılmıştır. Hindistan, Pakistan, Türk illerinin tamamı Hanefî mezhebidir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatın % 80'inden fazlası fıkıhta Hanefî mezhebindedir. İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin görüşleri tercih edilmektedir.

g- İbadeti, (özellikle namaz, hac ve umre ibadetleri) ve zühdü dillere destandır.

h- Ticaretle uğraşmış, bu kazancı ile kendisinin ve talebelerinin ihtiyacını giderdiği gibi hiçbir hediye de kabul etmemiştir.

i- İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin özelliklerinden birisi de mazlum olarak hapiste zehirlenerek vefat etmesidir.[57]

Büyük Âlimlerin İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hakkındaki Sözleri

İmam Mâlik'e Ebû Hanife'yi gördün mü diye sordular:

Mâlik: Evet, öyle bir adam gördüm ki, eğer şu sütun hakkında altındır diye konuşsa, delilleri ile ispat eder.

İmam Mâlik'e bu soruyu bir topluluğun sorduğu, onlara şöyle cevap verdiği de bildirilmektedir:

– Subhânallah! Onun gibisini görmedim. Eğer şu sütun altındır diye söylese, sözünün doğruluğuna kıyas delillerini ortaya diker.

Bir gün Ebû Hanife, İmam Mâlik'in yanına varmıştı. Mâlik, İmamı layık olduğu yere oturttu. İmam ayrıldıktan sonra yanındakilere şöyle dedi.

– Bu kimdi bildiniz mi?

– Hayır bilemedik.

– Bu Ebû Hanife'dir. Allah onu, bir çok zor meselelerin açıklamasında başarılı kılmıştır. Eğer şu direk altındır dese isbat eder.[58]

İmam Şafii, Ebû Hanife'yi şöyle anlatıyor: "İnsanlar fıkıhta Ebû Hanife'nin çocukları sayılırlar, ona muhtaçtırlar. Ebû Hanife'den daha fâkih kimseyi duymadım, bilmiyorum. O'nun kitaplarına bakmayan ilimde

derinleşemez, fıkıh âlimi olamaz. Hiçbir kadın Ebû Hanife gibi akıllı bir evlâd dünyaya getirmemiştir.”[59]

Abdullah bin Mübârek bir gün hadis rivâyet ediyordu. “Haddeseni Nu’man b. Sabit..- Nu’man bin Sabit bana hadis söyledi” deyince: Kimi kasdediyorsun, dediler. İbn Mübarek:

– İlmin beyninden bahsediyorum, dedi. Oradakilerden bazıları hadisi yazmak istemediler, durdular. İbn Mübarek az sustuktan sonra şöyle dedi:

– Ey insanlar! Terbiyeniz az, imamlar hakkında bilgisizliğiniz çok, ilim ve ehlini bilmiyorsunuz. Ebû Hanife’den daha fazla kendine uyulacak kimse olmadı. O gerçekten muttaki, âlim, fâkih kimseydi. O zekasıyla, anlayışıyla, ilmi öyle keşfetmiştir ki, kendinden sonrakiler bunu yapamamışlardır.

İbn Mübârek bunları söyledikten sonra, oradakilere tam bir ay hadis öğretmemeye yemin etmişti.

Ahmed bin Hanbel, Ebû Hanife hakkında şöyle demişti:

– O zühd ve takvâ ehliydi. Âhireti tercih etmeyi öyle bir yere çıkarmıştı ki, o makama kimse erişemez. Halife Mansur tarafından, hem de tehditle kadı olması için yapılan teklifi reddetti, kırbaçlandı, yine de kadılığı kabul etmedi. Allah ona rahmet etsin ve ondan razı olsun.[60]

---

5 Bkz. Prof. Dr. Muhammed Ebû Zehra, *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 207 vd.
6 Bkz. Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı, *Ebû Hanife*, 10/131.
7 Bkz. Prof. Dr. E. R. Fığlalı, *İtikadi İslâm Mezhepleri*, s. 60.
8 Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 23; *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 208.
9 Heysemî, *Hayratu’l-Hisan*, s. 77; Bkz. H. Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 185.
10 Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A’zam*, s. 53.
11 Abdülmelik bin Mervan, (vefatı: 66/705) Emevi halifelerinin beşincisi olarak Hicri 65, miladi 685 yılında tahta çıkmıştır.
12 Zehebi el-Hâfız (v. 748/1347), *el-İber fi Haberi Men Ğaber*, Kuveyt, 1960, 1/214.
13 Bkz. İbni *Hac*er Heysemî, *Hayratu’l-Hisan*, s. 265.
14 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 1/59.
15 Bkz. *Târih-i Bağdad*, s. 35; Mekki, *Menâkıb-i İmamı A’zam Ebû Hanife*, s. 45; İbn Bezzazi, *Menâkıb*, s. 56; İbn Hacer Heytemî, *Hayratu’l-Hisan*, s. 55.
16 Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 33.
17 Mevdudi, *el-Hilafe*, 182; Taberi, *Tarihu’l-Umem*, 7/172.
18 Gülen, *Fasıldan Fasıla-2*/122.

19 Mevdudi, 180 vd; Bkz. İbnu'l-İmad, *Şezeratü'z-Zeheb*, 1/158 vd.
20 Bkz. Taberi, *Tarihu'l-Umem*, 7/172 vd; İbn Kuteybe, *Uyunu'l-Ahbar*, 1/191 vd.
21 *el-Kamil*, 5/122, 130 vd.
22 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 151; İbn Bezzazi, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, 2/200.
23 İbn Bezzâzi, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, 2/22, *Cassas*, 1/81; Mevdudi, 182.
24 Bkz. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanife*, 68 vd.
25 Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 208-9.
26 Bkz. Yavuz, *Ebû Hanife*, 10/133.
27 en-Nu'mani, *İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 73.
28 İbn Heytemî, *Menâkıbı İmam-ı A'zam*, s. 60.
29 Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı*, s. 51.
30 Bkz. Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 183.
31 M. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 38.
32 Bkz. Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 1/24.
33 Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 39.
34 Bkz. Gülen, M. Fethullah, *Sonsuz Nur*, 2/415.
35 Gülen, *Sonsuz Nur*, 2/413.
36 Heytemî, *Hayrâtü'l-Hisan*, s. 33.
37 Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 35.
38 M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanife*, s. 85.
39 Bkz. Akman, Nuriye, *Gurbette Fethullah Gülen*. s. 33.
40 M. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 95-6.
41 İbn Bezzâzi, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, 490 vd.
42 Bkz. Prof. Dr. Ali Bardakoğlu, *Hanefî Mezhebi*, 16/3.
43 İbn Bezzazi, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, 2/125.
44 Bkz. Gülen, *Sonsuz Nur*, 1/467.
45 Bkz. Y. Şevki Yavuz, *Ebû Hanife*, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, 10/134.
46 Bkz. Prof. Dr. Ali Bardakoğlu, *Hanefî Mezhebi*, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, 16/21.
47 Bkz. Gülen, M. Fethullah, *Fasıldan Fasıla-2*, s. 34.
48 Bkz. Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 2/105-6.
49 Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/359-60; Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 43.
50 Bkz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanife*, 42 vd.
51 **Şemâil**; huylar, tabiatlar, ahlâklar demektir. Dış görünüşü, tavrı, yemesi ve içmesi gibi insanlık yönü demektir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) insanî yönünü anlatan ilim dalına da Şemâil denilir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lugat*, s. 1183.
52 İbn Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 24.
53 **Müttaki;** Takva ehli. Haramdan ve günahtan çekinen, kendisini Allah (celle celâluhû)'ın sevmediği fena şeylerden koruyan kişi.
54 Bkz. Hatib Bağdadî, *Târih-i Bağdad*, 13/339-40.
55 Bkz. el-Mekki, *Menâkıb*, 1/50 Bkz. M. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 20 vd. İbn Bezzâzi, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, 1/17 vd. ; Bkz. M. Kemal Pilavoğlu, *Büyük İmam Ebû Hanife*, 7 vd.
56 Buhârî, *Sahih*, 5/4; Müslim, *Sahih*, 4/1963.
57 Bkz. Heytemî, *el-Hayratül-Hisan Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 106-8.

58 Hatib Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/336; Bkz. Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 109.
59 Bkz. Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 110; 149.
60 Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 113.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM-I A'ZAM EBÛ HANİFE'NİN HAYATINDAN KESİTLER

İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri

Menkabe, menkıbe veya menâkıb: Çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin hallerine, durumlarına âit fıkralar, hikâyeler, meşhur kimselerin durumlarına, hallerine âit hayat hikayesi, kıssalardır.[61] İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe hakkında da bir çok eser meydana getirilmiştir. Kaynaklar, Ebû Hanîfe'nin kanaatkâr, cömert, güvenilir, âbid (ibadet eden) ve zâhid yani dünya malını âhirete aracı kabul edip değer vermeyen bir kişi olduğunda, bütün ticâri işlem ve sosyal münâsebetlerinde bu özelliklerinin açıkça görüldüğünde görüş birliği içindedir. Görüşlerine katılsın katılmasın çağdaşı olan âlimler Ebû Hanîfe'nin ilim, takvâ, cömertlik, edep, tevazu, cesaret gibi vasıflar bakımından eşine ender rastlanan bir İslâm âlimi olduğunu belirtirler.

Ebû Hanîfe hakkında döneminden itibaren, değişik görüşteki bir çok âlim ve müellif tarafından lehte veya aleyhte çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Hayatı ve görüşleriyle ilgili olarak teşekkül eden bu zengin menkıbe ve rivâyet birikimi içerisinde mezhep taassubunun ve diğer bir çok sebebin yol açtığı birtakım aşırılıkların bulunması kaçınılmazdır.

Nitekim özellikle menâkıb kitaplarında Ebû Hanîfe veya Numan adında bir şahsın geleceği, ümmetin ışığı olacağı, dini ve sünneti ihya edeceği meâlinde bazı hadislere sened ve metinleriyle birlikte yer verilir. Ancak

diğer mezhep imamları ve büyük âlimler hakkında rivâyet edilen benzeri hadisler gibi bu tür haberlerin de uydurma olduğu açıktır.[62]

Meselâ hadis diye rivâyet edilen bir sözde "*Ebû Hanife, ümmetimin kandilidir*"[63] denmektedir. Vâkıa, Ebû Hanife, ümmeti- Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) için gerçek bir kandil olmuş ve ashâb-ı kiramdan sonra onun ayarında dine hizmet eden pek az kişi çıkmıştır. Ama gel gör ki, Allah Resûlü'nden (sallallahu aleyhi ve sellem) böyle bir söz şerefsüdûr olmamıştır. Zannediyorum bu, mezhep taassubuyla uydurulmuş bir sözdür.[64]

Günümüz hastalıklarından biri de Allah dostlarına karşı tavır almaktır. Evet, büyükleri küçük gösterme veya onları kendi seviyemizde insanlar olarak değerlendirme korkunç bir düşünce çarpıklığıdır. Böylelerinin hezeyanlarına kulak verirseniz şunları duyarsınız: "**İmam-ı A'zam Ebû Hanife**, İmam Şafiî, Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik, Gazalî, İmam Rabbanî, Şazelî, Abdülkadir Geylanî gibi kişiler de bizim gibi insanlardır. Dolayısıyla da onlara âit menkıbelerin aslı-astarı yoktur.."

Böyle müfrit (aşırı) veli düşmanları, şunu kat'iyen bilmelidirler ki, onları küçültmeye çalışmakla onlar küçülmedikleri gibi, böyle bir gayretle kendileri de asla büyüyemezler. Böylelerinin kazandıkları sadece mahrumiyettir.. Büyüklerin feyiz ve bereketlerinden mahrumiyet.. Büyüklüğe inanmadıkları için kendileri adına mahrumiyet.[65]

Sahih kaynaklarda büyük zâtların hayat kesitlerinden herkesin seviyesine göre alacağı bir çok ibret ve derslerin olduğu da muhakkaktır. Herkes seviyesine göre hissesine düşeni alacaktır/almalıdır.

Devlet Başkanının Hakları

Hicri: 148/ miladi: 765 yılında Musul halkı, Halife'ye yani Devlet Başkanı'na verdikleri "Biât=İtaat etme" sözünü defalarca bozmuşlardı. Halife Mansur da onlara, *sözlerini bir daha bozarlarsa kanlarını dökeceğini* şart koşmuş, onlar da bu şartı kabul ederek, *sözümüzden dönersek kanımız*

helâl olsun, demişlerdi. Abbâsi Halîfesi Mansur, içlerinde Ebû Hanîfe'nin de bulunduğu âlimleri çağırttı ve "Musul Halkı ile antlaşma yaptığını, eğer ayaklanırlarsa kanlarının, mallarının helâl olduğu" konusunda fetvâ istedi. Ebû Hanîfe hariç bütün âlimler antlaşmaya dayanarak "Affedersen, sen affedicisin, cezalandırırsan hak ettiklerinden dolayıdır" dediler. Ebû Hanîfe'ye Mansur:

– Hocaefendi, Sen ne dersin, neden susuyorsun dedi. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

– Onlar sana hakları olmayan (kanlarıyla ilgili) bir şart koşmuşlar, bilindiği gibi can konusunda cömertlik ve mübahlık sözkonusu değildir. Sen de onlara hakkın olmayan bir şart koşmuşsun. Çünkü Müslüman kanı ancak üç sebeple helal olur: Adam öldürmek, Mürted (dinden dönmek) olmak ve evli kişinin zina yapması durumu. Bu durumda sen, onları cezalandırırsan haksızlık yapmış olursun. Allah'ın şartlarına bağlı kalmak daha iyidir.

Ebû Hanîfe Halife'ye sordu:

– Şâyet bir kadın kendini nikâhsız olarak bir adama helâl kılsa, ona helâl olur mu? Bir adam, başka birine beni öldür dese, onu öldürmesi helâl olur mu?

Mansûr "Hayır" cevabını verince Ebû Hanîfe de ona;

– Musul halkından elini çek, onların kanları sana helâl değildir, dedi. Devlet Başkanı Ebû Cafer el-Mansur bundan hoşnut olmadı, herkes dağıldıktan sonra Ebû Hanîfe'yi odasına çağırttı ve şunları söyledi:

– Dediğin doğru! Memleketine dön ve Devlet Başkanını lekeleyecek, halkı bana isyân ettirebilecek fetvayı insanlara verme, yoksa Devlet Başkanına karşı isyan edenlerin eline fırsat vermiş olur, cesaretlerini artırırsın."[66]

Hadisleri Kıyasla Değiştirmek

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) torunlarından İmam Zeyd'in kardeşi Muhammed Bâkır'a (vefatı hicri: 114) halk, İmam-ı

A’zam, akılla yani kıyas yürüterek hadis-i şerifleri değiştiriyor, diye şikâyette bulunmuşlardı. Muhammed Bâkır, İmam-ı A’zam’ı konuyu görüşmek üzere çağırttı ve Ona hitâben:

– Hadisleri kıyasla değiştiriyormuşsun öyle mi? dedi.

İmam-ı A’zam Ebû Hanife, Peygamberimiz’in torunu Muhammed Bâkır’a şöyle cevap verdi:

– Öyle şey olur mu? Ruhum fedâ olsun. Allah Resûlü ne derse benim görüşüm odur. Resûlullah’tan gelen başım üstüne. Müsaade ederseniz size üç suâlim var, onlara cevap lütfedin:

– **Kadın** mı zayıftır, **erkek** mi?

– Kadın.

– Kadının mirasta hissesi kaç?

– Adam iki hisse alıyor, kadın bir hisse.

– Eğer ben atanın dinini bozmuş olsam, kıyasa göre; erkeğin hissesini bir, kadının hissesini iki yapardım. Çünkü kadın zayıftır, kazanç yolları azdır, erkek kuvvetlidir. Çok çalışır, çok kazanır, nasıl olsa geçinir. Fakat ben kıyas yapmıyorum, nassla (âyet ve hadis-i şerifle) amel ediyorum.

– **Namaz** mı daha faziletli, yoksa **oruç** mu?

– Namaz.

– Eğer ben onun dinini bozmuş olsam, kadın hayızdan temizlendikten sonra, kıyasa göre; namazını kaza etmesini emrederdim. Orucunu kaza ettirmezdim. Fakat ben kıyasla böyle bir şey yapıyor muyum? Kur’ân ve hadise göre kadın hayızdan sonra namazlarını kaza etmez, orucunu kaza eder.

– **İdrar** mı daha pistir, yoksa **meni** mi?

– İdrar (bevl) daha pistir.

– Eğer ben atanın (Allah Resûlü’nün) dinini kıyaslarımla değiştirmiş olsam, kıyasa göre; idrardan sonra gusül yapılmasını, meniden sonra ise abdest alınmasını emrederdim. Fakat ben hadise aykırı re’y (görüş) kullanarak, kıyas yaparak ceddin Resûlullah’ın dinini değiştirmekten Allah’ıma sığınırım.

Böyle şeyden beni Allah korusun! Hz. Ali Efendimiz bile “Aklıma göre mest üzerine değil, mestin altına meshetmem daha uygun, ama sünnete göre mestin üstüne meshedilir” buyurmuştu, dedi.

Bunun üzerine Muhammed Bâkır ayağa kalktı. Ebû Hanîfe’yi kucakladı ve onu alnından öptü.[67]

Devlet Başkanı’nın Verdiği Talimatlar

Ebû’l-Abbas Tûsi, Ebû Hanîfe hakkında kötü niyet besliyordu. Ebû Hanîfe de bunu biliyordu. Halife’nin huzurunda Tûsi içinden: Bugün Ebû Hanîfe’yi bir tuzağa bastırayım da görsün, dedi. Ve Ebû Hanîfe’ye dönerek:

– Ya Ebâ Hanîfe, dedi. Mü’minlerin Emiri bizden bir kimseye, bir adamın boynunu vurmasını emrediyor, sebebini bilmediği halde o adamın boynunu vurmak ona câiz midir, değil midir?

Ebû Hanîfe’nin cevabı gâyet kurnazca oldu.

– Ya Ebâ Abbas Tûsi, Mü’minlerin Emiri hakla (doğru, gerçek) mı emir verir, yoksa bâtıl ile mi?

Tûsi başka türlü cevap veremezdi.

– Hak (doğru) ile emir verir.

– Öyle ise hakkı yerine getir, nasıl olduğunu sorma!

Bundan sonra Ebû Hanîfe yanında oturana dönerek:

– O, gûya beni tutmak istedi, ama ben onu sımsıkı bağladım.” dedi.[68]

Yeminden Dönmek

Halife Ebû Cafer Mansur Ebû Hanîfe’yi davet etti. Mansurun özel kalem müdürü Rabi’ -ki Ebû Hanîfe’ye karşı düşmanlık besliyordu- bir ara:

– Ya Müminlerin Emiri, bu Ebû Hanîfe senin atana muhâlefet ediyor, dedi. Abdullah İbn Abbas:

– Bir kimse bir şey üzerine yemin etse ve bir veya iki gün sonra ondan istisna yapsa câiz olur, dedi. Halbuki Ebû Hanîfe istisnâ ancak yemine

muttasıl (yeminle beraber) olarak yapılırsa olur, diyor. Ebû Hanîfe'nin cevabı şu oldu:

– Ey Mü'minlerin Emiri, Rabi! Şu iddiasıyla ordunuzun size biâtı yoktur, demek istiyor.

– Nasıl olur bu?

– Huzurunuzda yemin ederler, sonra evlerine döndükten sonra istisnâ yaparlar, onca bu istisnâ câiz olduğundan yeminleri bâtıl olur.

Mansur güldü. Rabi' dedi. Aklını başına al, Ebû Hanîfe'ye dokunma! Mansur çıktıktan sonra Rabi' Ebû Hanîfe'ye:

– Yahu, benim kanımı heder edip akıtacaksın! dedi.

Ebû Hanîfe:

– Hayır, dedi. Öyle bir kastım yok. Sen benim kanımı heder etmek istedin, ben de hem seni günahtan kurtardım, hem de kendimi ölümden."[69]

İçkili olarak Ölenin Durumu

Günah işleyen bir Müslümanın kâfir olacağını iddia eden Hariciler'den bir grup İmam-ı A'zam'a geldiler ve sordular: "Mescidin önünde iki cenaze var. Birisi bir erkek cenazesi, şarap içmiş, boğazında kalmış, boğulmuş, ölmüş!. Diğeri de bir kadın cenazesi, zina etmiş, bundan hamile kaldığını anlayınca intihâr etmiş. Bunlar hakkında ne dersin?" İmam-ı A'zam sordu:

– Bunlar hangi millettendir? Yahudi miydiler?

– Hayır,

– Hırıstiyan mıdırlar?

– Değil.

– Putperest mi?

– Hayır,

– Hangi millettendiler ya?

– Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammed O'nun kulu ve peygamberidir, diyen ümmettendiler.

- Bu kelime-i şehâdet, imanın üçte, dörtte veya beşte biri midir?

– İmanın öyle üçte, dörtte, beşte biri olmaz, o parçalanmaz.

– İmanın kaçıdır?

– Bütünüdür.

– Öyle ise cevabı kendiniz verdiniz. Onların mü'min olduğunu söylediniz.

– Bunu bir yana bırak. Onlar cennet ehlinden mi, yoksa cehennem ehlinden mi?

Bu hususta şunu diyebilirim: Hz. İbrahim (aleyhisselâm) bu ikisinden daha büyük günah işleyen kavim için şöyle demişti:

"*Bana tabi olanlar bendendir. Bana karşı gelenler hakkında Sen Bağışlayan ve Rahimsin...*" (İbrahim, 14/36)

Hz. İbrahim (aleyhisselâm), düşmanlarının bile bağışlanmasını istiyor, size ne oluyor? İsa Aleyhisselam da:

"*Yarabbi, eğer sen onlara azabedersen, onlar kullarındır. Eğer mağfiret edersen sen Azimüşşan aziz ve hâkimsin*" (Mâide, 5/118) diyor. Hz. İsa (aleyhisselâm) da affetmeyi istiyor dedi.

Ebû Hanîfe onlara Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden deliller getirerek tek tek izâh etti.

Bu konuşmalardan sonra Hariciler silahlarını bıraktılar.[70]

Namazda Rükû'dan Sonra Ellerini Kaldırmak

Ebû Hanîfe ile Evzâi Mekke'de Dârül-Hayyâtin'de buluştular. Evzâi, Ebû Hanîfe'ye dedi ki:

– Siz rükûa varırken ve rükûdan kalkarken neden ellerinizi kaldırmıyorsunuz?

Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

– Çünkü Resûlullah'ın rükûa giderken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırdığına dâir sahih bir rivâyet yok da ondan kaldırmıyoruz.

– Nasıl olur, Zühri Sâlim'den, o da babasından, o da Resûlullah'tan olmak üzere rivâyet etti ki Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) namaza başlarken,

rükûa varırken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırırdı.

– Hammâd İbrahim'den, o da Alkame'den ve Esved'den, onlar da İbn Mes'ud'dan rivâyet ettiler ki, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ancak namaza başlarken ellerini kaldırırdı. Ve bunu bir daha yapmazdı. Bunun üzerine Evzâi dedi ki:

– Sana Sâlim'den, babasından hadis rivâyet ediyorum. Sen kalkıp bana Hammâd, İbrahim'den şöyle şöyle rivâyet etti diyorsun. Ebû Hanîfe'nin cevabı şöyle oldu:

– Hammâd, Zührî'den daha fakih idi. İbrahim Nehâi de Sâlim'den daha fakihti. Alkame de Abdullah b. Ömer'den aşağı değildir. İbn Ömer'in sahabelik fazileti varsa Esved'in de birçok faziletleri vardır. Abdullah b. Mes'ud'un fıkıhtaki derecesine bu zikrolunanlardan hiçbiri yetişemez"[71]

Hz. Osman'a Yahudî İftirası

Kûfe'de varlıklı birisi Hz. Osman'ın (radıyallahu anh) Yahudi olduğunu iddia ediyormuş. Âlimler onu ikna edip bir türlü vazgeçirememişler. Durumu İmam-ı A'zam Ebû Hanife'ye iletip çözüm bulmasını isterler. Ebû Hanîfe hazretleri de bir gün bu varlıklı, zengin kişiye gelir ve şöyle der:

– Sana dünürlüğe geldim, Allah'ın emri Peygamber'in kavliyle kızını istiyorum,

– Kime?

– Asîl ve şerefli bir adam, gâyet zengin, Kur'ân-ı Kerîm hâfızı, son derece cömert, gecelerini ibadetle geçiriyor. Allah korkusundan, hâyâsından gözyaşı döküyor…

– Yeteer, aranan özellikler için bunların bir kısmı bile yeterli.

– Yalnız bir kusuru var.

– Neymiş o?

– Adam Yahudi!

– Fesubhanallah! buldun buldun da benim gibi birinin kızını bir Yahudiye vermemi mi istiyorsun?

– Vermez misin?

– Hayır,

– Sen bir kızını Yahudiye vermezsin de, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz iki tane kızını Yahudiye nasıl olur da verir?

Adam işi anladı. Hz. Osman (radıyallahu anh) hakkındaki sözlerine pişman oldu. Tevbe ve istiğfar etti.[72]

Birden Fazla Kadınla Evlilik

Abbasî halifesi Mansur ile hanımı arasında, -bazı meseleler- yüzünden dargınlık meydana geldi. Halife başka bir kadınla evlenmek istiyordu. Hanımı razı olmadı ve Mansur'dan adâlet üzere hareket etmesini istedi. O da:

– İkimizin arasında hakem olarak kime razısın dedi.

– Ebû Hanîfe'nin hakemliğine râzıyım, cevabını verdi.

Mansur da onun hakemlik yapmasını kabul etti. Bunun üzerine Ebû Hanîfe'yi davet ettiler. Mansur söze başladı.

– Zevcem benden davacı, adâletini göster bakalım.

– Ey Mü'minlerin Emiri, anlatsınlar bakalım mesele nedir?

– Bir erkek kaç kadın alabilir?

– Dört,

– Cariyelerden kaç?

– Onlar için bir sayı yok. İstediği kadar.

– Bunun tersini söyleyen İslâm âlimi var mı?

– Hayır.

Ebû Cafer Mansur, hanımına dönerek:

– Söylediklerini işitiyorsun ya, dedi. Bunlar İslâm'ın hükmü.

Hanımı da: "Hep sen konuşma! Hoca'ya da müsaade et, o da konuşsun" dedi. Ebû Hanîfe hazretleri tekrar söz aldı.

– Allah Teâlâ bunları hanımları arasında adâlete riâyet edenler için helâl kıldı. Adâlete riâyet etmeyen veya edemeyeceğinden korkanlar birden fazla hanım almamalıdır. Allah Teâlâ:

“*Eğer* (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) *yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Adaletsizlik, haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın. Yahut da sahip olduğunuz ile yetinin. Bu adâletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.*” (Nisa, 4/3) buyuruyor.

Bize yakışan Allah’ın edeb dersini kabul edip ibret almak gerektir. Allah Teâlâ bu âyette bize edeb, terbiye dersi verip “*Bir tane alın, sahip olduğunuz ile yetinin*” diyor. Yaratıcının kuluna edebi ise “emir niteliği taşır” dedi.

Ebû Cafer Mansur bunlara diyecek bir şey bulamadı. Susup kaldı. Ebû Hanîfe de çıkıp gitti. Evine vardığı zaman Mansur’un hanımı hoşuna giden bu güzel açıklama, izah tarzı için ona hizmetçisiyle beraber para, elbise, bir câriye ve bir Mısır merkebi (günümüzde son model araba) gönderdi. Ebû Hanîfe bunları kabul etmeyip geri çevirdi ve hizmetçiye dedi ki:

– Ona selâm söyle ve de ki: “Ben dini vazifemi yaptım. Hakkı, gerçeği müdafaa ettim. Bunu Allah için yaptım. Bununla kimseye yakın olmak istemedim. Dünyalık da arzu etmedim.”[73]

Kör ve Sağır Biriyle Evlilik

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin babası Sabit, gençlik zamanında bir akarsu kenarında abdest alırken, su üzerinde bir elmanın yüze yüze kendine doğru gelmekte olduğunu görür. Elmayı alıp ısırır. Elmanın tadı boğazına ilişince kendi kendine: “Benim olmayan bir şeyi nasıl olur da sahibinin izni olmadan ısırırım” der ve suyun aktığı tarafa doğru yürümeye başlar. Suya doğru dalları uzanmış bir ağaç ve üzerinde de elmalar olduğunu görüp, ısırdığı elmanın o ağaçtan olduğuna kanaat getirerek, bahçede çalışan kişiye hitâben: “Efendi! Az ötede bu elmayı bulup ısırdım. Fakat düşünemedim ki benim olmayan bir şeyi nasıl yiyebilirim. Bu elmanın sizin ağacınızdan

olacağını tahmin ettim. Şimdi ya elmanızın bedeli ne ise vereyim, yahut bana bu haksızlığımı helâl ediniz” diye ricada bulunur.

İsmi **Salih** olan bahçe sahibi gencin samimi tavrına şaşırır, belli etmeden imtihan etmek için: “Helâl etmiyorum. Hayır, olmaz. Neden benim malımı izinsiz ısırdınız?” der. Sabit de: “Helâl etmeniz için ne yapmam lazım?” diye sorunca da Salih Efendi: “Bahçemde benimle üç sene çalışırsan, ancak o zaman helâl ederim” deyiverir. Sabit de: “Evet çalışırım” der ve üç sene çalışır. Üç sene sonra Sabit: “Efendi, hakkını helâl et, ben gidiyorum.” deyince bahçe sahibi Salih Efendi:

– Üç seneyi bitirdin, fakat yine sana bu elmayı helâl etmiş değilim. Bu hak ancak şu şekilde helâl edilebilir. Benim bir kızım var. İsmi **Âbidetü’l-Ezher**’dir. Gözleri görmez, kulakları işitmez, eli tutmaz, ayakları yürümez, bu kızım ile evlenirsen o elma da, elma ağacı da senin olur. Hem senin gibi vicdanlı damadı ben nerede bulabilirim? Kızım bu halde iken ben ölürsem ona kim bakar? Ancak senin gibi helal süt emmiş bir kimseye onu emânet edebilirim. Dindarsın, vicdanlısın, haydi bana cevap ver de helâl edeyim. Sabit de: **Onu da alırım**, cevabını verir.

Düğün hazırlığı yapılır, büyük ziyâfetler verilir. Nikah kıyılıp Sabit gerdek odasına girdiğinde, dünya güzeli, sapasağlam bir hanımın gelin elbiseleri giymiş, kendisini beklediğini görünce, hemen dışarıya çıkıp kayınpederi Salih Efendi’ye:

“Bu nikâh sahih olmaz. Sen bana kızım kör dedin, içeride bir âhu gözlü var. Sakat dedin, bir servi endam duruyor” der.

Salih Efendi de: “Ben sana mecaz söyledim. **Kör** dedim, harama hiç bakmadı. **Sağır** dedim, kötü, fena söz duymadı. **Eli tutmaz** dedim, harama el vurmadı. **Kötürüm** dedim, Allah rızası olmayan yerlere gitmedi. O senin âilendir, helâlindir, sana yakışan bir eştir.” dedi.

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe işte böyle bir anne - babadan dünyaya gelmiştir.[74]

Sabır Örneği

Ebû Hanîfe bir gün ders verirken, ayağını akrep sokar. Akrebin sokmasından bir hayli sonra ders biter. Öğrencilerine ayağını bir şeyin soktuğunu söyler. Öğrencileri: “Hocam, niçin soktuğu zaman söylemediniz?” diye sorarlar. Ebû Hanîfe de şöyle cevap verir:

– Ben, size sabırdan, sabredenden bahsediyordum. Kendim sabırsızlık göstersem hiç tesiri olur mu? Onun için ben de sabrettim ve sizleri haberdâr etmedim.

Öğrencileri büyük bir merakla akrebi ararlar. Bir de bakarlar ki minderin yanında cansız yatıyor![75]

Kıyamete Kadar İtaat Ederiz!..

Abbâsi halifesi, Ebu’l-Abbas es-Seffah (v.136/754), Kûfe’ye girip de halktan biât istediği zaman Ebû Hanîfe’nin de içlerinde bulunduğu âlimleri topladı ve şöyle dedi:

– Bu hilafet işi, Peygamberimizin ehline ve akrabasına geçti. Bu size Allah’ın bir lütuf ve keremidir. Hak yerini buldu. Sizler, Ey âlimler, buna yardım etmeye en lâyık olanlarsınız. Size istediğiniz kadar ikram ve ihsan var. Allah malından ziyafet var. Halifenize biât ediniz. Âhirette sizin için emniyete kavuşmaya vesile olur....”

Oradakiler İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe’ye baktılar, o da:

– İsterseniz kendi namıma ve sizin namınıza konuşayım, dedi. Kabul ettiler, şunları söyledi:

– Allah’a hamd olsun ki bu hakkı Resûl-i Ekrem’in akrabasına nasib etti. Zâlimlerin zulmünü bizden kaldırdı. Lisanımızla hakkı söyleyebiliyoruz. Allah’ın emri üzere sana biât ettik. Kıyamete kadar sana verdiğimiz sözü tutacağız. Allah bu işi peygamberimizin akrabasından ayırmasın...

Ebu’l-Abbas es-Seffah da bundan çok memnun kaldı ve: “Âlimler namına senin gibiler konuşmalı.. seni seçmekte çok isabetli hareket ettiler. Sen de gâyet güzel ifade ettin..” dedi.

Arapça’da “Kıyamete kadar” kavramı ile “buradan kalkıncaya kadar” manası da vardır. Huzurundan çıktıktan sonra “Kıyamete kadar” sözü ile neyi kasdettiğini sordular. O da: “Siz beni ele verirseniz ben de sizi ele veririm..” dedi. Onlar da sustular. Ve onun yaptığını haklı buldular.[76]

Kûfe Hakimini Eleştirmesi

Birisi bir deli kadını kızdırmış olacak ki, kadın ona: “Sen zina yapan iki kişinin oğlusun” demiş. Adam Hakim’e şikayet etmiş. Kûfe hakimi olan İbn Ebi Leyla davaya bakmış. Kadının aleyhine hüküm vermiş, kadına mescidde ayak üzere **hadd**[77] vurdurmuş. Hem de iki defa anasına ve babasına kazif (iftira) ettiği için. Ebû Hanîfe bunu duyunca:

– Bizim hakim efendi bu meselede altı yerde yanılmıştır, dedi.

1- Mescidde had vurdurmuştur. Halbuki mescidde had vurulmaz.

2- Kadına ayakta dayak attırmıştır, halbuki kadınlara oturdukları halde had vurulur.

3- Babası için bir had, anası için bir had vurdurmuştur. Halbuki bir adam kalabalık bir cemâate iftira etse ona yalnız bir had vurulur. İftira atılanların sayısınca değil.

4- İki had vurmayı bir arada toplamıştır. Halbuki iki had birden vurulmaz.

5- Deli kadına had vurdurmuştur, halbuki deliye had yoktur, “Aklı olmayanın dini yoktur” hadisince o mükellef değildir.

6- Anası ve babası için had vurdurmuştur. Halbuki onlar kayıptırlar, mahkemeye gelip dava etmemişlerdir.

Bu tenkitleri Kûfe Hâkim’i İbn Ebi Leylâ’ya yetiştirdiler. O da Emirin yanına girip Ebû Hanîfe’den şikâyette bulundu. Bunun üzerine Ebû Hanîfe Hazretleri’nin fetva vermesi yasaklandı.[78] Daha sonra Ebû Hanife’nin verdiği fetvalar İsa b. Musa tarafından zaman zaman Vali İbn Hübeyre’ye anlatılmış, İmam-ı A’zam’ın tekrar fetva vermesine müsaade edilmişti.[79]

Hediye Almaması

Halife Ebû Cafer el-Mansur, Ebû Hanîfe’ye hakimlik teklif etti. O kabul etmedi. Hâkimlik işine lâyık olmadığını söyledi. Ve ilâve etti:

– Delil davacıya, yeminin de davalıya düştüğünü bilirim. Fakat Hakimlik için bu kadarı yetmez. Hakimliğe lâyık olacak kimse senin aleyhine, oğlunun aleyhine ve senin kumandanlarının aleyhine hüküm verecek cesarette bir kimse olmalıdır. Bu ise bende yok. Sen beni öyle bir şeye davet ediyorsun ki gönlüm ona aslâ razı değil!

Bunun üzerine Mansur şunu sordu: Sen benim hediyelerimi neden kabul etmiyorsun? İmam-ı A’zam da şöyle cevap verdi:

– Ey Mü’minlerin Emiri! Bana sırf kendi malından bir şey yollamadın ki ben onu reddetmiş olayım. Eğer kendi malından bir şey gelse onu kabul ederim. Bana gelen hediyeler, Müslümanların malı Hazine’dendir. Halbuki Müslümanların malında benim hiçbir şekilde hakkım yok. Ben cepheye gidip savaşanlardan değilim ki, serhadlerdeki mücahitler gibi Hazine’den hisse alayım. Mücahidlerin çocuklarından da değilim ki kimsesiz yavrular gibi Hazine’den bir şey alayım. Fakir de değilim ki, yoksullar gibi hisse, maaş alayım…

Bunun üzerine Halife: Öyle ise makamda (okulunda) dur, hâkimler (müşkillerinde) sana gelsinler, muhtaç oldukları zaman sorsunlar, dedi.[80]

Yalan Söyleyen Hâkim Olmaz

Halife ile Ebû Hanîfe hâkimlik konusunu tartışırlarken Ebû Hanîfe Halife’ye dedi ki:

“Allahtan kork! Hâkimlik emânetini ancak Allah’tan korkan birisine emânet et. Ben kendime güvenemiyorum. Eğer beni Fırat’ta boğulmakla bu işi kabul etmek arasında muhayyer bıraksan, ben boğulmayı tercih ederim. Senin etrafında bir alay maiyyetin var, ikrâm beklerler. Ben buna lâyık değilim, yapamam.” Ebû Cafer’in canı sıkıldı.

– Yalan söylüyorsun, sen bu işe lâyıksın!

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe de hemen cevap verdi.

– İşte hükmünü kendiniz verdiniz. Yalan söylediğini bildiğin bir kimseye hâkimlik emânetini nasıl verirsin!?[81]

Âlimin Gıybeti, Arkasından İz Bırakır

Tabiinden Hasan el-Basri'nin fetva verdiği bir meselede tartışırlarken Ebû Hanîfe "Hasan-ı Basrî bu konuda yanılmış" dedi.

Adamın biri küstahça lafa karışarak: "Ey Zinakârın oğlu, sen mi Hasan hata etti diyorsun?" dedi. Ebû Hanîfe de:

– Evet, vallahi Hasan hata etti ve Abdullah b. Mes'ud doğru söyledi. Allah ondan razı olsun, şöyle derdi. "Yarabbi! Kimin ona gönlü darsa, bizim kalbimizde ona geniş yer var."

Münazara yaptığı kimselerden biri "Ey bid'atçı, zındık" dedi. Ebû Hanîfe de: Allah seni affetsin, benim böyle olmadığımı Allah bilir. Çünkü ben Allah'ımı tanıdığımdan beri bir ân bile ayrılmadım. Yalnız Allah'ın affını dilerim. Ancak O'nun ikabından korkarım" dedi ve gözlerinden yaşlar boşandı. Adam samimane sözler karşısında hatasını anladı ve:

– Beni bu dediğim sözden dolayı bağışla! diye yalvardı. Ebû Hanîfe de: "Cahillerden benim hakkımda bilmeyerek bir şey söyleyenlerin hepsini bağışladım. İlim ehlinden her kim bende olmayan bir şeyi benim hakkımda söylerse işte onun başı dara gelsin! Çünkü âlimlerin gıybeti, arkalarından bir iz bırakır."[82]

Bildiği ile Amel Etmek!

Bir öğrenci Ebû Hanîfe'ye "Her şeyi bilip, bildiğiyle amel etmeyenin durumu nedir?" diye sordu. İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri öğrencisine Cuma sûresinin 5. âyetini okudu

"*Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların* (Tevrat öğretildiği halde onun emirlerini tutmayanların) *durumu, Kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir...*" (Cuma, 62/5)

Kur'ân'ı okuyup içini bilmemenin, uygulamamanın yani emirlerini, yasaklarını dinlememenin durumunu Yahûdiler-Tevrat misâli ile nasıl anlatıyor dedi ve ekledi:

– *İlim öğrenip onun muhakemesini yapmayıp amel etmeyen kimse, çeşitli ilaçları toplayan ve doktor gelinceye dek hangi ilacın hangi hastalığa karşı kullanılacağını bilmeyen eczacıya benzer. İşte sadece ilim öğrenen kimse de, amel etmezse ilmin neye yaradığını bilemez. Faydası olmayan ilmin önemi yoktur.*[83]

Kaptansız Gemi

Mecusîler (ateşe tapanlar), İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri'ne bazı sorular yöneltmişler ve ondan ikna edici cevaplar istemişlerdi. İlim, fen ve teknik sahasında fikrî cevelanın, hukuk, fıkıh ve içtimaiyatta önemli gelişmelerin söz konusu olduğu o dönemde, Mecûsiler Ebû Hanîfe Hazretleri'ne "Biz Allah'a inanmıyoruz." dediler. Ebû Hanîfe Hazretlerinin, bulunduğu çevre itibarıyla etrafında çok Mecûsi vardı. Çünkü Kûfe toprakları eskiden Mecûsilerin fazlaca bulunduğu bir yerdi.

"Ya İmam, görmediğin Allah'a nasıl ibâdet ediyorsun" diye sordular.

İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri onlara her şeyi çok basit bir üslûpla anlattı:

"Deniz içindeki bir vapurun, yüzlerce dalga arasında rahatlıkla bir sahile doğru gittiğini, bu dalgaların onun istikametini değiştirmediğini görseniz, bu ustaca yüzdürülen vapuru, bu deryada yüzdüren ve fevkalâde bir maharetle onu idare eden bir zatın yani kaptanın var olduğunda tereddüt eder misiniz?" deyince onlar hepsi birden "hayır" dediler. İmam-ı A'zam bunun üzerine:

"Öyle ise; şu yıldızlar, şu koca kâinat, şu küre-i arz âdeta bir denizin içinde, hem de ahengi bozulmadan yüzüyor; bunun kendi kendine olmasına nasıl ihtimal verebiliyorsunuz?" diye sordu.

O halde bu yıldızların, bütün âlemlerin, seyrini idâre eden onları düzen içinde yürüten büyük bir kaptan vardır. Bunun üzerine Mecûsiler, "Lâ ilâhe

illallah, Muhammedün Rasûlullah.” dediler.[84]

İmam-ı A’zam’ın Parlak ve Pratik Zekası

İmam-ı A’zam Ebû Hanife delikanlı yaşlarındayken Basra şehrinde bir mecûsi ile münakaşa yapmıştı. Şehre tüccarlık sebebiyle bir mecusi gelmiş, “*Ben ateşe Allah diye tapıyorum. Var ki tapıyorum, sizin taptığınız Allah’ı bana gösterin, bak gösteremiyorsunuz. Yok ki gösterebilesiniz, öğretmenlerini getirin isbat edeyim*” diye halkı tahrik ediyordu. Ona, bir çocuk, delikanlı ile tartışmasını onu yenerse öğretmenlerini, hocalarını çağırabileceklerini söylediler. “Benim bebe-şebeyle işim yok” diye mecûsi karşılık verince ısrar ettiler. Ve mescidde şu şu vakitte buluşmak üzere ayrıldılar.

Ertesi gün o vakit geldiğinde kürsüde mecûsi, halk da mescide toplanmış küçük delikanlı Ebû Hanife’yi beklediler. Ebû Hanife biraz gecikmişti. Mecûsi fırsat bilerek, “Gördünüz mü? Sizin delikanlı korktu, gelemiyor” diyordu. Halk da tedirgin olmuştu.

Biraz sonra Ebû Hanife kan ter içinde nefes nefese mescide girerek: “Ağalar, beyler! Geciktim özür dilerim. Nehrin öbür tarafındaydım. Bu tarafa geçecek bir vasıta bulamadım. Nehrin kıyısındaki ağaçlara: Ey Ağaçlar! sandal gemi olun, köprü olun da karşıya geçeyim dedim, onlar da hemen sandal, köprü oldular, ben de bu tarafa geçtim. Ondan geciktim. Kusura bakmayın” dedi. Kürsüde oturan mecûsi bir kahkaha patlatarak: “Gördünüz mü sizin deli çocuğun dediğini. Hiç ağaçlar, kendi kendine sandal, köprü olur mu?” deyince küçük delikanlı Ebû Hanife birden: “Hiç ağaçların kendi kendine gemi, köprü olmadığını söylüyorsun da şu koskaca kâinat ustasız, kendi kendine olur mu?” diye karşılık veriverdi. Cemâat de büyük bir sevinçle tekbir getirdiler.

Mecûsi, kürsüden “O zaman sizin Allah’ınız niçin görünmüyor? Var olan şeyler görünür, yok ki görünsün” dedi. Ebû Hanife de mecusiye “Sizin aklınız var mı?” diye sordu. O da “Evet var” deyince “Gösterin bakalım” dedi. Onu gösteremem, deyince “yok mu acaba?” deyip ekledi. İşte ruh ve

akıl gibi şeyler de varlığı bilinir ama gösterilemez. Demek ki her var olan şey de görünmez, deyince cemaat tekrar tekbir getirdi.

Mecûsi kızarak “Başlangıcı ve sonu olmayan bir varlığın bulunması mümkün müdür?” dedi. Küçük çocuk İmam-ı A’zam Ebû Hanife tereddütsüz şöyle dedi:

– Sen sayı bilir misin? dedi. Mecûsi de:

– Evet, bilirim, dedi. İmam-ı A’zam:

– Bir sayısından önce bir sayı var mıdır? dedi. Mecusi:

– Bir sayıların evvelidir, ondan önce sayı yoktur” cevabını verdi. Bu cevap karşısında İmam-ı A’zam şöyle dedi:

– Bir sayısından evvel sayı olmaz da bir olan Allah’tan önce nasıl başka bir varlık bulunabilir?

Bunun üzerine Mecûsi soruya devam etti:

– Pekala sizin Allah’ınız ne tarafa yönelmiştir? Bu soruya İmam-ı A’zam Hazretleri:

– Bir mum yakınca onun ışığı ne tarafa yönelir? dedi. Mecûsi de: “Her tarafa yayılır” cevabını verdi. Buna karşılık İmam-ı A’zam Hazretleri de:

– Mecazi nur olan bir mumun ışığı her tarafı kaplar da göklerin ve yerin nuru olan Allah Teâlâ her tarafı kaplamaz mı? Bunun doğruluğu güneşten daha açıktır” dedi.

– Siz Allah’ı her yerde hâzır ve nâzır biliyorsunuz, bu nasıl olur, dedi. Küçük delikanlı bir bardak süt istedi. Mecûsiye dönerek:

– Yağ bunun neresinde? diye bağırdı.

– Yağ bunun her yerinde, dedi mecûsi.

Ebû Hanife de Allah’ın bu kâinatın her zerresinde olduğunu akıl ve mantık çerçevesinde izah etti. Mecûsi bu sefer “Sizin Allah’ınız şu ânda ne ile meşguldür?” diye sorunca küçük delikanlı İmam-ı A’zam Ebû Hanife de:

– Sen kürsüden in, ben çıkayım oraya ondan sonra cevap vereyim, dedi. Delikanlı Ebû Hanife kürsüye çıktı.

– Şimdi Allah, senin gibi câhil birisini kürsüden indirip, benim gibi bir çocuğu ibrete âlem için kürsüye çıkarmakla meşguldür, dedi.

İnsaflı ve iz'anlı Mecûsi, bu çocuğun parlak ve pratik zekâsı karşısında mağlup oldu ve derhal büyük bir hayranlıkla delikanlı Ebû Hanife'ye teşekkür etti, hemen oracıkta kelime-i şehâdet getirerek cemâatın tekbirleri arasında Müslüman oluverdi.[85]

Büyük Bir Ev

İmam-ı A'zam'ın Kûfe'deki evi, her binanın üstünde şaşalı sarayları andırıyordu. Bir gün biri gelip ona: Ya İmam, sen ki âlimsin, hem de dünya şatafatına meylediyorsun, bu nasıl olur, dedi. İmam-ı A'zam da:

– Benim binayı herkesin evinden daha yüksek ve şatafatlı yaptırmamın sebebi, Kûfe'ye gelen fakirlerin ilk defa benim evimi görmesi, benim evimin herkesten zengin olduğunu anlayıp doğruca bana misafir olması içindir, dedi. Suâli soran adam, büyük İmam'ın bu yüksek düşüncesi karşısında hürmetle eğilip elini öptü ve ona talebe oldu.[86]

Çocuklar Doğruyu Söyler

Çocuklar İmam-ı A'zam'ı sokakta görünce, birbirine göstererek: İşte bu zât, sabahlara kadar uyumadan Allah'ına ibâdet ediyor, onu hürmetle karşılayalım, dediler. İmam-ı A'zam o güne kadar gecenin bir kısmını ibâdetle geçiriyordu. Çocukların bu sözlerini işitince gözleri yaşlarla doldu ve şöyle dedi:

– Yarabbi! Çocuklara bu ilhamı veren Sensin. Onlar sabîdirler, günahsızdırlar. Söz veriyorum ki, ömrümün sonuna kadar ben de uyumayacağım, sana ibâdet edeceğim... İmam-ı A'zam bu olaydan sonra geceleri uyumadı. Rivâyete göre **kırk yıl** yatsı namazının abdesti ile sabah namazını kıldı.[87]

Ben Olmazsam Siz Hiçsiniz...

Ebû Hanife’nin sevdiği **Muhammed** ve **Ebû Yusuf** adında iki talebesi vardı. İkisi de uzun boylu idiler. Ebû Hanife ise onlardan biraz kısa idi. Onlarla gezerler, ilmi dersler yaparlar, tartışırlardı.

Bir gün Ebû Hanife ortalarında olduğu halde gidiyorlardı. İmam-ı A’zam’ın yüksek ilmi karşısında iki talebesi de ona hayrandı. Ona ne diyeceklerini bilmiyorlardı. Kıvrak zekalarıyla hocalarına bir latife yapmak isteyen iki öğrencinden Muhammed, Ebû Hanife’ye dönerek:

– Yâ Üstâd! Siz ikimiz için (Lenâ) nın (N) unu gibisiniz, dedi. İmam-ı A’zam da:

– Aranızda ben olmazsam siz (La) olursunuz, dedi.

Yani Arapça (Lenâ=Bizim, bizler için) kelimesinin (N) unu kaldırılırsa (La) kalır, (la) da hayır, yok manasınadır. İmam-ı A’zam ben aranızda olmazsam, sizin ikinizin de kıymeti olmaz demek istemişti. İmam-ı A’zam, kıvrak zekasıyla, talebelerinden kat kat ileride olduğunu bu vak’a ile anlatıyordu.[88]

Komşu Hakkı

İmam-ı A’zam’ın eskicilik yapan bir komşusu vardı. İmam-ı A’zam ne yaparsa onu tenkit eder, her gün dil uzatır, sabaha kadar onu rahatsız ederdi. Her gece evinde gürültü patırtı olur, sarhoşvari sözler, kavgalar duyulurdu. İmam-ı A’zam bu adama bir şey söylemeyip, gelip geçerken iltifat etse bile kötü komşu, ona yukarıdan bakmayı âdet edinmişti.

Bir gün Ebû Hanife evine döndüğü zaman komşu evinde hiçbir gürültü olmadığını hayretle gördü. Çocuklarına o kötü adamın ne olduğunu sordu. Onlar da bugün onu polisler götürdü, dediler. İmam-ı A’zam Ebû Hanife komşuluk hakkı bize düştü deyip, sabah olur olmaz evine uğradı. Çocuklarının hâl ve hatırını sorduktan sonra o zamanın Kûfe valisine çıktı. Validen bu adamın serbest bırakılmasını rica etti. Kûfe Valisi İmam-ı A’zam’ın isteğini kırmayarak eskiciyi bağışladı. İmam-ı A’zam’la eskici yan yana evine kadar geldiler. Âilesi ve çocukları eskiciyi hasretle karşıladı. İmam-ı A’zam’a duâ ettiler. İmam-ı A’zam eskicinin çocuklarına hediyelerde de bulundu.

Kötü komşu büyük imamın bu yüksek lütufkârlığından dolayı o kadar memnun oldu ki şaşırıp ondan af diledi. Şarkıya, içkiye tevbe edip kötü alışkanlıklardan vazgeçti. Rivâyete göre İmam-ı A'zam'ın talebesi oldu.[89]

İnsanları Güzel Görmek!

İmam-ı A'zam mescitte otururken bir adam geldi. Ona: "Ya İmam size sorum var, bana cevap ver?" dedi. Söyle bakalım, deyince adam: "Ben cenneti istemem, cehennemden de korkmam, görmediğime şehâdet ederim, meyyit (ölü) yerim, rükûsuz, secdesiz namaz kılarım, fitneyi severim, buna ne fetvâ verirsin?" dedi.

İmam-ı A'zam'ın öğrencileri bu adama çok kızdılar. İmam-ı A'zam öğrencilerine dönerek:

– Bu adam ârif, âlim bir adamdır. Şatafatlı söz söylüyor, siz onun ruhuna vâkıf olamadınız. Bu adamın, *ben cenneti istemem*, demekten maksadı, *ben ibâdetimi cennet için yapmıyorum, ancak Allah'ı arzulayarak yapıyorum ve ancak Allah'ın cennet ve cemâlini isterim*, dediğinden ötürüdür. *Cehennemden korkmam*, dediği de *mahlûkundan korkmam*, demek istemesinden ötürüdür. *Görmediğime şehâdet ederim* demekten maksadı da Allah'ı ve Resûlü'nü görmediğim halde iman ettim. *Ölü eti yerim* demekle de *balığı çok severim onunla gıdalanırım*, demek istemektedir. Rükûsuz ve secdesiz namaz kılarım demesi de "**Onlar devamlı namaz kılarlar**" (Meâric, 70/23) âyeti kerimesi sırrınca kalbimi dâima Hakk'a veririm diyor veya rükû ve secdesiz cenâze namazı kılarım, sırrına binâendir. Fitneyi severim, demesi de malım ve çocuklarım vardır. "**Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için fitnedir, imtihandır.**" (Teğabün, 64/15) âyet-i kerimesi sırrınca malımı ve evlâtlarımı severim demesine binâendir. Çünkü bunlar insanları Hak'tan alıkoyan şeyler olduğundan fitne denmiştir.

Soruyu soran kişiye tebessümle bakarak bu kişi Allah'ı bilen bir âriftir, dedi. Bütün öğrenciler hata ettiklerini hemen anlayıverdiler.[90]

Dünyanın Cennet Olması

İmam-ı A’zam bir gün at üzerinde padişahlara hâs, büyük bir debdebe ile bir yoldan geçiyordu. At, gem ve eğerlerine kadar altın ve gümüş işlemeli sırmalarla süslenmişti. Kendisi de emsalsiz bir kürk içinde bulunuyordu. Hristiyanın biri lağım içinde pislik temizlerken, İmam-ı A’zam’ı gördü. Hemen lağımdan sıçrayarak atın yularından tuttu. İmam-ı A’zam’a: Ya İmam, dur! Size bir sorum var? diye bağırdı. İmam-ı A’zam atını durdurdu, ona: Sor bakalım! dedi. Hristiyan:

– Ya İmam, Sizin Peygamberiniz: “Dünya kâfirlerin cenneti, mü’minlerin zindanıdır” demiş, bu doğru mudur? dedi. İmam-ı A’zam da: Evet, doğrudur, deyince, Hristiyan:

– Yâ İmam, insaf et, bir bana, bir de şu senin haline bak, hangimiz cennette, hangimiz zindandayız? dedi.

Ebû Hanife gülerek:

– Ya Kâfir! Eğer sen cehennemi görmüş olsan, bu haline çok şükredersin, eğer mü’minler de cenneti görselerdi, bu süsler onlara ağır gelirdi. Bu dünya da onlar için zindan gibi olurdu” dedi. Hristiyan, İmam-ı A’zam’ın bu mübârek sözünü işitince hiçbir şey söyleyemedi, donakalıp atın gemini bırakıverdi.[91]

Namazda İmamın Okuması Yeterlidir

İmam-ı A’zam’ın bir gün huzuruna birçok insan geldi. Hepsi İmam-ı A’zam’a bağırıp çağırıyor, namazda İmamın okuması cemaat için nasıl kafi olur? diyorlardı. İmam-ı A’zam, imamın okuması ile cemaatin artık okumasına lüzum kalmadığı görüşünde idi.[92] Bunu anlayamayanlar İmama bu surette itiraz ediyorlardı. İmam-ı A’zam bağıran cemaate hitâben:

– Hepinizle ayrı ayrı nasıl münâkaşa edebilirim, içinizden en âlim ve en akıllınızı seçin, onunla münakaşa edeyim, dedi. Onlar da: Pekâla, dediler ve İmam-ı A’zam’a birisini göstererek:

– Şu adam bizim vekilimizdir, dediler. İmam-ı A’zam: Ben onunla konuşursam, hepinizle konuşmuş ve münakaşa etmiş gibi olur muyum?

dedi. Onlar da: Evet, dediler. İmam-ı A'zam da: Kendi sözünüzle kendinizi yalanlıyorsunuz. Biz de imamı cemaatin başına geçirmekle aynı şeyi yapıyoruz. Onun okuması hepimizin okuması gibi oluyor, dedi. Cemâat bu lâtif benzetme, karşısında İmam-ı A'zam'ın haklı olduğunu tasdik etti.[93]

İlmin Kıymetini Bilen Anlar

İmam-ı A'zam'ın talebesi Ebû Yusuf, küçük yaşta babasını kaybetmiş, annesi "Rânâ" ile yalnız kalmıştı. Annesi sanat öğrenmesini istiyor, derslere katılmasını istemiyordu. Bir gün annesi İmam-ı A'zam'a: "Bu çocuğu bırak, sanat öğrensin, ilim fakirlerin harcı değildir" dedi.

İmam-ı A'zam da ona:

– Ya Rânâ hanım! onun parlak zekası istikbâl için büyük vaatlerde bulunuyor. Ne olur onu bana bırakır mısın? dedi.

Küçük Ebû Yusuf bir gün hamama gitmişti. Hamamdan çıkarken hamamcı para istedi. O da fakir bir öğrenci olduğunu söyleyerek: "Başkasından para alıyorsun, bizden de duâ al" dedi. Hamamcı kızarak: "Ben bu hamamı duâ ile ısıtmıyorum, para ile para!" diye bağırdı. Ebû Yusuf'un kitaplarını hamam parası karşılığında alıkoydu. Ebû Yusuf evine döndü, çok üzülmüştü. Birkaç gün derse gitmeyince hocası evinde Ebû Yusuf'u ziyaret etti ve başından geçenleri hocası İmam-ı A'zam'a anlattı: "Hocam, bu memlekette ilmin kadrini kıymetini bilen yok. Annem ve ben fakirlik içindeyiz" dedi. Daha sonra İmam-ı A'zam, talebesi küçük Ebû Yusuf'u dükkanına götürdü. Kasasından çıkardığı emsalsiz, son derece kıymetli bir pırlantayı gösterdi ve Ebû Yusuf'a:

– Bu pırlantayı al, demirci ve kömürcülere götür, fiatını sor" dedi. Ebû Yusuf da öyle yaptı. Demirci ve kömürcüler pırlantaya alıcı olmadılar. Yüzüne bile bakmadılar. Bazıları da çok az bir para teklif ettiler. Ebû Yusuf, durumu hocasına bir bir anlattı.

İmam-ı A'zam, bu sefer ona:

– Bu pırlantayı al bir de sarraflara, kuyumculara götür, dedi.

Ebû Yusuf da denileni yaptı. Sarraflar pırlantayı görünce deli gibi oldular, hepsi de ona talip oldular. Pırlantayı alabilmek için birbirlerine girdiler. Ebû Yusuf da satmayarak hocasına durumu anlattı. İmam-ı A'zam bu ânı bekliyordu ve ona şu dersi verdi:

– Oğlum! her şeyin kıymetini ancak erbabı anlar, takdir eder. Sen pırlantayı kömürcüye gösterdiğin gibi, ilmini de hamamcıya gösterdin. O bunun kıymetini ne bilirdi? Bundan dolayı darılmaklığın, ilimden vazgeçmekliğin doğru değildir. İlmi ancak, onun sarrafı olan âlimler takdîr eder, cahilleri mazur gör. Sen ilmi ancak Allah rızasına âlemleri ihyâ için oku! İlim insanı iki cihanda aziz eden yegâne şeydir.[94]

Unutkanlığın Çaresi

Adamın biri bir yere bir miktar mal gömmüştü. Fakat sonradan da gömdüğü yeri unutmuştu. İmam-ı A'zam Ebû Hanife hazretlerine geldi. Durumu anlattı. Hz. İmam'dan akıl sordu. Ebû Hanife de, "Bu fıkha girmez; ama yine de senin için bir çare düşüneyim. Sen git, bu gece sabaha kadar namaz kıl. Ve malı nereye gömdüğünü hatırlamaya çalış" buyurdu.

Adam, İmam-ı A'zam'ın sözünü tuttu. Yatsıdan sonra, başladı nafile namaz kılmaya. Nihâyet gece yarısına doğru malı nereye gömdüğünü hatırladı. Ertesi günü sevinçle Ebû Hanife hazretlerine geldi. Malın yerini hatırladığını söyledi. İmam-ı Â'zam Hazretleri de gülerek şu cevabı verdi:

– Biliyordum zâten, şeytan seni bütün gece namaz kılmaya bırakmazdı. Onun için unuttuğun şeyi sana hatırlatıverdi. Keşke Allah'a şükür için, gecenin kalan kısmını da ibâdetle geçirseydin de, şeytanı iyice kahretseydin.[95]

Borçlu!

Ebû Hanife Hazretleri, bir gün yolda yürürken, karşıdan gelen birisi onu görünce yüzünü sakladı ve yolunu değiştirmek istedi, İmam-ı A'zam, rahatsız olmuştu. Onu görünce bir mü'min yolunu niçin değiştiriyordu? Yanına çağırdı. Niçin, dedi, beni görünce yolunu değiştirmek istedin?

Adam sıkılarak: “Efendim”, dedi, sizinle bir ilgisi yok. Ben sizden onbin dirhem borç almıştım. Günü geldiği, uzun zaman geçtiği halde ödeyemedim. Utandığım için yanınızdan uzaklaşmak istedim. İmam-ı A’zam Ebû Hanife Hazretleri: Sübhanallah! Biz o parayı sana hediye etmiştik. Sana yolunu değiştirecek kadar seni rahatsız ettiğim için sen bana hakkını helal et, buyurdu. [96]

İmam-ı A’zam gibi bir deha, bir yüce ruh, karşısındakine aldanmamış, ödeyemeyen borçluya alacağını bağışlamak gibi yüksek bir civanmertlik örneği göstermişti. Diyor ve dediğini yaşıyordu. Hemde kendisi borçludan hakkını helâl etmesini dileyecek kadar büyük bir nezaket ve derinlikle...

Mal Sevgisi Kalbi Kaplamamalı!

İmam-ı A’zam Ebû Hanife ilim faaliyetleri yanında ticaretle de uğraşıyordu. Gündüz öğleye kadar mescitte talebelerine ders verir, öğleden sonra da ticarî işleriyle uğraşırdı. Bir gün ders verdiği sırada bir adam mescidin kapısından seslendi:

– Ya imam, gemin battı..

İmamın ticari mal taşıyan gemileri vardı. İmam-ı A’zam Ebû Hanife bir anlık tereddütten sonra:

“**Elhamdulillah**” dedi.

Bir müddet sonra aynı adam yeniden gelip haber verdi: Ya imam, bir yanlışlık oldu batan gemi senin değilmiş. İmam-ı A’zam bu yeni habere de “**Elhamdulillah**” diyerek mukabele etti. Haber getiren kişi hayrete düştü.

– Ya imam, gemin battı diye haber getirdik, “Elhamdulillah” dedin. Batan geminin seninki olmadığını söyledim yine “Elhamdulillah” dedin. Bu nasıl hamd etme böyle? İmam-ı A’zam açıkladı: Sen gemin battı diye haber getirdiğinde iç âlemimi, kalbimi şöyle bir yokladım. Dünya malının yok olmasından, elden çıkmasından dolayı en küçük bir üzüntü yoktu. Bu nedenle Allah’a hamd ettim. Batan geminin benimki olmadığı haberini getirdiğinde de aynı şeyi yaptım. Dünya malına kavuşmaktan dolayı

kalbimde bir sevinç yoktu. Dünya malına karşı bu ilgisizliği bağışladığı için de Allah'a şükrettim.[97]

İmam-ı A'zam ve A'meş

Bilmek ve anlamak ayrı ayrı şeylerdir. A'meş (Süleyman b. Mihran) İmam-ı A'zam'a bir mes'ele sorar. İmam-ı A'zam cevap verir. A'meş, "nereden çıkarıyorsun?" deyince, İmam-ı A'zam bir hadis okur. Gariptir ki, hadisin senedinde A'meş de vardır. Bunun üzerine A'meş:

"Doğru, ben bu hadisi rivâyet ettim ama, bundan böyle bir ma'nâ çıkacağını bilmiyordum. Doğrusu biz eczacıyız, ilacı veririz ama, siz hekimsiniz. Hangi hastalığa, hangi ilacın iyi geleceğini daha iyi bilirsiniz.." der.[98]

Hakemliğe Razı Olan Haricî

Hariciler, Sıffîn olayında Hz. Ali ile Muaviye arasındaki tartışmaları hakemin sonuçlandırması kararını kabul etmemekteydiler. Hakem olayını kabul eden her iki tarafı da büyük günah işlemiş ve dolayısıyla da kâfir telakki ediyorlardı. Emeviler zamanında ayaklanan Hâriciler'den Dahhak b. Kays Kûfe mescidine baskın yaptı. Onlara göre Hariciler'den başka hakemliği kabul eden Müslümanların kanı helâldi. Ebû Hanife'nin karşısına geçip:

– Tevbe et, dedi. O da:

– Neden tevbe edeyim? dedi.

– Neden olacak, Hz. Ali ve Muaviye ihtilafından hakemleri câiz görmenden dolayı tevbe edeceksin.

– Beni öldürecek misin, yoksa münazara mı yapacaksın?

– Münazara yapalım!

– Münazara yaptığımızda bir şey hakkında ihtilaf edersek seninle benim aramda hakem, arabulucu kim olacak?

– İstediğin birini göster.

Ebû Hanife, Dahhâk'ın adamlarından birine:

– Şuraya otur bakalım, ihtilâf edersek, ihtilâf ettiğimiz şey hakkında bizim aramızda hakemlik yapacaksın, dedi. Sonra Dahhâk'a dönerek:

– Aramızda bunun hükmüne razı mısın? diye sordu.

O da: "Evet" deyince:

– İşte hakemliği sen de câiz gördün, kabul ettin, dedi.

Dahhâk buna diyecek bir şey bulamayarak sustu.[99]

Kör Kişinin Şahitliği

Bir adam ölürken Ebû Hanife'yi vasi tayin etmiş, Ebû Hanife vasiyet yapılırken orada yoktur. Meseleyi İbn Şübrüme'ye arzedip filan adam ölürken kendisini vasi tayin ettiğini söylüyor ve şahit getiriyor.

İbn-i Şübrüme Ebû Hanife'ye soruyor:

– Bu şahitlerin doğru şahitlik ettiklerine yemin eder misin?

– Bana yemin düşmez, ben orada yoktum.

– Öyleyse senin mikyasların (ölçülerin) şaştı.

İş buraya gelince Ebû Hanife İbn-i Şübrüme'ye şunu sordu:

– Ne buyrulur, bir körün başını yarsalar, iki şahit kimin yardığına şahitlik etseler, köre onların doğru şahitlik yaptıklarına yemin ettirilir mi? Benden de görmediğim bir şey hakkında yemin istiyorsunuz!

Kadı İbn-i Şübrüme vasiyetin kabulüne hüküm vererek davayı bitirdi.[100]

Temizleyici Meselesi

Talebesi Ebû Yusuf kendisinin ayrı bir ders halkası kurup ders okutma vakti geldiği kanaatına kapılmış ve mescidin bir köşesinde derse başlamış. İmam-ı A'zam Ebû Hanife yanındakilerden birine demiş ki: Ebû Yusuf'un meclisine git ve ona şu meseleyi sor:

– Bir adam iki dirhem ücretle temizlemek üzere temizleyiciye bir elbise verse, elbisesini almak için gidip istediği zaman, temizleyici evvela inkâr

etse, aradan birkaç gün geçtikten sonra tekrar isteyince bu defa elbiseyi temizlenmiş bir halde verse temizleme ücretini alma hakkı var mıdır? de. Eğer:

– Evet vardır derse, **olmadı**, de. Şayet:

– Yoktur, derse yine **olmadı**, cevabını ver.

Adam aldığı talimat üzerine İmam Ebû Yusuf'a gider ve meseleyi sorar. İmam Ebû Yusuf:

– Evet ücreti hak etmiştir, der.

– Olmadı, deyince biraz düşünür ve bu defa da:

– Hayır, yoktur, cevabını verir. Yine:

– Olmadı, deyince, zeki talebe bu sorunun nereden geldiğinin farkına varır ve kalkıp Ebû Hanife'nin dersine gelir. İmam-ı A'zam, Ebû Yusuf'u görünce:

– Seni buraya getiren **temizleyici meselesi** olsa gerek, der.

O da: "Evet" cevabını verir.

– Henüz böyle icare (kira) meselesine cevap veremeyen bir kimse Allah'ın dininden bahisle Fıkıh ilminden ders vermeye nasıl cesaret eder?

– Özür dilerim hocam! Bu meseleyi bana öğretir misin?

– Meseleyi ayırmak lazım. Eğer inkar ve gasb ettikten sonra temizlediyse ücret istemeye hakkı yoktur. Çünkü inkârıyla icare akdi batıl olduğundan kendisi için temizlemiş olur. Eğer inkardan önce temizlediğini isbat edebilirse, o zaman ücret istemeye hakkı vardır.[101]

Görmüşler

Cimri bir kimse malını bir yere gömmüş, fakat bir müddet sonra gidince bu parayı yerinde bulamamış, çünkü malını oradan çıkarıp almışlar. Cimri bir kimse olduğu için buna fazla üzülmüş ve nerede ise ölecek duruma gelmiş. Bazı dostlarının tavsiyesiyle İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri'ne müracaat edip bir çare bulmasını rica etmiş. Bunun üzerine İmam-ı A'zam hazretleri: "Bana yerini gösterin" demiş ve göstermişler.

İmam-ı A’zam başka bir vakitte o yere gelip burada bazı kimselerin mantar topladıklarını görmüş. Yanlarına yaklaşıp bunlardan birine:

– Siz burada her zaman mantar toplar mısınız? diye sormuş. Onlar da: “Evet, her zaman mantar toplarız” cevabını vermişler.

İmam-ı A’zam: “Hepiniz birlikte toplayıp sonra taksim mi edersiniz?” diye sorunca: “Hayır, herbirimiz ayrı ayrı kendi hesabımıza toplarız” demişler. “Hepiniz buradan hep beraber mi ayrılırsınız?” diye sorunca da: “Hepimiz beraber gideriz, fakat şu adam her zaman geri kalıp bizden sonra gider” demişler. Bunun üzerine İmam-ı A’zam Ebû Hanife Hazretleri bir kenara oturup dağılmalarını beklemiş. Herkes gidip sadece o kimse kalınca Ebû Hanife, o zatın yanına yaklaşıp:

– Bu yerde bir adam bir miktar para gömmüş, bu parayı sen çıkarıp almışsın, hem aldığını görmüşler ve şahitlik ediyorlar. Başkaları duymadan harcadığın sana kalsın, sahibi onu bağışlar, gerisini ver, demiş.

Adam bu söz karşısında korkup aldığı parayı getirip İmam-ı A’zam’a teslim etmiş. O da sahibine vermiş.

Bu olayın sırrını açıklarken İmam-ı A’zam Hazretleri şöyle diyor: “**Görmüşler**” sözümden maksadım **Allah Teâlâ**’dır. Çünkü Allah Teâlâ kullarının yaptığı bütün işleri görür.

Allah, Kulunun Üzerinde Nimetini Görmek İster!

İmam-ı A’zam Ebû Hanife’nin tanıdıklarından birinin üzerindeki eski elbise gözüne ilişti. Adam kalkıp gideceği zaman biraz beklemesini söyledi. Herkes dağılıp gittikten sonra ikisi yalnız kalınca adama:

– Şu seccadeyi kaldır, altında olanları al, dedi.

Adam seccadeyi kaldırdı. Altında bin dirhem vardı, birden durakladı.

– Al bu dirhemleri, dedi. Onunla kılığını kıyafetini değiştir!

– Ben zenginim, bunlara ihtiyacım yok, cevabını verdi.

– Sen Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) şu hadisini duymadın mı: “*Allah, kulunun üzerinde, ona verdiği nimetin eserini görmeyi sever.*” Sen

şu halini değiştirmelisin, tâ ki dostların senin için kederlenmesin![102]

Âlimlerin Efendisi

Ebû Muti el-Belhi anlatıyor: Bir gün Kûfe camiinde Ebû Hanife'nin yanında oturuyordum. İçeriye Süfyanu's-Sevri, Mukatil ibnu Hayyan, Hammad ibnu Seleme, Caferu's-Sadık ve diğer âlimler girdi. Ebû Hanife'yle konuşarak: "Bize ulaştığına göre, sen dinde çok kıyas yapıyormuşsun. Bu yüzden senin için endişeliyiz. Çünkü ilk kıyas yapan iblistir" dediler. Ebû Hanife onlarla Cuma sabahından öğle vaktine kadar münazara ederek görüşünü arz etti ve şöyle dedi:

– Ben önce Allah'ın kitabıyla, sonra Resûlünün sünnetiyle amel ederim. Daha sonra sahabenin üzerinde ittifak ettiği hükümleri, ihtilaf ettiği hükümlere takdim ederim. Ancak bundan sonra kıyas yaparım.

Bu ikna edici açıklama üzerine hepsi kalkarak Ebû Hanife'nin elini öptüler ve: "Sen alimlerin efendisisin!" dediler.[103]

Koyun ve Balık Eti Yememesi

Kufe şehrinin köylerini haydutlar basıp koyunları çalmışlardı. Bu olaya İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri de çok üzülmüştü.

İmam-ı A'zam, bu çalınan koyunlar şehre getirilip satılır, ben de haydutlara gıyaben de olsa destek olabilirim veya haram lokma yiyebilirim düşüncesiyle, bir koyunun kaç yıl ömrü olduğunu sordu. **Yedi sene** cevabını alınca tam yedi yıl ağzına koyun eti koymadı. Nehrin kenarında askerlerin et yeyip, artıklarını nehire attıklarını görmüş, bir balığın ömrü kadar o nehirde tutulan balıklardan yememiştir.[104]

Annemin Emrine Muhâlefet Etmem

İmam-ı A'zam Hazretleri, oğlu Hammad'la beraber teravih için Ömer bin Zerr'in mescidine giderlerdi. Bu gittikleri mesafe 3 mil (yaklaşık 6 km) idi. Bir

defasında İmam-ı A’zamın annesi, bir meseleyi öğrenmek istedi ve oğluna dedi ki,

“Git bu meseleyi Ömer bin Zerr’e sor!”

İmam-ı A’zam hazretleri gidip bu meseleyi Ömer bin Zerr’e sordu. Ömer;

– Sen bu meseleyi benden daha iyi bilirsin, deyince, İmam-ı A’zam hazretleri;

– Ben annemin emrine muhâlefet etmem, dedi. Ömer bin Zerr; “Bu meselenin cevabı nedir?” diye sordu. İmam-ı A’zam meselenin cevabını söyleyince, Ömer bin Zerr de; “Öyle ise git, annene böyle söylediğimi bildir.” dedi.[105]

O, Burada Tereyağı, Fıstık, Badem Ezmesi Yemesini Öğreniyor

Ebû Yusuf anlatıyor: Babam öldüğü zaman ben küçüktüm. Annem sanat öğrenmem için beni bir terzinin yanına verdi. Ben terziyi bırakıp İmam-ı A’zam’ın ilim meclisine devam ettim. Uzun bir zaman geçmişti. Annem hocama gelip;

– Bu çocuğun senden başka üstadı yok mudur? Ona kendim bakıyorum, o bir yetimdir, dedi. Hocam buyurdu ki:

– Sen onu kendi haline bırak! O, burada tereyağı, fıstık, badem ezmesi yemesini öğreniyor.

Bunun üzerine annem dönüp gitti. Ben ise daima hocamın yanında bulunur, hizmetinden ve meclisinden ayrılmazdım. Böylece Allahü Teâlâ bana ilimden çok şeyler nasip eyledi. Daha sonra bana hakimlik vazifesi verdiler. Bir gün Abbasi halifesi Harun Reşid ile sofrada oturuyordum. Sofraya tereyağı, fıstık ve badem ezmesi getirdiler. Harun Reşid bana;

– Bundan ye, her zaman bize böyle yemek vermezler, dedi.

Ben güldüm. “Niçin gülüyorsun?” dedi. Ben de hocam İmam-ı A’zam Ebû Hanife’yle ilgili olan o hadiseyi anlattım. Halife Harun Reşid bunun üzerine;

– Gerçekten ilim insanı yükseltir. İnsanların baş gözüyle göremediklerini Ebû Hanife kalp gözüyle görürdü, dedi ve hocama rahmetle duâ etti.

Bize Göre mi, Size Göre mi?

Bir Rafizi[106] İmam-ı A'zam Ebû Hanife'ye gelip şöyle bir soru sordu:

– İnsanların en kuvvetlisi kimdir?

– Bize göre **Hz. Ali**, size göre ise **Hz. Ebû Bekir**'dir. (radıyallahu anh)

– Nasıl olur?

– Çünkü Hz. Ali hilafetin Ebû Bekr-i Sıddik'in hakkı olduğunu bildi, kabul edip ona teslim eyledi. Size göre ise Ebû Bekr-i Sıddik Hz. Ali'den hilafeti zorla aldı. Fakat Hz. Ali bir şey yapamadı.

Rafizî bu söz karşısında şaşırıp kaldı.

Numan'ın Kölesi!

Vasıt şehrinde faziletli bir zat vardı. İsmi **Numan'ın kölesi** idi. Bu zata bir gün isminin niçin böyle olduğunu sordular.

– Sen o yüksek imamın nasıl kölesi, azadlısı oluyorsun?

– Annem öldüğü zaman, ben karnında imişim. Cenazeyi yıkayanlar, annemi yıkarlarken karnındaki çocuğun canlı olduğunu anlamışlar, durumu İmam-ı A'zam Ebû Hanife'ye anlatmışlar, o da hemen *karnını sol taraftan yarın, çocuğu çıkarın* demiş.

Doktor, aynı yerden karnını yarıp beni çıkarmış. Bunun için onun azadlısıyım, ona daima duâ ederim!

El Yıkama Bahanesiyle Kurtulanlar

İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri'ne haset eden, düşmanlık besleyen fakat görünüşte onu sevenlerden olan birisi, birgün nehrin kenarındaki bahçesinde İmam-ı A'zam ve talebelerine ziyafet hazırladı. İmam-ı A'zam Ebû Hanife talebeleriyle birlikte gitti. O şahıs (buyurun, yemek yiyin) demişse de, İmam-ı A'zam talebelerine (Benim yaptığım gibi yapın) buyurdu.

Yemekten önce el yıkama sünnetini ifâ için nehre gidip ellerini yıkadı. Bütün talebesi de böyle yaptı. Bu esnada bir kedi gelip İmamın tabağından yedi, hemen öldü. İmamın arkadaşları ve talabeleri yemeğe zehir karıştırıldığını anladılar. Hepsi yemek yemeden dağıldılar. İmam-ı A'zam Ebû Hanife yemekte zehir olduğunu anlamış, fakat açıkça söylemeyip el yıkama bahanesiyle oyalanma yolunu tutup kerametini örtmek istemişti. Böylece hem sünneti yerine getirdi, hem ölümden kurtuldu.

Oğlumun Öğrendiğini Az Görme

İmam-ı A'zam'ın oğlu Hammad, Fatiha Sûresi'ni sonuna kadar öğrenince, Ebû Hanife hocasına beş yüz akça hediye etti. (Başka bir rivayette bin gümüş hediye etti.)

Oğlunun hocası dedi ki:

– Ne yaptım ki bana bu kadar para gönderdi? İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri onun yanına gidip buyurdu ki:

– Sana az hediye ettiğim için özür dilerim. Oğlumun öğrendiğini az görme! Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki, yanımda bundan başka param olsaydı, Kur'ân-ı Kerîm'e ta'zim ve hürmet için hepsini sana verirdim.[107]

40 Sene Yatsı abdesti ile Sabah Namazı

İmam-ı A'zam Ebû Hanife kırk sene yatsı namazının abdesti ile sabah namazını edâ etmişti. Bunu yapmaya kudreti, gücü nereden buluyorsunuz, diye soranlara şöyle cevap vermiştir:

– Allah Teâlâ'ya isimleriyle duâ ederim. Bu duâ bereketiyle sanıyorum!..[108]

Kısas Olmaktan Korkmaz mısın?

İmam-ı A'zam Ebû Hanife bir gün farkında olmadan bir çocuğun ayağına basmıştı. Çocuk: "Ey Şeyh! Kıyamet gününde kısas olmaktan korkmaz mısın?" dedi.

İmam-ı A’zamda bir dalgınlık oldu. Kendine geldiğinde, ona: Seni bu kadar düşündüren nedir? diye soruldu O da:

– Çocuğun sözü beni düşündürdü. Korkarım ki, bu çocuğa söylediği sözü, bizi ikaz için Allah söyletti, dedi.[109]

Hediyeye Karşılık Vermek

Ebû Hanife’ye hediye getirmişlerdi. İmam kendisine gönderilen hediyenin birkaç mislini hediye sahibine gönderdiğinde, İmam-ı A’zam hazretlerine hediye veren kişi:

– Ya İmam! Böyle yapacağınızı bilseydim, size hediye göndermezdim, dedi.

İmam-ı A’zam da:

– Öyle söyleme! Faziletin ilk başlayana âit olduğunu bilmez misin? Sen Heytem b. Adiyy’in (h.207/822-823), Ebû Salih’ten rivayet ederek bana ulaşan Peygamberimiz’in (sallallahu aleyhi ve sellem): *“Her kim size bir iyilik ederse gücünüz yettiği kadar ona mukabelede bulununuz. Gücünüz yetmediğinde de iyilik sahibi için hayır duâ ediniz”*[110] buyurduğunu duymadın mı? Bu hadis-i şerif benim için sahip olduğum şeylerin hepsinden daha sevimlidir, dedi.[111]

İnsan Malından Allah Katında Sorumludur

İmam-ı A’zam’ın öğrencilerinden biri Sehl b. Müzahim anlatıyor: Ebû Hanife’nin evine gittiğimde, yerde sergi olarak hasırdan başka bir şey görmedim. Ebû Hanife’ye bunca âileniz varken, dünyanın ne malını ne de makamını kabul ediyorsunuz, neden? denildiğinde İmam-ı A’zam Ebû Hanife:

– Zariyat Sûresi’nin 22. âyetini okuyarak (Gökte hem rızkınız rızkınızın vesileleri, hem de size vadolunan cennet vardır.) âilem için Allah bana kâfidir. Bana bir ayda gıda için iki dirhem yetmektedir. Allah’ın hesap soracağı şeyi neden toplayayım. Kişi topladığı maldan, ister itaatte isterse isyanda sarf etmiş

olsun Allah yanında sorumludur. Herkesin rızkını Allah vermeyecek midir? dedi.[112]

Öğrencisinin Borçlarını Ödemesi

Ebû Hanife öğrencilerinin bütün ihtiyaçlarını karşılar, öğrencilerinin âilelerinin ihtiyaçlarıyla da ilgilenirdi. Ayrıca her öğrencisine, helâl ve haramı öğrenmekle asıl büyük zenginliğe kavuşacaklarını söylerdi.

Bir defasında İbrahim bin Uyeyne (v.199/814-5) dört bin dirhemi aşkın bir borç yüzünden hapsedilmişti. İbrahim'in bazı dostları bu miktarda parayı halktan toplayıp onu kurtarmak istemişlerdi. Halkın yardımlarını toplayarak Ebû Hanife'ye geldiklerinde İmam, kimden ne aldıysanız geri veriniz. Hepsini ben öderim, dedi ve ödedi.[113]

Hapisteki Yemeği

İmam-ı A'zam Ebû Hanife, Bağdat'ta hapsedilmişti. Oğlu Hammad'a şöyle bir haber gönderdi.

– Oğlum, bir dirhemi ekmek, bir dirhemi de kavrulmuş un almak için üzere bana iki dirhem para gönder. Burada bana bir ay yeter, dedi. Hapiste iken kimsenin bir şeyini yememişti.[114]

Ebû Hanife'nin Tahminleri

Halife Ebû Cafer el-Mansur, Kûfe'ye hâkim tayin etmek için, Ebû Hanife'yi, Mis'ar'ı, Süfyan es-Sevri'yi ve Şerik en-Nehai'yi saraya çağırmıştı. Yolda giderken, Ebû Hanife diğerlerine:

– Hakkımızda bir tahmin yapayım. Ben kendimi kurtarırım. Süfyan da yolda kaçar. Mis'ar da kendini deli yerine kor. Şerik'e gelince o da bu hâkimlik görevini kabul eder, dedi.

Yola düştüler, gidiyorlardı. Yanlarında asker muhafızlar da vardı. Bir ara Süfyan, muhâfızlara, abdest tazelemek istediğini söyledi. Bir duvarın

arkasına geçti, oturdu. Baktı ki, nehirde ot yüklü bir gemi gidiyor, gemidekilere seslendi:

– Şu duvarın arkasında beni boğazlamak isteyenler duruyor, beni kurtarın!

– Peki atla, dediler. Gemiye bindi. Üstünü otlarla örttü. Duvarın diğer tarafında bekleyen asker, Süfyan'ın gelmediğini görünce, arkaya geçti, baktı ve kimseyi göremedi. Ya Eba Abdullah! diye birkaç defa seslendi, cevap alamayınca geri döndü. Tabii kaçırdığı için kötü söz işitti.

Geri kalan üç kişi halifenin huzuruna vardılar. İçeri girince Mis'ar girdi. Elini uzattı, Halife ile musafaha etti. Sonra da şöyle konuşmaya başladı:

– Ya Emire'l-Mü'minin! Nasılsınız? Cariyeleriniz ne âlemde? Atlarınız nasıl? Allah aşkına beni hâkim yapınız. Nooolur!

Yardımcısı Mansur'a: “Bu delidir” dedi. Mansur: “Evet, doğru söylüyorsun. Çıkarın bunu buradan” dedi. Mis'ar çıktı. Bundan sonra Ebû Hanife çağrıldı, içeri girdi. Şöyle konuştu:

– Ben Numan b. Sabit, bir kölenin oğluyum ve Bezzaz'ım. Kûfe halkı benim gibi bir köle soyundan gelenin başlarına hâkim olarak atanmasına razı olmazlar, sanıyorum..

Halife: “Doğru söylüyorsun” dedi. İmam-ı A'zam da huzurdan çıktı. En son olarak Şerik kalmıştı. İçeri girince, Şerik konuşmaya başlamıştı ki, Halife:

– Sus! Hiç konuşma, zira senden başka kimse kalmadı, dedi. Fakat Şerik:

– Ey Mü'minlerin Emiri! Bende unutkanlık vardır.

Halife: “Bol bol kenger sakızı çiğnersin.

– Efendim, bende hafiflik vardır.

– Öyleyse bol bol Faluzeç tatlısı yersin. Makama öyle oturursun.

– Kim olursa olsun, istediğim gibi hükmederim!

– Huzurunda oğlum bile olsa istediğin gibi hükmet!

Ebû Hanife'nin tahmini aynen olduğu gibi çıkmıştı.[115]

Tavus Kuşunun Çalınması

Ebû Hanife'nin komşularından birinin Tavus kuşu çalınmıştı. Ebû Hanife'ye geldi. Hırsızı bulması için ondan yardım istedi. Ebû Hanife:

Siz bunu kimseye söylemeyin, dedi. Mescide gitti. Halkın mescitte toplu bulunduğu bir sırada İmam-ı A'zam:

– Ey komşusunun Tavusunu çalan kişi, kuşun tüyleri başında iken mescide gelmekten utanmıyor musun? dedi.

Tam o sırada topluluktan bir adamın eliyle başını aradığı görüldü. İmam dışarı çıkarken o kişiyi çağırıp:

– Git komşunun Tavusunu geri ver, dedi. Hırsız bu şekilde belirlenip kuş da sahibini bulmuş oldu.[116]

Sabah Vaktinde Allah'ı Anmak

Ebû Hanife, bir gün sabah namazını müteakip birçok meselelere âit fetvalar vermişti. Çünkü bunlar o anda sorulmuştu. Bu sırada orada bulunan birisi, İmam-ı A'zama:

– Bu vakitte hayır konuşmak ve Mevlâyı zikretmek lazım değil midir? dedi.

İmam-ı A'zam Ebû Hanife de şöyle cevap verdi:

– Şu helâldir, şu haramdır diye ilâhi hükümleri açıklamaktan daha hayırlı söz olur mu? Allah Teâlâ'yı tenzih yollarını gösterip, haramdan kaçınma yollarını takrir ediyoruz. Dağarcığında azığı olmayan yolcu, yolda mahvolmaya mahkumdur. Bunun gibi ilimden uzak kalan ibadet ehli de ibadetin faydasını göremez.[117]

Sıffîn Savaşı Hakkında Ne Dersiniz

Ebû Hanife'ye Hz. Ali ile Muaviye arasında olan Sıffın Savaşı hakkında ne dersiniz, diye soruldu. İmam-ı A'zam da:

– Ben Allah'ın huzurunda, söylediğim sözlerden mes'ul olmaktan korkarım. Sustuğum takdirde "Niçin sustun?" denilmeyeceğini de bilirim.

Herkes din hususunda mükellef olduğu vazifeleri yapmalıdır, kişi için daha iyi olan da budur.[118]

İmam-ı A’zam’ın Rüyası

Talebesi Ebû Yusuf, İmam-ı A’zam’ın şöyle bir rüya gördüğünü nakleder: “İmam-ı A’zam Ebû Hanife, rüyasında mahşer kurulmuş, Peygamber Efendimiz Kevser Havzı’nın başında, ayakta duruyor. Peygamber’in sağ tarafından İbrahim aleyhisselam başını Peygamber Efendimiz’in göğsüne dayamıştı. Onun yanında Ebû Bekir (radıyallahu anh) vardı.”

Ebû Yusuf diyor ki: “Hatta hocam bundan sonra büyüklerden onyedi kişiyi daha saydı ve şöyle devam etti:

“Havzın önünde ellerinde kaplar bulunan kişiler vardı. Havuzdan nasibini almak, ondan içmek istedim. Bana Resûlullah’a soralım, dediler. Sordular, müsaade verildi. Kevser dolu bir kâse verdiler, sıra ile orada bulunan, bütün ashap içtiği gibi ben de içtim. Kâseden parmak ucu kadar bile noksanlaşmamıştı. Kevser suyu sütten beyaz, baldan tatlı ve kar gibi soğuktu.”[119]

İmam-ı A’zam’ın Tesbihi

İmam-ı A’zam Ebû Hanife hazretleri, rüyasında pek çok kere Allah’ı müşahede etmiş bir zat idi. Bir gün kendi kendine,

“Eğer Rabb’imi bir kez daha görürsem, mahlukatın kurtuluşu için bir münâcâtta bulunacağım” demişti. Son müşahedesinde meşhur olan şu tesbihini bizlere nakletmiştir:

Sübhane’l-Ebediyyi’l-Ebed- Mutlak sonsuz olan Allah’ı bütün noksan sıfatlardan uzak tutarım!

Sübhane’l-Vahidi’l-Ahad- Bir ve tek olan Allah’ı bütün noksan sıfatlardan uzak tutarım!

Sübhane’l-Ferdi’s-Samed- Her şey ona muhtaç olan tek Samed Allah’ı bütün noksan sıfatlardan uzak tutarım!

Sübhane Rafiis-semai bi-gayrı amed- Gökleri direksiz tutan Allah'ı bütün noksan sıfatlardan uzak tutarım!

Subhane men besatal-arda ala mâin cemed- Yeryüzündeki bütün canlı-cansıza suyu yayan Allah'ı bütün noksanlıklardan uzak tutarım!

Subhane men halaka'l-halga fe ahsâhum aded.- Sayılabilecek yaratılmış adetler sayısınca Allah'ı bütün noksanlıklardan uzak tutarım!

Subhane men kaseme'l-Erzâka velem yense ehad.- Rızık taksiminde hiçbir varlığı unutmayan Allah'ı bütün noksan sıfatlardan uzak tutarım!

Subhanellezi lem yettehiz sâhibeten velâ veled. Eşi ve çocuğu olmayan Allah'ı bütün noksanlıklardan uzak tutarım!

Subhanellezi lem yelid velem yuled velem yekün lehu küfüven ahad. Doğurmayan, doğurulmayan, hiçbir şeye denk olmayan bir ve tek Allah'ı bütün noksanlıklardan uzak tutarım!

Subhane men yerâni, ve ya'rifu mekâni, ve yerzugunî velâ yensâni. Beni gören, mekanımı bilen, beni unutmadan rızıklandıran Allah'ı bütün noksanlıklardan tenzih eder, uzak tutarım![120]

Namazda Tekrar Ettiği ve Okurken Ağladığı Âyetler

Gecenin direği lakabı takılan İmam-ı A'zam'ın, yatsı namazının abdesti ile kırk sene sabah namazını kıldığını, buna bütün gece devam ettiğini, kıldığı namazlarının bir rekatında Kur'ân'ı tamamen okuduğunu, namazlarında çok ağladığını, hatta bu duruma aşina olan komşularının İmam'a acıdıklarını, güvenilir kaynaklar nakletmişlerdir.

Arkadaşları şöyle anlatıyorlar: Tabiinden ve diğerlerinden bir çok kimseleri gördük. Ebû Hanife'den daha güzel -daha çok- namaz kılan kimseyi görmedik. O namaza başlamadan önce dua eder, ağlardı. Onu bu halde gören kimse "Haşyetullah=Allah'ın haşyetinden korkanlar" ehli olduğunu derhal söylerdi. Biz onu, ibâdetinin çokluğundan dolayı şenn-i bâli (deriden yapılmış yıpranmış su kabı) gibi görürdük.

Bir gece namazdaki okumasında Kamer Sûresi’nin 46. âyetine geldiğinde bu âyeti sabaha kadar tekrar etmişti:

“*Daha doğrusu, onların asıl buluşma zamanları, kıyamet saatidir. Kıyamet saatinin dehşeti ise tarif edilemeyecek kadar müthiş ve acıdır!*”

Bir başka gece de namazdaki okuması esnasında Tur Sûresi’nin 27. âyetine gelmişti ki, sabah ezanları okunana kadar namazda bu âyeti tekrar etti.

“*Biz dünyada, âilemiz içinde iken sonumuzdan endişe ederdik. Ama şükürler olsun ki Allah bize lutfetti ve bizi, o kavuran ateşten korudu!*”[121]

Bırakın Şu Kıyasları!

Bir gün İmam-ı A’zam Ebû Hanife kıyas (âyet ve hadislerde olmayan bir konuyu, âyet ve hadisler ışığında karşılaştırma, çıkarım) yapıyordu. Başka birisi bunu duydu. Olduğu yerden bağırarak:

– Bırakın şu kıyasları! İlk kıyas yapan İblis’tir, dedi.

Ebû Hanife, sesin geldiği tarafa döndü. Şöyle dedi:

– Yersiz konuştun. İblis, yaptığı kıyasla Allah’ın emrini reddetti. Allah Teâlâ’nın bize Kitab’ında bildirdiği gibi böylece yaptığı kıyasıyla kafir oldu. Bizim kıyasımız Allah’ın emrine tabi olmak içindir, onu red etmek için değildir. Bizim kıyasımız Allah’ın Kitab’ına, Resûlünün sünnetine, Sahabe ve Tabiin’in -muteber- sözlerine sarılmak içindir. İslâmı çağın gereklerine göre yaşatmak içindir.

Sen nasıl oluyor da bizi, Allah’ın lâneti üzerine olmuş olan İblis ile eşit görüyorsun?

Adam büyük bir mahcubiyetle dedi ki:

– Hata ettim. Tevbe ediyorum. Senden de özür diliyorum! Allah senin kalbini nurlandırmış, benim de kalbimi nurlandırsın.

İmam-ı A’zam da:

– Biz bu görüş üzereyiz. Kimseyi de bu görüşü kabule zorlayamayız. Kimseye de bunu kabul etmeniz gerekir, demeyiz. Kimin yanında bundan

daha güzeli varsa, getirsin, biz onu kabul ederiz! [122]

Böylesi Arkadaşlar İnsana Hata Ettirmez!

Tebeü't-Tabiin hadiscilerinden Veki b. Cerrah el-Kufi'nin (vefâtı: hicri:197/milâdi: 812) yanında bir kişi: "Ebû Hanife hata etti" demişti.

Veki adamın konuşmasını yasaklayarak dedi ki:

– Bu şekilde, mertebesi düşük insanlar konuşur. Hatta ondan daha sapık kimselerdir. Bir insan nasıl hata eder!

Yanında Ebû Yusuf ve Muhammed gibi fıkıh imamları, bir o kadar hadis imamları, bir o kadar da lugat ve Arapça âlimleri, zühd ve takva'da Fudayl b. İyaz ve Dâvûd-ı Tâi (hicri:165/782) gibi kişiler varken nasıl hata edebilir? Böylesi arkadaşları olan kimse hata edebilir mi? Eğer hata etseydi bunlar onu gerçeğe, hakka yöneltirlerdi.[123]

Günahlarımdan Dolayı Başarılı Olamıyorum!

İmam-ı A'zam Ebû Hanife, bir meseleyi halletmekte güçlük çekerse, arkadaşlarına:

– Sanıyorum, işlediğim bir günahtan dolayı başıma böyle bir hal geldi, der, sonra da kalkar, iki rekat namaz kılar, istiğfar eder, namazdan sonra da Allah'ın inâyet ve yardımıyla o meseleyi kolaylıkla hallederdi.[124]

Tavandan Yılanın Düşmesi

Ebû Hanife'nin oğlu Hammad anlatıyor: "Babam bir gün mescidde elbisesine bürünmüş bir durumda oturuyordu. Nasıl olduysa tavandan bir yılan babamın kucağına düştü. Aniden böyle bir durumla karşılaşan babamın halinde hiçbir değişiklik olmadı, hatta dizlerini bile açmadı. "**Bize Allah'ın takdir ettiğinden başkası ulaşamaz. O, bizim Mevlamızdır…**" (Tevbe, 51. âyet) meâlindeki âyeti okuduktan sonra, yılanı sol eliyle tuttu, atıverdi."[125]

Evimin Duvarından Pencere Açabilir miyim?

Bir kişi Ebû Hanife'ye gelerek: Evimin duvarından bir pencere açmak istiyorum. Açabilir miyim? dedi.

İmam-ı A'zam Ebû Hanife de: Komşunun namusunu göz önünde bulundurmak şartıyla, açabilirsin, dedi. Adamın komşusu bu durumu öğrenince, hâkim İbn Ebi Leyla'ya şikayette bulundu. Hâkim de adamın pencere açmasını yasakladı. Bu sefer Ebû Hanife meseleyi danışan kimseye: Git duvarını yık, yaptırma masrafı bana âit olsun, dedi.

Adam duvarını yıkınca komşu tekrar hâkim'e başvurdu. Bu durumu hâkim yasaklayamadı ve şöyle dedi: Bir insan kendi malını yıkmaya da karar verebilir. Ben ne karışabilirim. Şikayetçi adam, hâkim'e: Siz daha önce bir pencere açılmasına müsaade etmemiştiniz, şimdi her taraf açıldı, deyince hâkim: "Artık bende tedbir kalmadı. Bu adam dersini büyük yerden almış. Benim hatamı ortaya çıkartarak yaptığı hareketle yüzüme vurdu" dedi.[126]

---

61 Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, 735; A. Yeğin, *Osmanlıca*, 408.

62 Bkz. Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 47 vd.

63 Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/36.

64 Gülen, M. Fethullah, *Sonsuz Nur*, 2/351.

65 Bkz. Gülen, *Fasıldan Fasıla-2*, s. 22.

66 *el-Kamil fi't-Tarih*, 5/25; 217; İbn Bezzâzi, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, 2/17; Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 57-8.

67 Mekki, *el-Menâkıb*, 1/168; Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 177-8; Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 93-94; Şa'rani, *Mizan*, 1/53.

68 Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/366; *Hayratü'l-Hisan*, 173; Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 60.

69 *Târih-i Bağdad*, 13/365; *Hayratü'l-Hisan*, s. 172; Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 60.

70 Bkz. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanife*, s. 36.

71 Bkz. Şahveliyyullah Dihlevî, *Huccetüllah'il-Baliga*, 1/143; Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 297.

72 Bkz. Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 80.

73 Heytemî, *Hayratü'l-Hisan*, s. 191-2; Bkz. M. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 51-52.

74 Bkz. Şemseddin-i Sivasi, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 35.

75 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 151.

76 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 151.

77 **Hadd**; hudud, sınır, çizgi demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen suçlara verilen ceza. Hırsızlık, Zina, İftira haddi, cezası gibi.

78 Bkz. Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 152.

79 Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/351; *İmam-ı A'zamın Menkıbeleri*, s. 126; *Hayratül-Hisan*, 163-4.

80 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 1/214-5.

81 Bkz. Hatib Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/329; M. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 66.

82 Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/352; Heytemî, *Hayrâtü'l-Hisan*, s. 183-4; M. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 77.

83 Mekki, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, 2/90.

84 Mekki, *M. Ebû Hanife*, 1/179; Pilavoğlu, *Büyük İmam Ebû Hanife*, 42; Gülen, M. Fethullah, *Çekirdekten Çınara*, 5. Bölüm, s. 101.

85 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 155; *Büyük İmam Ebû Hanife*, 16.

86 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 161; Pilavoğlu, *Büyük İmam Ebû Hanife*, 43.

87 Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 25. *Büyük İmam Ebû Hanife*, 43.

88 Pilavoğlu, *Büyük İmam Ebû Hanife*, 45.

89 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 170; Pilavoğlu, *a.g.e.*, 46.

90 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 181; Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 152-3; Pilavoğlu, *Büyük İmam Ebû Hanife*, 47-8.

91 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 102; *Büyük İmam Ebû Hanife*, 48.

92 Hanefî mezhebine göre imam içinden Fatiha okuduğu için cemaatin içinden -Öğle, İkindi namazlarında- Fatiha okumasına gerek yoktur. Cemaatin okuması mekruh olur. Çünkü Peygamberimiz "İmamın okuması yeterlidir" buyurmuş ve arkasındaki Sahabeler okumamışlardır. Bkz. Zuhayli, *İslâm Ans.*, 1/510; *Bir Müslümanın Yol Haritası*, (*İlmi*hal) Akademi Araştırma Heyeti, s. 347.

93 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 175; *Büyük İmam Ebû Hanife*, 50.

94 Mekki, *Menâkıb-i Ebû Hanife*, 141; *Büyük İmam Ebû Hanife*, 62.

95 Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 166-67; Bkz. Zaman Gazetesi, *Ailem*, 15 Şubat 2003, s. 7.

96 *Hayrâtu'l-Hisan*, s. 139; *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 103.

97 *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 98; Bkz. Zaman, *Âilem*, 21 Ağustos 2004. s. 5.

98 Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 207.

99 Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 180; *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 141; Bkz. M. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 79-80.

100 Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/348; Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 169-170.

101 Bkz. Heytemî, *Hayratü'l-Hisan*, s. 154; Hatib Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/35.

102 Bkz. Hatib Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/361.

103 Şarani, *Mizan*, 1/53.

104 *Hayratül-Hisan*, s. 152.

105 *Hayratül-Hisan*, s. 186-7.

106 *Rafizî*, terk etmek manasında bir şii mezheptir. Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in hilafetini ve bunlara biat edenleri reddeden, önce imam tanıdıkları Zeyd b. Ali (v. 122/740)'yi, Ebû Bekir ve Ömer'e dil uzatmadığı için sonradan terk edenler manasına Rafiziler denmiştir ve şia mezhebidir.

107 Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 137; *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 101.

108 Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 25.

109 Heytemî, *Hayratü-Hisan*, s. 133.
110 Ebû Dâvûd, *Zekât* 39.
111 Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 140.
112 Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 143-4.
113 Heytemî, *a.g.e.*s. 140.
114 Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 140.
115 Bkz. Şarani, *Tabakatül-Kübra*, 1/46; Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, 151-2.
116 Heytemî, *a.g.e.*s. 173.
117 Heytemî, *Hayratül-Hisan* s. 194.
118 Heytemî, *a.g.e.*s. 194-5.
119 Mekki, *el-Menâkıb*, 2/205; Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 216; *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 176.
120 Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 215; *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 174.
121 *Hayratül-Hisan*, 125; Bkz. *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 92.
122 *Târih-i Bağdad*, 13/302; Heytemî, *Hayratül-Hisan*, s. 33.
123 *Hayratül-Hisan*, s. 108; *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 77.
124 *Hayratül-Hisan*, s. 133; *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 97.
125 *Hayratül-Hisan*, s. 149; *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 112.
126 *Hayratül-Hisan*, s. 157-8; *İmam-ı A'zam'ın Menkıbeleri*, s. 120-1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İMAM-I A'ZAM EBÛ HANİFE'NİN FİKİRLERİ VE METODU

Fıkhî Metodu

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, ilmin yanısıra ticaretle de meşgul olması sebebiyle daima hayatın ve fıkhî problemlerin içinde bulunmuş, karşılaştığı meseleler veya kendisine yöneltilen sorularla ilgili olarak hayatı boyunca sayısız ictihad yapmış, görüş belirtmiştir. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin ticaret hayatının içinde bulunması, insanların problem ve ihtiyaçlarını yakından tanıması da görüşlerinin kabul görme ve uygulama şansını artırmıştır.

İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretleri, fıkhı; "*Leh ve aleyhte* (yararı ve zararına) *olanı bilmek, tanımak*" diye tarif etmiştir. Bu tarife göre fıkhı tesbit etmek için, Edille-i Şer'iyye'ye (Dini delillere) başvururdu. Bunlar **Kitap**, yani Kur'ân-ı kerim, **Sünnet** (Peygamber efendimizin sözleri, fiilleri ve takrirleri), **İcma-ı Ümmet** (âlimlerin bir mesele hakkındaki sözbirliği) ve **Kıyas-ı Fukaha** (hükmü verilmiş meselelere benzeterek bir başka meseleyi hükme bağlamak)dır.

Fıkıh hakkındaki görüşlerini yetişkin öğrencileriyle istişâre ederek yürüten İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, bazı kere onlarla, bir mesele üzerinde günlerce münakaşa eder, bütün şûra üyelerinin fikir ve görüşlerini aldıktan sonra hükmün bir tarafa kaydedilmesini isterdi.[127]

Kendi usülünü şöyle açıklıyor: "Rasûlullah'tan gelen başüstüne, Sahâbeden gelenleri seçer birini tercih ederiz, fakat toptan terk etmeyiz, bunlardan başkalarına âit olan hüküm ve ictihadlara gelince biz de onlar

gibi -ilim- adamlarıyız."[128] "Hadis sahih olduğu zaman mezhebin görüşüne ters düşse bile, hadisle amel edilir. Bu durumda kişinin mezhebi hadisin hükmü olur"[129] "Nereden söylediğimizi, hükmümüzün delil ve kaynağını araştırıp -âyet ve hadisleri- bilmeden bizim görüşümüzle fetva vermek hiçbir kimse için helâl değildir. Bu benim görüşümdür, elde edebildiğim görüşlerin en iyisidir. Bundan daha iyisini bulan olursa kendi görüşümüzden vazgeçer onu kabul ederiz."[130]

Ebû Hanîfe kıyasta ve fıkıhta çok ilerlemiş, kendisine "**Kıyascıların İmamı**" denmiştir. Ravilerin güvenilir olmadığı durumlarda hadisi bırakmış,[131] dinin genel prensiblerine başvurmuştur. "Ben evvela Allah'ın kitabı **Kur'ân-ı Kerîm'de** olanı alırım. Onda bulamazsam Peygamber'in **sünnet**inden alırım. Allah'ın Kitabında ve Peygamberin sünnetinde bulamazsam o zaman **ashab-ı kirâmın sözleri**ni alırım. Onlardan dilediğimin sözünü alır, dilediğimi bırakırım, onların sözünden başkasının sözüne çıkmam. Fakat iş, İbrahim Nehai, Şa'bi, İbn Sirin, Hasan Basri, Atâ, Said b. Museyyib vs. bunlara geldi mi, bunlar ictihad yapmış kimselerdir, onlar nasıl ictihad ettilerse ben de onlar gibi ictihad ederim."[132]

Meselâ, oğlunun Ebû Yusuf'tan naklettiği bir rivâyete göre Ebû Hanife'nin hocası Hammad namaz kılarken, yanındaki adamın aksırması üzerine ona "**Yerhamükellah**" diye karşılık vermiş ve bu hususu İbrahim Nehâi'ye sorunca, Nehai de *kardeşin için duâ etmişsin, bir şey gerekmez*, demiştir. İmam-ı A'zam Ebû Hanife ise hem hocasına hem de hocasının hocasına katılmayarak "*Namazda aksırana karşılık vermek* (teşmit) *namazı bozar*" demiştir. Çünkü o, bu konuda Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) gelen konuyla ilgili bir hadis-i şerife dayanmaktadır.

Yine oğlunun Ebû Yusuf'tan nakline göre, İbrahim Nehâi, "Bir kimse abdestte ve gusülde ağıza ve buruna su vermeyi terk ederse her ikisinde de (abdest ve gusulde) hüküm aynıdır, iâde etmesi gerekir." derken İmam-ı A'zam

Ebû Hanife “Ağıza ve buruna su vermenin abdestte sünnet, gusülde ise farz olduğunu belirtmektedir.”[133]

Ebû Hanîfe’ye göre Fıkhın delilleri şunlardır; Kitap, Sünnet, Sahabe Görüşleri, Kıyas, İstihsan, İcma ve Örf.

Kitap; Kur’ân-ı Kerîm’dir. İslâmın esasıdır. Dinin temel direği ve Allah’ın kıyamete kadar bâki olacak nurudur. O, dinin genel esaslarını içine alır, asıl hükümler ondan çıkarılır.

Sünnet; Bu, Allah’ın kitabını açıklayan, Kur’ân’daki hemen anlaşılamayan (mücmel) hükümleri genişleten, Hz. Peygamberin Rabbinden aldığı elçilik görevini tebliğinden ibârettir.

Sahâbe Görüşleri; Sahabeler Peygamberimiz döneminde (Asr-ı Saadet) onunla beraber yaşamışlar, Peygamberin tebliğini bizzat işitmişler ve vahyin gelişini gözleriyle görmüşlerdir. Âyet ve hadisler arasındaki çeşitli münâsebetleri bilen Peygamberin ilmini kendilerinden sonraki nesillere aktaran kimselerdir. Bu sebeple İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe, Kur’ân ve Hadislerde çözümünü bulamadığı meseleler için, sahabe sözlerine başvurmuştur. Onların görüşlerini delil olarak kabul etmiştir.

Kıyas; Bir şeyi diğer bir şeyle ölçüp, ortak bir değer ve hükme bağlama mânâlarına gelen kıyas; ıstılahta, bir konu ve bir amel ile alâkalı hükmü, onun dengi, benzeri başka bir konuda da ortaya koymak demektir. Kur’ân, Sünnet ve Sahabilerin görüşlerinde bir nass bulamadığı zaman kıyasa baş vurması Ebû Hanîfe’nin metoduydu. Hakkında nass bulunmayan meseleleri, aralarındaki **ortak illet** sebebiyle hakkında nass bulunan meselelere bağlamak ve hepsine aynı hükmü vermeye kıyas denmektedir. Kıyas da açık ve kapalı olmak üzere iki türlüdür. Açık kıyasın sebebi kolayca kavranır. Kapalı kıyasın sebebini müctehid birdenbire değil de inceleme ve araştırma sonucunda kavrar.

İstihsan; Güzel görmek, görülmek, beğenmek ve beğenilmek mânâlarına gelen istihsan; açık kıyasın hükmünü bırakıp buna muhalif olan başka bir hükmü kabul etmektir. Kıyasa zıt görünen bir meselede kıyası terkedip insanların kullanmasına en uygun olanı almaktır. **Sünnet istihsanı**, **icma**

istihsanı, **zaruret istihsanı** gibi bölümleri vardır. Sünnet istihsanı; kıyastan vazgeçmeyi gerektiren bir sünnete dayanmaktadır.

Meselâ, oruçlu iken bir şey yiyenin orucu bozulur. Kıyas yoluyla unutarak bir şey yiyenin orucunun bozulması düşünülebilir. Fakat bu konuda unutarak bir şey yiyenin orucunun bozulmadığına dâir bir hadis vardır. Bu hadise dayanıp unutarak bir şey yiyenin orucu bozulmaz. O halde bu meselede kıyası terk edip sünnete, hadise uymak gerekir. Yani oruçlu iken unutup bir şey yiyenin orucunun bozulmayacağını kabul etmek lâzımdır.

İcma istihsanı, bir mesele için başka bir icma varsa kıyastan vazgeçmek demektir. **Zaruret istihsanı** ise bir zaruret sonucunda kıyastan vazgeçmektir. Mesela, kıyasa göre kuyudaki pis suları yıkamak gerekir. Oysaki kuyudaki pis suyu yıkamak için dökülecek temiz su da pislenir. O halde burada bir zaruret icabı kıyastan vazgeçmek gerekir. Bunun yerine kuyuyu temizlemek için, belli sayıda suyu kovayla dışarı dökmek yerinde olur.

İmam Muhammed ile Ebû Hanife arasında geçen şu konuşma istihsana örnek olması bakımından önemlidir. İ. Muhammed:

– Eti yenmeyen kuşlardan birisi, bir kaptan su içse bu konudaki görüşünüz nedir? Ebû Hanife:

– Onunla abdest alınmasını hoş görmem.

– Şayet birisi onunla abdest alır ve namaz kılarsa ne dersin?

– Bu yeterlidir.

– Eti yenmeyen hayvanlarla, eti yenmeyen kuşlar arasındaki fark nedir?

– Kıyasa göre ikisi de aynıdır. Ancak bu konuda istihsan yapıyorum. Görmüyor musun, tavuğun artığı olan suyu mekruh saydığım halde, ondan dolayı abdest ve namazın iâdesini emretmiyorum.

Görüldüğü gibi istihsan, insanları zora sokmamak maksadıyla yapılan bir içtihattır ve bunun kıyasa uygun olması da şart değildir. Kuşların ve tavukların, insanların kullandıkları sulardan içme ihtimali, diğer yırtıcı hayvanlara nisbetle daha fazla olduğu için böyle bir kolaylığa gidilmiş

olabileceği gibi, kuşların gagalarının, vahşi hayvanların ağızlarına ve salyalarına nisbetle daha temiz olacağı ihtimali düşünülerek de böyle bir hükme varılmış olabilir.[134]

İcma; Herhangi bir asırdaki müctehidlerin bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmalarıdır. Peygamberimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem): "Ümmetim sapıklıkta birleşmez"[135] "İnsanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir. Cemaatin çoğu (Sevâd-ı A'zam) ne tarafta ise siz o tarafa uyun"[136] gibi birçok hadis-i şeriflerini delil almıştır. İcma yapanlar bilgili, şerefli ve erdemli kimseler olmalıdırlar.

Örf; Kur'ân, sünnet ve sahabelerin tatbikatı gibi hakkında herhangi bir nass bulunmayan mesele üzerinde insanların anlaşmalarıdır. Nassa aykırı ve aykırı olmayan diye de ayrılmıştır. Sahih örf, nass bulunmayan yerlerde delil kabul edilir. Örfler değişince onun üzerine kurulmuş olan hüküm de değişir.

Ebû Hanîfe'nin usûlü, iyi, sağlam olanı almak, çirkin olandan kaçınmaktır. İnsanların muâmelâtına, doğru olan işlerine, onlara yararlı olan şeylere bakıp onları mu'teber tutmaktır. İşleri kıyasla ölçer, kıyas bozuksa o zaman istihsan yapar. İstihsan da yürümezse o zaman Müslümanların aralarında itibar ettikleri muâmelelere bakar. Herkesçe bilinen hadisi alır. Kıyas mümkün oldukça ona göre kıyas yapar, sonra istihsana gider, hangisi daha sağlamsa ona bakardı.

Ebû Hanife'nin fıkhının bâriz özelliklerinden biri de hukûkî objektifliği esas alması, kötü kasıt ve niyet araştırmasında, sebep-sonuç bağlantısını kurmada mâkul bir sınırı aşmamasıdır. Hükümlerin hukukî tarafını uhrevî hayata ilişkin dinî yönünden ayrı mütalaa ettiğinden, işin dinî ve vicdânî tarafı fertlere âit olmak üzere beşerî ilişkilerde objektif ölçüleri kullanmıştır. Bu metodu gereği bazı fetvaları diğer hukuk ekollerince (fıkıh mezheplerince) hatta öğrencilerince tenkit edilmiştir.[137]

İmam-ı A'zam Ebû Hanife, fıkhî düşünceye yeni bir metod getirdi. İslâm fıkhında istinbat (hüküm çıkarmak) için sağlam esaslar koyup, sınırlarını

belirlemişti.

Ehl-i Sünnet âlimleri, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin şu beş esası gözönünde bulundurduğunda ittifak halindedirler.[138]

1- İbâdet ve muâmelâtta (insânî ilişkilerde) kolaylık,

2- Fakir ve zayıf tarafı gözetme,

3- Kişinin hukukî işlemlerinin imkân dahilinde geçerli sayma,

4- Fertlerin hürriyetini ve kişiliğini gözetme,

5- Devlet otoritesinin devlet başkanınca temsili.

İtikâdi (İnanç) Görüşü

Ebû Hanîfe, akâid ve kelâma dâir görüşleriyle Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat inancının oluşmasına zemin hazırlayan âlimlerdendir. Daha sonra İmam Ebû Mansur el-Mâturidi (v.333/944) onun görüşlerini sistemli bir hale getirmiş, (Maturidiyye) Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatın % 80-90'lara varan kesiminin inanç konusunda imamı olmuştur.

Allah İnancı; Bütün varlıklar Allah tarafından yoktan yaratılmışlardır. Dünyada her şeyin düzenli olması Allah'ın varlığına delildir. Allah'a isim ve sıfat nisbet edilemez. O, sadece zâtına nisbet ettiği isim ve sıfatlarıyla nitelendirilebilir. O'nun İlim, İrade, Hayat, Kudret, Kelâm, Semi, Basar gibi Zâti, Yaratma, Rızık verme, Diriltme, Öldürme gibi fiili sıfatları vardır. Sıfatları zâtından ayrılmaz. Bütün isim ve sıfatları ezeli olup hiçbiri hâdis (sonradan olma) değildir.

Âyet ve hadislerde Allah'a atfedilen yed (el), nefs (ruh-can), vech (yüz), nüzûl (inme-gelme) gibi sıfatların keyfiyeti bilinemez. Bunlar ne yaratıklara âit organ ve fiillere benzetilebilir ne de Mu'tezile mezhebinin yaptığı gibi te'vil (tefsir) edilerek açıklanabilir. Bir mekanda bulunmaya muhtaç olmayan Allah zâtıyla değil ilmi ve ilâhî yardımıyla yaratıklarının yanındadır. Allah dilediği şekilde ve keyfiyeti bizce bilinmeyen bir tarzda mü'minler tarafından cennette görülecektir.[139]

İman; Dil ile ikrâr ve kalb ile tasdiktir. Mü'minler, iman ve tevhid bakımından birbirlerine eşittirler. Amel noktasından birbirlerine göre üstünlükleri sözkonusu olabilir. İman, inanılacak hususlar yönünden ne artar ne eksilir, ancak iman, yakîn (bilme) ve tasdik yönünden artar ve eksilir. İslâm, Allah'ın emirlerine bağlanmak ve onlara boyun eğmek demektir.

Peygamberler, hepsi de küçük ve büyük günahlardan küfür ve çirkin fiillerden korunmuşlardır. Ancak onlar, küçük kusur ve hata işlemiş olabilirler (zelle). Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem), Allah'ın sevgilisi, kulu, Rasülü, nebisi seçilmiş ve tertemiz kuludur. Peygamberlerin şefaatı (âhirette yardımı) haktır. Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in günah işlemiş mü'minlere ve onlardan büyük günah işleyerek cezayı hak etmiş olanlara şefaatı da haktır ve sabittir.

Kader; Kâinatta meydana gelen her şey ilâhi takdir ve kazaya göre cereyan eder. Ebû Hanîfe'ye göre; Dünyada ve Âhirette Allâh'ın dilemesi, kaderi, kazası, bilgisi, yazgısı ve Levh-i Mahfuz'da yazılı olmaksızın hiçbir şey var olmaz. Ancak, Allâh'ın yazması, o şeyi vasf etme şeklinde olup hükmetmek suretiyle değildir. Her kim hayır ve şerrin Allâh'tan başkası tarafından takdir edildiğine inanırsa Allâh'ı inkar etmiş bir kafir olur ve tevhidi (Tek ve bir olan Allah inancı) bâtıl olur.[140]

Eşya var olmadan evvel Allâh Teâlâ, ezelde eşyayı biliyordu.[141] Kaza, kader ve meşiet sıfatları keyfiyetsiz olarak Allâh Teâlâ'nın ezeldeki sıfatlarıdır. Kazadan kasdedilen icmali (kısa) hükümdür. Kaderden kasdedilen de tafsili hükümdür. Allâh Teâlâ, yok olan şeyi yokluk halinde yok olarak bilir. Ve o şeyi var ettiği zaman nasıl olacağını da bilir. Var olan şeyi, varlık halinde mevcut olarak bilir.

Yine Allah, var olan şeyin nasıl yok olacağını bilir. Allâh'ın bilgisinde bir değişiklik olmaz. Allah için sonradan bir bilgi de hâsıl olmaz, ancak sonradan kulların durumlarında değişiklik meydana gelir. Allah herkesin kaderini kendi iradeleriyle gerçekleştirecek şekilde yazmıştır. Bundan dolayı kişi annesinden mü'min veya kafir (said veya şaki) olarak doğmaz,

mü’min iken kafir, kafir iken mü’min olabilir. Kulların fiillerini yaratan Allah’tır. Kul ise fiil yapmayı diler ve onu icra eder. Fiillerini yapma gücü (İstitaat) fiilden önce değil fiil ânında kullara verilmiştir. Kulda istitaat yaratmakla Allah kulun fiilinin Yaratıcısı, kul ise bu gücü iyi veya kötü yönünde kullanmakla fiilin kâsibidir,[142] yani kazananıdır.

Büyük Günah meselesinde, Ebû Hanîfe, ne kadar büyük olursa olsun hiçbir Müslümanı işlediği herhangi bir günah sebebiyle tekfir etmemiştir. Büyük günah işleyen kimseden “iman” adını kaldırmayız ve ona, hakiki anlamda “mü’min” deriz. Bir mü’minin, kafir olmamakla birlikte fâsık olması câizdir. Her iyi ve kötü mü’minin ardında namaz kılmak caizdir. Mü’mine günahları zarar vermez, demeyiz. Aynı şekilde günah işlemiş bir mü’min cehenneme girmeyecektir, demeyiz. Böyle bir kimsenin dünyada, mümin olarak, son nefesinde fâsık biri olsa bile, temelli cehennemde kalacağını söylemeyiz. Allah’a şirk koşmak ve küfür dışında büyük veya küçük günah işleyen ve fakat tevbe etmeden mü’min olarak ölen bir kimsenin durumu, Allah’ın dilemesine bağlıdır. O, dilerse onu cehennemde cezaya çarptırır, dilerse hiç azaba uğratmaksızın bağışlar.[143]

Kabir ve Âhiret; Ebû Hanîfe’ye göre; kabir azabı, ölümden sonra dirilme ve amellerin tartılması gerçektir. Cennet ve cehennem şu anda yaratılmıştır. Melekler ebediyyen ölmezler. Kıyamet alâmetlerinden kabul edilen Deccâlin çıkışı ile Hz. İsa’nın inmesi gibi meseleler Ebû Hanîfe’ye âit ilk “el-Fıkhü’l-Ekber” lerde yer almamaktadır. Sonradan ilave edildiği bilinmektedir.

Mucize, Kerâmet, İstidrac; Nebilerin mucizeleri ile Evliyaların kerâmetleri haktır, gerçektir. Ancak haberlerde belirtildiği üzere İblis, Firavun, Deccal gibi Allah’ın düşmanlarına âit olup da onların şimdiye kadar vukua gelmiş ve gelecek hallerine “**İstidrâc**” yani isteklerini yerine getirme denir. Çünkü Allah, düşmanlarının ihtiyaçlarını onları derece derece cezaya çekmek ve nihayet cezaya çarptırmak için yerine getirir.[144]

Ebû Hanîfe, oğlu Hammâd'ı Kelâm meselesinde münakaşa yaparken gördü ve onu bundan vazgeçirdi. Bunun üzerine Ebû Hanife'ye:

– Seni de münakaşa yaparken görüyoruz, bizi neden men ediyorsun? dediler. Cevabı şu oldu:

– Biz itikâdi konularda tartışırken, arkadaşımız kayıp düşecek, yanılacak diye korkudan başımızda kuş varmış gibi dururduk. Siz ise tartışıyorsunuz ve arkadaşınızın düşmesini istiyorsunuz. Arkadaşının kayıp düşmesini isteyen, arkadaşını tekfîr etmek istiyor, demektir. Arkadaşınını tekfîr etmek isteyen ise arkadaşından önce küfre kendisi düşer.[145]

Ticâret Hakkında Görüşü

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, ticari muâmelelerde **açıklık** ve **belirlilik**, **fâizden uzak olma**, **örf ve ihtiyaca uygunluk**, **dürüstlük** ve **güven** şeklinde dört temel üzerinde durmuş, ticari hukukta olsun borçlar, âile ve kamu hukukunda olsun şahsi teşebbüs ve sorumluluğu, kişi hak ve hürriyetlerini ilke edinmiştir.[146]

Ebû Hanîfe, malda **altı** şeyin belli olması gerektiğini belirtmiştir.

1- Cinsin,

2- Çeşidi değişik olanlarda çeşidinin,

3- Miktarın,

4- Özelliğinin,

5- Müddetin,

6- Teslim edilecek yerin ta'yini şarttır.

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe türlü mallarla dolup taşan, çeşitli muâmelerle dalgalanan, çeşitli alış-verişler yapılan Kûfe pazarlarına bir tâcir olarak geldi. O da bu pazarların içine daldı, ticâreti denedi, orada neler oluyor, kavgaya, kırgınlığa ne gibi şeyler sebebiyet veriyor, bu nizalar, çekişmeler, birbirine olan güveni nasıl sorulabilir, bunları hep gördü. Ticarette akidden maksat bunları önlemektir. Alış-verişi kavgaya götürmemeli. Bu yüzden insanlar kavga etmemeli. İslâm bunları da önlemek için gelmiştir.

Ebû Hanîfe’ye göre; alışverişte teslim edilecek malın, ölçülen ve tartılan bir mal olması kafi gelmez. Miktarı belli edilecek ve özellikleri, adıyla tayin olunacak ki, bu özelliklerle onu ayırmak mümkün olacak, arada küçük farklar olsa bile bunlar kavgaya, kalp kırgınlığına sebep olmaz.

Meselâ, az kemikli, çok kemikli olma bakımından istenen et farklı olur, satıcı ile müşteri arasında bu yüzden kavga çıkar, müşteri az kemikli ister, satıcı ise kemiği de sokuşturmak ister. Et genellikle ya yağlı, ya yağsız olur. İnsanların istekleri çeşitlidir. Kimi yağlı, kimisi yağsız ister. Eti görerek almalıdır.

İmam-ı A’zam’a göre her türlü anlaşmazlıklarda **“Bilirkişi”**nin sözü kabul edilmelidir.

Ebû Hanîfe ticâret işlerinde iki şeyin üzerine titremektedir.

1- Emanete yani birbirine güvene son derece riâyet etmek,

2- Aldatmaktan ve şüphe uyandıracak şeylerden uzak kalmak.

Âkıl, baliğ olarak reşid olan bir kimse malında tasarruftan men olunmaz. Hiçbir tasarrufundan dolayı hacr (kısıtlama) altına alınamaz.

Hadis-i Şerif hakkında Görüşü

İmam-ı A’zam Ebû Hanife Kitap ve sünnete son derece önem veren, hadis öğrenmek için çabalayan ve bu uğurda yolculuklara çıkan kimselerdendi. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in hadislerini başkalarına tercih ettiğinden dolayı sünnetlere, onları derleyip toplamaya, harici şeylerden korumaya, muhalif olanları ayıklamaya ve engellemeye çok büyük önem vermişti. Rivâyetlerde sika yani güvenilir râvilerin en sağlam olanlarına dayanıp, zayıfları terk eden ilk kişi odur. Önceki âlimlerle sonrakiler Ebû Hanife’nin **hadis ilminde de imam** olduğuna şahitlik etmektedirler.[147]

Ebû Hanife’nin yanında sandıklar dolusu yazılı hadis bulunduğu ve bunlardan istifade ettiği rivâyet edilmektedir. Tabiatıyla bu hadisleri aldığı şeyhleri de bulunacaktır. Hatib Bağdadi, şeyhleri hakkında şu bilgiyi verir:

– Ebû Hanife, Enes b. Malik'i gördü. Atâ b. Ebi Rebah, Ebû İshak es-Sebîi, Muharib b. Disar, Hammad b. Ebi Süleyman, el-Heysem b. Habib es-Savvaf, Kays b. Müslim, Muhammed b. el-Münkedir, İbn Ömer'in kölesi Nâfi, Hişam b. Urve, Yezid el-Fakr, Simak b. Harb, Alkame b. Mersed, Atıyye el-Avfi, Abdülaziz b. Refi, Abdülkerim Ebû Ümeyye ve diğerlerinden hadis dinleyip rivayet etmiştir.[148]

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in hayatını ve hadislerini öncelik-sonralık açısından (sıyak - sibak) inceleyerek özellikle son dönemde söylenen hadisleri esas aldığı belirtilir. Bu anlayış, hayatın değişmesi ve fıkhî hükümlerin bu değişikliğe belli ölçüde uyum sağlaması gerektiği fikrinin sonucudur. Birbiriyle çatışan hadisleri uzlaştırmaya çalışmaktan çok nesih[149] fikrini tercih etmesi de bu anlayışın ürünüdür. Fetva verdiği bir konuda görüşüne aykırı bir sahih hadis nakledildiğinde de tereddütsüz onu almış ve kendi görüşünden vazgeçmiştir.

Mürsel hadisleri[150] de delil olarak kullanmıştır. Hatta sahabenin mürsellerini başkalarının müsnedlerinden üstün tutmuştur.

Ahad hadisi[151] Kur'ân'ın genel ve zahiri hükümleriyle, İslâm fıkhında yerleşik genel ilkelerle, sözlü veya fiili meşhur sünnetle, hatta bazen da sahabe ve tabiinden gelen ortak uygulama ile karşılaştırarak değerlendirir.

Ebû Hanife'nin yaşadığı dönemde ve özellikle bulunduğu bölgede hadis uydurma işi yaygın hale gelince daha ihtiyatlı davranarak haber-i vahidleri (Ahad Hadisi) almada bazı şartlar ileri sürmüş olması onun ilmi ciddiyetinden kaynaklanmaktadır.[152]

Ebû Hanîfe'nin senetli olarak rivâyet ettiği hadislerin sayısı az değildir. Yirmiyi aşkın Ebû Hanîfe Müsned'leriyle Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in eserleri olmak üzere musannefler ve diğer hadis mecmualarında Ebû Hanîfe'nin bir çok rivâyeti mevcuttur. Muvaffak b. Ahmed el-Mekki, Ebû Hanîfe'nin yarısı hocası Hammad'dan, yarısı da

diğer hadis âlimlerinden olmak üzere **4 bin hadis** rivâyet ettiğini belirtmektedir.[153]

Ebû Hanîfe, Kur'ân-ı Kerîm'in manasına muhâlif olan Hadisleri reddederdi. İster nasdan alınmış olsun, isterse hükümlerin illetlerini araştırmak suretiyle çıkarılmış olsun. Kur'ân'ın manalarına ve herkesçe kabul olunan olaylara uygun düşmeyen Hadislere **şâz**[154] adını verir.

Ebû Hanîfe'ye göre **mütevâtir hadisler**[155] huccettir, delildir. Tevâtüren bilinen haberi inkar ettiği veya görüşlerine delil almadığı duyulmamıştır. Çünkü O'na göre mütevatir haberler bırakın fıkıh konusunda, inanç, itikad konusunda bile delil teşkil ederler.

Haber-i Vâhid (tek kişinin rivâyet ettiği hadis)'leri kabul eden âlimdir. Görüşüne muhalif bir sahih hadis bulursa, görüşlerini onlara göre düzeltirdi.

Kör bir adam bir kuyuya yuvarlanmış, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de ashabıyla namaz kılıyorlarmış. Bazıları gülmüşler, Hz. Peygamber onlara abdest alıp yeniden namazı kılmalarını buyurmuş. Namaz kılarken kahkahayla gülmenin abdesti bozması kıyasa muhaliftir. Çünkü kahkaha, namaz dışında abdesti bozmaz. Çünkü abdesti bozan mahallerden çıkan bir şey değildir. Bununla beraber Ebû Hanîfe ve ashabı bu haberi tercih edip almışlar, haber-i vahidi kıyasa takdim etmişlerdir. Namaz kılarken kahkaha ile gülmek abdesti bozar demişlerdir. Namaz dışında bozmasa da burada haberi vahid kıyasa tercih olunmuştur.[156]

Ebû Hanife'nin hadisteki başarısına işaret eden birçok rivayet vardır. Güvenilir hadiscilerden İsrail b. Yunus, "Ebû Hanife ne güzel adam, içinde fıkıh olan her hadisi ondan daha iyi ezberleyen, ondan daha titiz araştıran, içindeki fıkhî hükmü ondan daha iyi bilen kimse yoktur." diyerek onun diğer hadisciler gibi sadece rivayet nakilcisi olmayıp, hüküm değeri taşıyan haberlere itibar ettiğine işaret etmiştir.

Buhârî'nin şeyhlerinden Yayha b. Adem, "Numan, beldesinin bütün hadislerini topladı. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den ne alındıysa sonuna kadar inceledi" derken Sahih Buhârî ricalinden Hasan b. Salih de,

“Ebû Hanife nasih ve mensuhu (ortadan kalkan hükmü) çok titiz araştıran, Kûfe ehlinin hadisini en iyi bilen, cemaatın tabi olduğu şeye sıkı sıkıya sarılan, beldesi ehline hadis ve eserden ulaşanları ezberleyen bir kimse idi” demektedir.[157]

Ebû Hanîfe Sünnet’i, Kur’ân’dan sonra gelen bir delil olarak alıyor ve fıkıh metoduna delil yapıyor. Güvendiği sağlam râvilerin rivâyetleri varsa onlara sarılıyor, onların sözlerinde hiç şüpheye yer vermeden delil tutuyor, sünneti kıyasa takdim edip, Haber-i Vâhid olan hadisleri Kur’ân’ın genel kâidelerinden sonraya bırakmaktadır.[158]

İctihadında, bizzat üstadlarından öğrendiği **dörtbin** kadar hadis kullanmıştır. Bazı hadisleri Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’e âit oluşunda şüphe bulunduğu, başka bir deyişle hadisin sıhhatini tesbit için ileri sürdüğü şartlara uymadığı için reddetmiştir.

İbn Hazm diyor ki: Hanefî âlimlerinin tamamına göre, bu mezhepte zayıf hadis daima rey’den (kendi görüşünden) öncedir. Hadise gösterilen bu itinaya dikkat etmek lazımdır. İşte hadise olan bu itibardan dolayıdır ki, İmam-ı A’zam Ebû Hanife Mürsel hadisleri bile kıyas üzerine tercih etmiştir.[159]

Namazda kahkaha ile gülmenin abdesti bozmasıyla ilgili hadis mürsel olduğu, kıyasa göre gülmek hades sayılmadığı halde, namazda kahkaha ile gülen kimsenin abdestinin bozulduğu kabul edilmiştir. Kahkaha ile gülmenin abdesti bozduğu ruku ve secdeli bir namazda olduğu için tilavet secdesi esnasında ya da cenaze namazında bu şekilde gülmenin abdesti bozmadığı da kabul edilmiştir.

Şer’i illetlere (dini sebeplere) vâkıf olmayan (bilemeyen) kimselerin direkt olarak hadisin zahiriyle amel etmeleri doğru olmaz, bu hususta fıkıh âlimleri gerekli bilgileri fıkıh usulu eserlerinde vermişlerdir. İşte bundan dolayıdır ki, bazı büyük hadis âlimleri süt emmeden dolayı nikâhın haram olması konusunda bir koyunun sütünü iki kişi içse yine haramlık sabit olur, demişlerdir ki, bu şahsî bir görüş olup bununla amel edilmemiştir. Bunun yanı sıra hadise vâkıf olmayanların görüşleri de geçerli sayılmaz.

Meselâ unutarak yiyip içen kimsenin orucu bozulmadığı halde kasten istifra eden (kusan) kimsenin orucu bozulur. Birincide, insanın karnına bir şeyler girdiği halde oruç bozulmayıp, ikincide karından dışarı birşeyler çıktığı halde oruç bozulmaktadır. Hadis-i Şerife vâkıf olmadan re'y ile amel eden kimse, bilinenin zıddını rahatça söyleyebilirdi.[160]

Ebû Hanife'nin rivâyet ettiği ve hüküm çıkarmada kullandığı hadisleri bir araya getirme çalışmaları bizzat talebeleri tarafından, ya hayatında veya ölümünden hemen sonra başlatılmış, daha sonraki devirlerde de onun hadislerini içeren **müsned**ler toplanmıştır. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in **Kitabü'l-Âsârları** bu konuda ilk örneklerdir.

Ebû Hanife'nin fıkhî kaynağını teşkil eden hadislerin toplandığı **müsnedler**, talebelerininki de dahil olmak olmak üzere yirmiden fazladır. Bunlardan onbeşini Ebu'l-Müeyyed el-Harezmi tekrarları çıkartarak bir araya getirmiş ve bu eser iki cilt halinde ilk defa Hindistan'da basılmıştır.[161]

Ebû Hanife, hadisçilerin anladığı manada bir muhaddis değil, fakihtir ve onun en önemli özelliği de budur. Fıkhında kullandığı hadisleri, devrinde mutad olduğu şekilde, çeşitli rivayetler arasından bazı tercih unsurlarını gözönünde bulundurarak seçmiş ve kullanmıştır. Hadis bilgisinin azlığı veya hadise muhalefet şeklinde, genellikle hadisçiler tarafından Ebû Hanife'ye yöneltilen cerh ve tenkitler, büyük ölçüde subjektif değerlendirmelerdir. Bu ithamlar dikkate alınırsa, bundan kurtulacak hiçbir mezhep imamı ve müçtehid bulunamaz. Çünkü fıkıh âlimlerinin mesleği, sadece hadislerle uğraşmak olmadığı gibi, her birinin delil aldığı farklı rivâyetleri, hadise muhalefet olarak değerlendirmek de doğru değildir.

Ebû Hanife'yi hadisçiliği yönünden cerh edenler ve onu, sahih hadise muhalefet ve zayıf hadisle amel ettiği gerekçesiyle tenkid edenler, genellikle kendisinden çok sonra yaşamış hadisçilerdir ve dayandıkları ölçüler de yine Ebû Hanife'den en az bir asır sonra gelmiş hadisçilerin tesbit ettikleri kriterlerdir.

Ebû Hanife gibi bir İslâm âliminin, nisbeten erken bir devirde hüküm çıkarma için tercih edip kullandığı hadislerin, sadece, daha sonra tesbit edilmiş kriterlere uymadığı gerekçesiyle zayıf sayılması, kabul edilebilecek bir husus değildir. Hadislerin sıhhatinin tesbitinde, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) dönemine (Saadet asrına) yakınlık önemli bir faktör olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında İmam-ı A'zam Ebû Hanife kendinden sonra gelmiş bir çok hadisçiden daha şanslı bir durumdadır.[162] Önceki âlimlerle sonrakiler Ebû Hanife'nin **hadis ilminde de imam** olduğuna şahitlik etmektedirler.[163]

Siyâsî Görüşü

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin elli iki (52) yılı Emevîler, on sekiz (18) yılı Abbasiler döneminde geçmiştir. Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'dan (685-705) başlayarak son halife II. Mervan zamanına (744-750) kadar geçen bütün olaylara, hilâfetin Emeviler'den Abbasiler'e geçişine ve Abbasî halifelerinden Ebû'l-Abbas es-Sefah (750-754) ile Ebû Cafer el-Mansûr (754-775) zamanında gelişen olaylara şahit oldu. Siyâsi görüşleri bu dönemlerde şekillenmiş, siyâsi fikirlerin de Kur'ân ve Sünnet'e uygun olması gerektiğini savunmuştur. O'na göre; Din işlerinin düzeni dünyanın düzeni ile, dünyanın düzeni de kendisine itaat edilen bir imamın varlığıyla olur. Din ile sultan ikiz kardeştirler. Ebû Hanîfe'ye göre Devlet Başkanı'nın seçimi halkın seçimi ve istişâresiyle olur.[164] Seçildikten sonra makamına geçer. Makamına geçtikten sonra biât almaz.

Abbasîlerin zamanında, o tarihte Mutezile, Râfizî, Ceberî ve perde altında zındıklar, mülhidler, İslâmiyeti zedeleyen çok firak-ı dâlle (sapık fırkalar) ortaya çıkmıştı. Şeriat ve itikad noktasında ehemmiyetli sarsıntılar olması hengâmında Buhârî, Müslim, **İmam-ı A'zam**, İmam-ı Şâfiî, İmam-ı Mâlik, İmam-ı Ahmed İbn-i Hanbel ve İmam-ı Gazâli, Gavs-ı A'zam, Cüneyd-i Bağdadî gibi pekçok büyük İslâm âlimleri imdada yetişip o dini fitneyi mağlûp ettiler. O tarihten üç yüz sene sonraya kadar o galebe devam ile

beraber, perde altında yine o dalâlet-sapıklık ehli fırkaları, siyaset yoluyla Hülâgu-Cengiz fitnesini Müslümanların başına getirdiler.[165]

İmam-ı A'zam *Ebû Hanîfe'ye* göre, Devlet başkanının mü'minlerin bir araya gelip iştişarede bulunmaları yoluyla seçilmesi gerekir. Hilâfet, idareyi zorla ellerine geçiren Emevî ve Abbasilerin değil, ümmetin işlerini düzeltmek isteyen Âli evladı daha lâyıktır. Bu görüşüne bağlı olarak Ebû Hanîfe, İmam Zeyd'in ve Ehl-i Beyt'e mensup kişilerin mevcut idareye karşı giriştiği mücadeleleri meşru kabul etmiş, hatta onlara destek vermiştir. Buna karşılık onun, ashabın faziletini fiili bir durum olan hilafet sırasına göre değerlendirmek gerektiği ve zorla da olsa idareyi eline geçiren halifeye itaatin lüzumlu olduğu görüşünü taşıdığı da bilinmektedir.[166]

Halife Mansur'un özel kalem müdürü olan Rabi b. Yusuf naklediyor: Mansur İmam Malik'i, İbn Ebi Züeyb'i ve Ebû Hanife'yi huzurunda toplamış ve onlara halifeliği hakkındaki kanaatlerini sormuş. İmam Malik yumuşak konuşmuş, İbn Ebi Züeyb sert konuşmuş, Ebû Hanife de şöyle demiş:

– Dinde doğruyu arayana kızılmamalıdır. Eğer siz kendi kendinize öğüt verirseniz, bu içtihadınız Allah için değil demektir. Siz umuma şunu anlatmak istiyorsunuz ki biz korktuğumuzdan, nasıl nice sizin istediğiniz şeyi söyleyelim. Siz Hilafet makamına geçtiniz. Halbuki fetva ehlinden iki kişi bile bu işde birleşmemiştir. Hakikatta ise Hilafet müminlerin birleşmeleri ve meşveretiyle (birbirlerinin ortak görüşüyle) olur.[167]

Ehl-i Sünnet âlimleri Usulu'd-Dîn ve Mezhepler Tarihi'ne âit eserlerinin bir çoğunda "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatın Prensibleri" diye aşağıdaki şu maddeyi de zikrederler:[168]

"Peygamberden sonra en faziletli kişi ve ilk halife **Hz. Ebû Bekir'dir.** Sonra **Hz. Ömer,** sonra **Hz. Osman,** sonra **Hz. Ali'dir.** Ashâb-ı Kirâm'ın hepsi muhteremdir. İtimada şayândır."

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe de ilk dört halifeyi, hilâfete geçiş sırasına göre fazilet sırasına koymuştur.[169]

Ders Metodu

İmam-ı A’zam’ın meclisinde halk tarafından sorulan suâllerin cevaplandırılması “Halk Dersleri” ve talebeler için verilen “Düzenli dersler” olmak üzere iki türlü ders yapılırdı. Her gün sabah namazını, câmide kılıp öğleye kadar sorulan suâlleri cevaplandırır, fetvâ verirdi.

Öğleden önce **kaylûle** (sünnet olan uyku) yapıp, bir miktâr uyuyup, öğle namazından sonra, yatsıya kadar, talebelere ders verirdi. Yatsıdan sonra evine gidip biraz dinlenir, sonra tekrar câmiye gelip sabaha kadar ibâdet ederdi. Sorulan suâllere cevap vermeden önce, mesele açık olarak müzâkere edilir, talebeleri suâli cevaplandırmaya çalışırdı. Meselenin müzâkeresi bittikten sonra, kendisi yeniden ele alıp gerekli düzeltmeleri yapar ve konuyu iyice açıkladıktan sonra cevaplandırırdı. Cevapları verildikten sonra da fetvâyı bizzat söylemek sûretiyle ve anlaşılır ifâdelerle talebelerine yazdırırdı. Bu yazılar daha sonra fıkıh kâideleri, kuralları, metodları hâline gelmiştir.

Ebû Hanîfe, ilmi çalışmalarının yanısıra ticaretle de meşgul olması sebebiyle daima hayatın ve fıkhî problemlerinin içinde bulunmuş, karşılaştığı meseleler veya kendisine yöneltilen sorularla ilgili olarak sayısız görüş belirtmiştir. Onun görüşleri öğrencileri vasıtasıyla günümüze geldiğine göre öğrencilerinin hafızasında kalan İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe, bu yönüyle de öğrencilerine çok değer veriyordu. Sabah namazından sonra ihtiyaçlarını görmek için öğrencileri dağılırlar, sonra da ders için toplanırlardı. Ebû Hanîfe gelip yerine oturur, hepsine hâl ve hatırlarını sorar, “Sorusu olan, bir mesele üzerinde münakaşa etmek isteyen var mı?” diye sorardı.

Ebû Hanîfe’nin ders metodu öğrenci merkezliydi. Öğrencisine dersi yalnız **takrir**[170] yoluyla vermezdi. Hocayla öğrenci baraber dersi yaparlar, meseleyi görüş alışverişi ile tartışırlardı. Görüşlerini yetişkin öğrencileriyle

istişâre ederek yürüten İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, bazı kere onlarla, bir mesele üzerinde günlerce münakaşa eder, bütün şûra üyelerinin fikir ve görüşlerini aldıktan sonra hükmün bir tarafa kaydedilmesini isterdi.[171]

Öğrencilerine araştırmanın nasıl olduğunu onlara soru sorarak, onlardan gelen soruları, meseleleri gözler önüne sererek öğretiyordu. Onların kendi başlarına ayakta durmalarını istiyordu. Ebû Hanife hep meseleleri **müzakere**[172] ediyordu talebeleriyle. Bir karara varılıyordu. Bazen onun görüşü istikametinde oluyordu. Bazen Ebû Yusuf'un, bazen İmam Muhammed Şeybani'nin. Bazen Ebû Hanife'nin görüşü istikametinde bir karar alınıyordu; ama sonradan diyordu ki:

"*Ben kaynakları bir kez daha gözden geçirdim. Benim değil sizin dediğiniz doğruymuş!*"[173]

Derslerinde ve ilim meclislerinde herkese söz hakkı verir, aykırı görüşleri dinler, öğrencilerini kendi kanaatlerini benimsemeye zorlamazdı. Tartışma sonunda ulaştığı sonuç için de, "Bizim kanaatimiz ve ulaşabildiğimiz en güzel görüş budur. Bundan daha iyisini bulan olursa şüphe yok ki doğru olan onun görüşüdür." diyerek hem diğer görüşlere müsamaha ve hoşgörü ile bakar, hem de ilmi araştırmayı sürdürmeyi teşvik ederdi.[174]

Halife Harun Reşid, bir gün Ebû Yusuf'a:

– Bana İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin dersini ve ahlâkını anlat! demişti. Ebû Yusuf da:

– Ey Mü'minlerin Emiri! Hani Allah: "*O ne söylerse yanında mutlak bir gözcü vardır!*" (Kaf, âyet 18) buyurmuştu ya, işte ben de, Ebû Hanife'nin yanında böyle gözcü gibiydim. Bende ilim olarak ne varsa hepsi onun eseridir. Allah, ona rahmet etsin! Haramdan çok kaçınır, şüpheli şeyleri terk eder, din hususunda bilmediğini söylemezdi. Allah'a itaati sever, âsi olmaz, zamanındaki hevâ ehlinin hallerine itibar etmez. Çok düşünür, az konuşur, kendinden bir mesele sorulursa cevap verirdi. Malı vardı, zengindi, kimseye muhtaç olmazdı. Hiç gıybet etmez, başkalarını daima hayırla anardı.

Bunu dinleyen Halife Harun Reşid: “Bu metod ve ahlâk ancak salihlere mahsustur” demişti.

Ebû Hanife, ashabından Züfer, Dâvûd-i Tai ve Kasım b. Ma’n ile birlikte oturup ders müzakere ettiklerinde, zaman zaman sesleri yükselirdi. Söz, Ebû Hanife’ye geldiğinde hepsi birden susar, ortalığı bir sessizlik kaplar, İmam, ne derse onu hıfzederler, yazarlar, ondan sonra bir başka meseleye geçerlerdi.[175]

Basra mektebi, Kûfe mektebi ile; İmam-ı A’zam Ebû Hanife, devrindeki diğer imamlar ile hatta kendi rahle-i tedrisinde oturan talebeleri ile ciddî fikrî münakaşalar içine girmiştir. Ama bu vetirede hiç kimsenin başı yarılmamış, burnu kanamamıştır. Bu süreklilik arz eden ciddî fikir jimnastikleri sonucu girilen hicrî üçüncü asırda -ki zamanın altın çağlarından biridir o- dünyanın en mükemmel insanları yetişmiştir. Kaynağını ilâhî beyandan alan, belki de dünyanın en uzun soluklu içtihatları ortaya konmuş, düşünceleri üretilmiştir.[176]

Mis’ar bin Kidam anlatıyor: Ben gördüm. İmam-ı A’zam sabah namazını kıldı. Sonra ders vermeye oturdu. Öğleye kadar devam etti. Öğle namazından sonra tekrar derse oturdu, ikindiye kadar devam etti, ikindi namazından sonra tekrar ders vermeye oturdu, bu sefer akşam yakınına kadar sürdü. Sonra kalktı, evine gitti. Akşam namazından sonra yatsıya kadar tekrar oturdu. Ben o zaman kendi kendime, bu adam ibâdete nasıl vakit buluyor? diye soruyordum. Yatsı namazı kılındı, herkes mescidden çıktı, Ebû Hanife dışarı çıkmadı. Sanki zifafa (evlenmeye) hazır kişi gibiydi. Namaz için bir dikildi ki, sabaha kadar devam etti.

Sabah namazını kıldıktan sonra da kıyafetini değiştirerek bir evvelki günkü hayatına başladı. Ertesi günü de yaptıkları aynı oldu. Ben birkaç gün takip ettim, yaptıklarında değişiklik olmadı. İnandım ki, İmam bu şekildeki hayatına ölünceye dek ya da öldürülünceye dek devam edecektir.[177]

İmam-ı A’zam Ebû Hanife dış görünüşüne önem verir, temiz giyinir ve öğrencilerinin, çevresindekilerinin de temiz giyinmesine teşvik ederdi.

Öğrencilerine malca yardım yapar, geçim sıkıntılarını giderirdi. Evlenme çağına gelip evlenme masraflarını karşılayacak parası olmayanların, masraflarını vererek evlendirir, kızlara çeyiz verir, “Helâl ve haramı öğrenmekle en büyük zenginliğe erişmiş oluyorsunuz” derdi.

Öğrencilerinin ruh durumlarını göz önünde tutar, onların üzerinden himâyesini eksik etmezdi. Dersleri fazla uzatmaz, öğrencilerinde biraz sıkıntı hissetti mi konuyu değiştirir, şaka ile ismini zikrederek hâl ve hatır sorarak sıkıntıları hafifletirdi. Öğrencilerine dâima nasihat ederdi. Öğrencilerini kendisine emsal ve dost gibi tutar, onlara bütün ruhunu ve kalbini verir, şöyle derdi:

“*Sizler benim kalbimin sevinci ve hüznümün tesellisisiniz, üzüntülerimi gideriyorsunuz.*”[178]

Bu söz öğrencilerine değer veren, onların ruh dünyalarını iyi kavrayan, sevinç ve üzüntülerini öğrencilerinde bulan öğrenci seviyesine inebilen iyi bir eğitimcinin sözüdür.

Ebû Hanife Hazretlerinin ya da Bediüzzaman’ın huzurunda oturma imkânı olsaydı, huzurun insana ifaza ettiği insibağın, (renklenmenin) sizin çehrenize uhrevîlik adına çaldığı boyanın ne demek olduğunu, sizi uhrevîlik adına nasıl plâstize ettiğini görecektiniz, duyacaktınız. İç âleminizde meydana gelen değişikler itibarıyla belki de kendi kendinize hayranlık duyacaktınız.[179]

Öğrencilerine, ders verirken kendilerini öğrencilere, halka yaklaştırıcı ve onların nefretlerine sebep olmayacak şekilde davranmalarını, hiç kimseyi küçümsememelerini isterdi. Bir vazife için Basra’ya giden bir talebesine şu tavsiyede bulunmuştur; “Basra’ya vardığında halk seni karşılayacak, ziyaret ve tebrik edecek. Herkesin değer ve yerini tanı, ileri gelenlere ikrâmda bulun! İlim sahiplerine hürmet et; yaşlılara saygı, gençlere sevgi göster, halka yaklaş, günah işleyenlerden uzaklaş, iyilerle düşüp kalk, Sultanı küçümseme, hiçbir kimseyi hafife alma!

İnsanlığında kusur etme, sırrını hiç kimseye açma, iyice yakınlık peyda etmedikçe kimsenin arkadaşlığına güvenme. Cimri ve alçak insanlarla dostluk kurma, kötü olduğunu bildiğin hiçbir şeye yakınlık gösterme!

Seninle başkaları arasında bir sohbette veya mescidde insanlar senin etrafını sarıp bazı meseleler görüşülürse yahud onlar bu meselelerde senin bildiğinin tersini iddiâ ederlerse, onlara hemen muhalefet etme!

Sana bir şey sorulursa ona herkesin bildiği şekilde cevap ver. Sonra bu meselede şu veya bu şekilde görüş ve delillerin de bulunduğunu söyle. Senin bu türlü açıklamalarını dinleyen halk, hem senin değerini, hem de başka türlü düşünenlerin değerini tanımış olur. Sana, bu görüş kimindir? diye sorarlarsa "Alimlerin bir kısmınındır" de.

Onlar, verdiğin cevabı benimserler ve onu sürekli olarak yaparlarsa senin kadrini daha bilir ve mevkiine daha çok hürmet ederler. Seni ziyarete gelenlere ilimden bir şey öğret ki, bundan faydalansınlar ve herkes öğrettiğin şeyi belleyip tatbik etsin.

Onlara umumî şeyleri öğret, ince mes'eleleri açma! Onlara güven ver, bazen onlarla şakalaş ve dostluk kur. Zira dostluk, ilme devamı sağlar!

Bazen da onlara yemek ikrâm et. İhtiyaçlarını temine çalış, değer ve itibarlarını iyi tanı! Hiçbir kimseye karşı bıkkınlık gösterme, onlardan biri imişsin gibi davran." [180]

Ebû Hanife de, talebesi İmam Ebû Yusuf'un bir süre için evliliğini yasaklar ve şöyle der:

– *Öncelikle ta'lim ve terbiye safhasını tamamlamalı ve evlilik yapacağın vakte kadar öğrenmen gereken ilimleri mutlaka öğrenmelisin. Aksi takdirde tahsil hayatın yarıda kalır. Ayrıca, âilenin helâl bir şekilde geçimini temin edebilmen için de bir işin olmalıdır. Böyle bir duruma gelince, hayat çizgin daha bir belirginleşecektir.*"

Evet İmam-ı A'zam Ebû Hanife, o biricik talebesi ki, Abbasiler döneminde şeyhülislâmlık pâyesine yükselmiştir; ona böyle nasihat ediyor.[181]

İmam-ı A’zam öğrencisi Ebû Yusuf’a şu şekilde nasihat ediyor:

“*Ey Yusuf! hakkında fena sözler söylenecek olursa, sen yine o sözleri söyleyenler hakkında güzel sözlerde bulun! Karşılaştığın adam fena olsa da yine selam ver! Arkadaşlarının hastalığı zamanında onları ziyaret et ve hâl ve hatırını sor! Senden ilim öğrenenlerin herbirini evlât gibi karşıla..Onların ilme olan rağbetini artırmış olursun..”*[182]

Ey Yusuf! Yol ağızları ve köşebaşlarında oturma! İcab ederse mescitte ve avlusunda otur!

Çarşı, sokak ve camilerde bir şey yeme! Dükkalarda da oturma! Hayvani zevklerine düşkün, nefsani arzularına uyan kimseler ile beraber oturma!

Yalnız dine davet yolunda böyleleri ile birlikte bulunmakta beis yoktur. Çok oynama, söğmeyi de terk et! Oyun eğlence yerlerine ve söğülüp sayılan meclislere gitme!..

Komşunda gördüğün nahoş halleri ört; çünkü sır, sana emanettir. Yolda giderken sağa, sola bakma, daima önüne bak!”[183]

---

127 Bkz. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 213-4.

128 Bkz. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanife*, 251.

129 İbn Abidin, Muhammed Emin (v. 1252/1836) *Reddü’l-Muhtar Ale’d-Dürri’l-Muhtar*, Kahraman Yay, İstanbul-1984, 1/67 vd.

130 Bkz. Bağdâdî, *Târih-i Bağdad*, 13/368 vd. ; Ebû’l-Meali, Mahmud Şükri el-Alusi, (v. 1923), *Gayetü’l-Emani Fi Reddi alen-Nebhani*, Mısır-1327, 1/55 vd.

131 Zuhayli, *İslâm Fıkıh Ans*, 1/26, 27, Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 342 vd.

132 Hatib Bağdadi, *Târih-i Bağdad*, 13/367-8; el-Mekki, *Menâkıb*, 1/74-7; Doç. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 192.

133 Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı*, s. 75.

134 Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 103.

135 İbn Mâce, *Fiten* 8; Darimi, *Mukaddime* 8.

136 İbn Mâce, *Fiten* 8, *Müsned*, 4/278, 357, 384, 5/145.

137 Bkz. M. Uzunpostalcı, *Ebû Hanife*, s. 137.

138 Ali Bardakoğlu, *Hanefî Mezhebi*, 16/18.

139 Bkz. *el-Fıkhu’l-Ekber*, 10 vd. ; Y. Şevki Yavuz, *Ebû Hanife*, T.D.V. 10/139-40.

140 İmam-ı A’zam Ebû Hanife, *el-Fıkhu’l-Ekber*, 110 vd.

141 Bkz. Ahzab, 33/40; Mülk, 67/14; Yunus, 10/61.

142 Bkz. Doç. Dr. Yusuf Şevki Yavuz, *Ebû Hanife*, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, 10/140-41.

143 İmam-ı A’zam *Ebû Hanife, el-Fıkhu’l-Ekber*, 50 vd

144 Bkz. *el-Fıkhu’l-Ekber*, 34 vd; Bkz. Prof. Dr. E. R. Fığlalı, *İtikadi İslâm Mezhepleri*, 62 vd. ; Bkz. Y. Şevki Yavuz, *Ebû Hanife, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 10/140-41; Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 60 vd.

145 Bkz. İbn Bezzâzi, *Menâkıb-i İmam-ı A’zam*, 1/120-2.

146 Bkz. M. Uzunpostalcı, *Ebû Hanife*, 10/137.

147 Nu’manî, Muhammed Abdurreşid, *İmam-ı A’zam Ebû Hanife’nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 18-19.

148 Ünal, Dr. İ. Hakkı, *İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı*, s. 54.

149 *Nesh*; dini bir hükmü yine dini bir emirle kaldırmaktır. İnanca âit olan ve zamanla değişmeyen hükümlerde nesih olmaz, bunlar sabit birer hakikattırlar.

150 *Mürsel Hadis*; Doğrudan peygamber efendimizden nakledilen hadislerdir. Hadis rivayet eden şahsın rivayet zincirini bırakıp doğrudan Peygamber Efendimizden rivayet ettiği hadistir ki, Hanefîlere göre Ashab-ı Kiram’ın ve Tabiinin mürsel olarak rivayet ettikleri kabul edilir, onlardan sonrakilerin mürselleri kabul edilmez.

151 *Ahad Hadis*; tek bir kişinin rivâyet ettiği hadis-i şeriftir.

152 Bkz. Uzunpoltalcı, *Ebû Hanife*, s. 136.

153 Bkz. Y. Şevki Yavuz, *Ebû Hanife, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, 10/135-6.

154 *Şâz*; hadis ilmi kaideleri dışında tek başına kalan, umumi nizamdan ayrılmış müstesna olan rivâyet.

155 *Mütevâtir Hadis*; Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun yalan isnadı mümkün olmayanlara rivâyet ettiği hadisdir. *İlm*-i Yakini ifade eder. Mütevâtir hadisler Kelâm ilminde yani inanç konusunda nass, delil kabul edilir.

156 Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 305.

157 Bkz. Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 56-7.

158 Bkz. Mekkî, *Menâkıb*, 2/96; Bkz. Doç. Dr. Ali Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, s. 182 vd.

159 Bkz. Heytemî, *Hayratül-Hisan Menâkıb-i İmam-ı A’zam*, s. 238.

160 Bkz. Heytemî, *Hayrâtu’l-Hisan Menâkıb-i İmam-ı A’zam*, s. 238-9.

161 Bkz. Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal, *a.g.e.*, s. 62.

162 Ünal, *a.g.e.*s. 267-8; Bkz. en-Nu’mani, *a.g.e.*, s. 69.

163 Nu’manî, *İmam-ı A’zam Ebû Hanife’nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 18-19.

164 Bkz. İbn Bezzâzi, *Menâkıb-i İmam-ı A’zam*, 2/15-16; Y. Ş. Yavuz, *Ebû Hanife*, 10/141; Oral, *Ehl-i Sünnet’e Göre Başkanlık ve Seçim Sistemi*, Kayseri, 1999.

165 Nursi, Bediüzzaman Said, *Şualar, 13. Şua*, s. 1014.

166 Yavuz, *Ehl-i Sünnet*, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, 10/529-30; Bkz. *Ebû Hanife*, 10/141.

167 İbn Bezzazi, *Menâkıb-i İmam-ı A’zam*, 2/16; Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 191.

168 Bağdadi, *el-Fark*, s. 12-13; 230 vd.; el-Pezdevi, *Sadru’l-İslâm, (Usulu’d-Din)* 349 vd.

169 İmam-ı A’zam *Ebû Hanife, el-Fıkhu’l-Ekber*, s. 10.

170 *Takrir metodu*; anlatım, konuyu söyleyerek, anlatarak izah metodu demektir.

171 Bkz. Doç. Dr. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 213-4.

172 *Müzakere*; bir fikir hakkında karşılıklı görüşme, o konu hakkında çeşitli fikirleri beraberce çalışmak demektir.

173 *Gurbette Fethullah Gülen*, s. 38.

174 Prof. M. Uzunpostalcı, *Ebû Hanife*, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*. 10/134.

175 Bkz. *Hayratü'l-Hisan fi Menakıb-i İmam-ı A'zam*, 189-90.
176 Gülen, *Kırık Testi*, 3/78.
177 İbn Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 90-1.
178 Bkz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanife*, 103.
179 Gülen, *Kırık Testi*, 3/48.
180 Ebû Zehra, *Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 218.
181 Gülen, M. Fethullah, *Çekirdekten Çınara*, 4. Bölüm, s. 122;
Bkz. *İmam-ı A'zam'ın Ebû Yusufa Vasiyyeti*, Ankara, 1960, Çev. D. Sabit Ünal, s. 11.
182 *İmam-ı A'zamın Ebû Yusufa Vasiyyeti*, 11; *Büyük İmam Ebû Hanife*, 56.
183 Bkz. *İmam-ı A'zam'ın Ebû Yusufa Vasiyyeti*, s. 18-9.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HANEFÎ MEZHEBİ

Hanefî Mezhebi

Mezhep; *gidilen yol*, anlamında, fırka ise, *bir grup insan, diğer insanlardan ayrı müstakil bir cemâat, fikir ve inanç ayrılıklarından doğan gruplar*,[184] manasınadır. Aynı manada kullanılan fırka ve mezhep, dinî yaşama yolu, metodu, düşünme ve fikir üretme sistemi, ekolü demektir. Bir kişi bir şehirde, sosyal hayatta yaşamak zorundadır. Ankara, Kayseri, Düzce vs. "*Ben bu gibi yerlerde veya sosyal hayatta yaşamak istemiyorum. Uzayda, boşlukta yaşamak istiyorum*" düşüncesi abestir. Ya kendisi bir şehir, yerleşim merkezi kuracak veya hayatını devam ettirebilmek için başkalarının kurduğu herhangi bir yerleşim yerinde yaşayacaktır. Bu, hayatın devamı içindir. Çünkü insan sosyal bir varlıktır, Sünnetullah bunu gerektirir. İşte fırkalar ve mezhepler de bir âlimin -Kur'ân ve Sünnet ışığında- dinî anlayış tarzı, şehir kurması ve onun kurduğu şehirde yaşanmasıdır, yani düşünüş ve yaşayış biçimidir.

Asr-ı Saadette (Hz. Peygamber'in yaşadığı asırda) gerek fıkhî, gerekse itikâdî-inanç konularında ortaya çıkan bütün meselelere Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) vahiy devam ettiği için tek kaynaktan kesin ve yeterli cevap veriliyordu. Çözüme kavuşmamış mesele yoktu. O'nun vefatından sonra problemleri çözecek vahiy kaynağından mahrum kalınmıştı. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ilk iki halife zamanında Müslümanlar arasında genel manada hüküm süren birlik ve beraberlik üçüncü halife Hz. Osman döneminde bozuldu. Hz. Ömer devrinde Medine-i Münevvere, ashabın, ulemânın ve fukâhanın yuvasıydı. Medine dışına çıkanlar ilmî bağlılıklarını

devam ettiriyorlar, ortaya çıkan yeni bir mesele hakkında Medine ile fikir alışverişi yapıyorlar, dâima yazışıyorlardı. Hz. Ömer'in siyaseti, Kureyş'in büyüklerinin Hicaz topraklarından dışarı çıkmasına müsaade etmezdi. Muhacirler ve Ensar, Hz. Ömer'in müsadesi ile şehirden ayrılırdı. Hz. Ömer'in vefatından sonra bu siyaset bozuldu. Büyük sahabeler memleketin her tarafına yayıldılar. Her birinin fıkıhta takib etteği usulü, metodu vardı. Anlayış tarzı değişikti. Her biri bir çığır açtı, bir ekol kurdu. Tabiin (sahabelerden sonraki insanlar) dönemi geldi. Bunlar Medine'de kalan veya oradan ayrılanların talebeleri demekti. Bunlar bulundukları şehirlerin âlimleri oldular. Böylelikle bulundukları muhit icabı görüş ayrılıkları başladı. Her biri bulunduğu yerin örf ve âdetini göz önüne aldı. Her çevrenin kendine has meseleleri vardı. Her biri Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'in sünnetinden yararlanarak dine uygun fetvâ vererek hakkı aramaktaydı.

Hz. Osman'ın şehid edilmesi, **Cemel**,[185] **Sıffîn**,[186] **Hakem**,[187] **Nehrevan**[188] olayları Müslümanlar üzerinde büyük tesirler bırakıp itikâdi mezheplerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu olaylar, Allah'ın takdiri ile mi olmuştur? Hür irade ile mi sahabeler olaylara katıldılar? Ölen ve öldürülenin durumu nasıldır? vb. sorular gündeme geldi. Kader, iman ve büyük günah meseleleri ortaya atıldı. Günün ileri gelen âlimleri bu gibi sorulara Kur'ân ve Sünnete dayanarak kendi anlayış ve görüşlerine göre cevaplar verdi. Fakat bu cevaplar ve hükümler değişikti, farklıydı. Gruplaşmalar baş gösterdi. Hariciler, Kaderiyye, Cebriyye, Mürcie gibi fırkalar, mezhepler, anlayışlar çıktı.

İnsanların idrak ve anlayışlarının farklı oluşu sebebiyle değişik fikirler, anlayışlar ortaya çıkmaktaydı. Kabile taassubu da Emeviler ve Haşimiler arasında Hz. Osman devrinde alevlenmişti. Hilafet seçimi; aslında fıkhî bir konu iken hilafet meselesi ile alevlenip Cemel, Sıffîn, Hakem, Nehrevan olayları ile itikadi boyut kazandı. Hariciler ve Şiâ gibi. İnsanın içinde yaşadığı coğrafya ve kültür itibarıyla sahip olduğu birtakım özellikler düşüncelerin farklı olmasını sağlamış, fethedilen bölgelerin değişik din ve kültürleri de etkili olmuştur.

Tercüme haraketlerinin başlaması, eski Yunan, Hint ve İran düşünce sistemi Arapçaya terceme edilmesiyle İslâm'ın düşüncesi ortaya konulmaya başlandı. Kimisi aklı ön planda tutarak (Mutezile gibi) kimi de hem aklı hem nakli meczederek (Ehli Sünnet gibi) İslâm düşüncesini ortaya koyuyordu.

İslâm'ın tanıdığı fikir hürriyeti fırkaların doğmasına etkili olmuştur. Kur'ân'da "Akletmiyor musunuz?", "Düşünmüyor musunuz?" gibi sorularla düşünmeye, fikir üretmeye teşvik edilmektedir. Düşünülünce, fikir üretilince değişik değişik yorumlar, anlayışlar oluşur. Bu Kur'ân'ın kendi bünyesinden kaynaklanıyor gibidir. Muhkem (manası kesin anlaşılır) ve Müteşâbih (manası herkesçe anlaşılmayan) âyetlerin bulunması, müteşâbih âyetlerin tefsirleri, tevilleri ihtilaflara yol açmıştır. Hüküm çıkarırken İslâmın maksadını anlamamak, cehaletten Kur'ân'ın bütünlüğüne riâyet etmemek, cımbızla alıyor gibi âyetleri yorumlamak, -Hariciler, Kaderiyye, Cebriyye gibi- değişik fırkaların, mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Kısaca özetleyecek olursak; *başlıca sebepler şunlardır:*

1) İnsanların idrak ve anlayışlarının farklı oluşu,

2) Kabile taassubu; Emevîler ve Haşimiler arasında Hz. Osman devrinde alevlenmiştir.

3) Hilafet seçimi; aslında fıkhî bir konu olan hilâfet meselesi ortaya çıkan Cemel, Sıffîn, Nehrevan olayları ile îtîkâdî boyut kazanmıştır. Hâriciler ve Şiâ gibi.

4) İnsanın içinde yaşadığı coğrafya ve kültür itibarıyla sahip olduğu birtakım özellikler, düşüncelerin farklı olmasını sağlamıştır. Fethedilen bölgelerin değişik din ve kültürleri de bunda etkili olmuştur.

5) Tercüme hareketlerinin başlaması: Eski Yunan, Hint ve İran düşünce sistemli Arapçaya terceme edilmesiyle İslâm'ın düşüncesi ortaya konulmaya başlandı. Kimisi aklı ön planda tutarak (Mutezile gibi) kimi de hem aklı hem nakli meczederek (Ehl-i Sünnet gibi) İslâm düşüncesini ortaya koyuyordu.

6) İslâm’ın tanıdığı fikir hürriyeti: Kur’ân’da “Akletmiyor musunuz?” “Düşünmüyor musunuz?” gibi sorularla düşünmeye, fikir üretmeye teşvik edilmesidir. Düşünülünce, fikir üretilince değişik değişik yorumlar, fikirler oluşur.

7) Kur’ân’ın kendi bünyesinden kaynaklanmaktadır. Muhkem ve Müteşâbih âyetlerin bulunması, Müteşâbih âyetlerin tefsirleri, te’villeri ihtilâflara yol açmıştır.

İmamı A’zam’ın deyimiyle “*İnsanların en âlim olanı, meseleler etrafındaki ihtilafları en iyi bilendir.*”[189] demesi, ihtilafların neden ve niçini bilmemizin önemini anlatmakta, mezheplerin, dini konularda farklı düşünce ve uygulamalarının sebep ve mahiyetlerinin bilinmesi, ders alınması Müslümanlar arasında büyük ayrılıkların çıkmasını önlemektedir.

Mezheplerin Oluşumu

Dînî anlayış ve yorumların ya da mezheplerin oluşmasının akla ve mantığa yaklaştırmak için Bediüzzaman Said Nursi hazretleri eski dinlerin olması ve değişmesini misâl göstererek anlatır: “*Asırlara göre şeriatlar değişir; belki, bir asırda kavimlere göre ayrı ayrı dinler, peygamberler gelebilir ve gelmiştir. Son Nebi’den sonra, getirdiği din her asırda, her kavme kâfi geldiğinden, çeşitli dinlere ihtiyaç kalmamış, fakat, teferruâtta bir derece ayrı ayrı mezheblere ihtiyaç kalmıştır.*”

Mezheplerin dini yaşamak için ilâç gibi olduğunu isbat için de şu görüşü sarf eder: “Evet, nasıl ki mevsimlerin değişmesiyle elbiseler değişir, mîzaçlara göre ilâçlar değişir; öyle de, asırlara göre dinler değişir, milletlerin kapasitesine göre hükümler değişir. Çünkü, dini hükümlerin teferruât kısmı insanların durumlarına bakar, ona göre gelir, ilâç olur.”[190]

“Geçmiş peygamberler zamanında insanlık tabakaları birbirinden çok uzak ve seciyeleri, huy ve karakterleri hem bir derece kaba, hem şiddetli, fikirce ilkel ve bedeviyete yakın olduğundan, o zamandaki dinler onların haline uygun bir tarzda, ayrı ayrı gelmiştir. Hattâ, bir kıtada, bir asırda ayrı

ayrı peygamberler ve şeriatlar bulunurmuş. Sonra âhirzaman Peygamberi'nin gelmesiyle insanlar, güyâ ilkokul derecesinden lise derecesine ilerlediğinden, çok değişimler ve teknolojik ilerlemeler ile, insanlık tabakaları bir tek ders alacak, bir tek öğretmeni dinleyecek, bir tek dinle amel edecek vaziyete geldiğinden, ayrı ayrı dine ihtiyaç kalmamıştır, ayrı ayrı öğretmene de lüzum görülmemiştir. Fakat, tamamen bir seviyeye gelmediğinden ve sosyal hayatta bir çeşit olmadığından **mezhebler** çoğalmıştır.

Eğer insanların çoğunluğu büyük bir okulun talebesi gibi, bir sosyal hayat tarzında olsa, bir seviyeye girse, o vakit mezhebler bir tane olabilir. Fakat, bu âlemin şu andaki durumu o hale müsaade etmediği gibi, mezhepler de bir olmaz."[191]

Dört Mezhebin de Hak-Doğru Olması

Hak; doğru, isâbet, doğrulukta kalmadır. *Dört mezhep de haktır* diyoruz. Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri, "Hak-doğru bir olur. Nasıl böyle dört ve on iki mezhebin çeşitli hükümleri doğru olabilir?" sorusuna su örneğiyle cevap vermektedir.

Bir su, beş çeşitli mîzaçlı hastalara göre nasıl beş hüküm alır, şöyle ki: Birisine, hastalığının mîzâcına göre su, ilâçtır; tıbben **vâcib**dir. Diğer birisine, hastalığı için zehir gibi zararlıdır; tıbben ona **haram**dır. Diğer birisine, az zarar verir; tıbben ona **mekruh**tur. Diğer birisine su yararlıdır, tıbben ona **sünnet**tir. Diğer birisine, ne zarardır, ne menfaattir, âfiyetle içsin; tıbben ona **mübah**tır. İşte hak burada çoğaldı. Beşi de haktır. Sen diyebilir misin ki, "Su yalnız ilâçtır, yalnız vâcibdir, başka hükmü yoktur?"

S U				
ilaç	*zararlı*	*az zararlı*	*Yararlı*	*ne zarar ne yarar*
Vacip	**Haram**	**Mekruh**	**Sünnet**	**Mübah**

İşte bunun gibi, İlâhi hükümler, mezheblere, İlâhi hikmetin gereği olarak uyanlara göre değişir; hem hak olarak değişir ve her birisi de doğru olur, faydalı olur.

Meselâ, İlahi hikmete uygun olmasıyla İmam-ı Şâfiî'ye uyan, çoğunluk itibâriyle Hanefîlere göre köylülüğe ve bedevîliğe daha yakın, cemaati bir tek vücud hükmüne getiren sosyal hayatta az olduğundan, her biri bizzat ihtiyaçlara cevap veren Allah'ın huzurunda kendi derdini söylemek ve özel istek için, imam arkasında Fâtiha'yı birer birer okuyorlar. Doğru ve hikmettir. **İmam-ı A'zam**'a uyanlar çoğunluk itibâriyle, İslâmî hükümetlerin çoğu o mezhebi kabul etmesiyle, medeniyete, şehirliliğe daha yakın ve sosyal hayata uygun olduğundan, bir cemaat bir şahıs hükmüne girip, bir tek adam herkes adına söyler; herkes kalben onu tasdik ve kalple bağlanıp -onun sözü herkesin sözü hükmüne geçtiğinden, **Hanefî** mezhebine göre imam arkasında Fâtiha okunmaz. Okunmaması doğru=hak ve hikmete de uygundur.

Hem meselâ, âyet ve hadisler, insanın isteklerine engel olmakla onu durdurup nefsi terbiye eder; uyanların çoğu köylü, yarı medeni ve işçilikle meşgul olan **Şâfiî mezhebine** göre, "Kadına dokunmayla abdest bozulur, az bir pislik zarar verir." Çoğunluk itibâriyle sosyal hayata giren, yarı medeni şeklini alanların **Hanefî mezhebine** göre, "Kadınlara dokunmak abdesti bozmaz, bir dirhem kadar (avuç içi kadar=aya) pisliğe fetvâ var."

İşte, bir işçi ile bir efendiyi dikkate alacağız. İşçi, geçim itibâriyle, yabancı kadınlarla karışıp, bir ocak yanında oturmaya, kirli şeylerin içine karışmaya mübtelâ olduğundan, sanat, geçim derdiyle, fıtrat ve nefs-i emmâresi meydanı boş bulup tecavüz edebilir. Onun için, din onların hakkında, o günahlara engel olmak için, "*Abdest bozulur, temas etme; namazını iptal eder, bulaşma.*" kulağına mânevî bir semâvî sesle çınlattırır. O efendi, nâmuslu olmak şartıyla, âdetler itibâriyle, genel ahlâk icabı, yabancı kadınları fazla görmez, pis şeylerle medeniyet temizliği nâmına kendini o kadar bulaştırmaz. Onun için, din, **Hanefî** mezhebi adıyla ona takvayı göstermemiş, ruhsat tarafını gösterip hafifleştirmiştir. "Elin dokunmuş ise, abdestin bozulmaz; utanıp, kalabalık içinde su ile istincâ etmemenin zararı yoktur, bir dirhem kadar (avuç içi-aya) fetvâ vardır." der, onu

şüpheden kurtarır. İşte, denizden iki damla sana misâl. Diğer görüşleri onlara kıyas et.[192]

İLÂHİ HÜKÜMLER, MEZHEBLERE, İLÂHİ HİKMET GEREĞİ UYANLARA GÖRE DEĞİŞİR; HEM, HAK OLARAK DEĞİŞİR VE HER BİRİSİ DE DOĞRU VE FAYDALI OLUR.

Başlarını Mezhep Zincirinden Çıkaranlar

Üstad Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri "Bazı meseleler, içtihâdiyedirler. O meselelerde mezhepler birbirine zıd gidiyor. Hem onlar da bizim gibi insanlardır, hatâ edebilirler. Öyle ise, biz de onlar gibi içtihad ederiz, istediğimiz gibi ibâdetimizi yaparız. Onlara tâbi olmaya ne mecburiyetimiz var?" gibi bahanelerle mezhep kabul etmemeyi şeytanların desiselerine uyup *başlarını mezheplerin zincirinden çıkaranlar* olarak vasıflandırmakta ve şöyle demektedir;

İşte bu bedbahtlar, bu şeytânî fitneleri, desiseleri ile, başlarını **mezheplerin zincirinden** çıkarıyorlar. Bunların şu dâvâları ne kadar çürük, ne kadar esassız olduğu Yirmi Yedinci Söz de katî bir sûrette gösterildiğinden, ona havale ederiz.

İkincisi, o kısım dalâlet ehli baktılar ki, müçtehidlerde iş bitmiyor. Onların omuzlarındaki, yalnız dini nazariyelerdir. Halbuki, bu kısım dalâlet ehli, zarûriyât-ı diniyeyi terk etmek ve değiştirmek istiyorlar. "Onlardan daha iyiyiz." deseler, meseleleri tamam olmuyor. Çünkü, müçtehitlerin, nazariyyelerine ve kesin olmayan teferruâta karışabilirler.

Halbuki, bu **mezhebsiz dalâlet ehli**, dinin zarurî meselelerinde dahi fikirlerini karıştırmak, değişmesi mümkün olmayan meseleleri değiştirmek ve kesin İslâmî rükünlere karşı gelmek istediklerinden, elbette **zarûriyât-ı diniye**nin[193] hamalları ve direkleri olan sahabelere ilişecekler.

Heyhât! Yazık! Değil bunlar gibi insan sûretindeki hayvanlar, belki hakiki insanlar ve hakiki insanların en kâmilleri olan evliyânın büyükleri,

sahabenin küçüklerine karşı eşitlik dâvâsını kazanamadıkları, gayet katî bir sûrette Yirmi Yedinci Söz de ispat edilmiştir.[194]

Enbiyadan sonra insanların en faziletlisi sahâbe olduğu, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in icmâı bir kesin delildir ki, o rivayetlerin sahih kısmı küçük bir fazilet hakkındadır.[195]

"Sahabilerime dil uzatmayınız. Biriniz Uhud Dağı kadar altını Allah yolunda harcasa, sahabelerimden birinin verdiği bir avuç kadar olmaz." [196]

İslâm'da Mezheplerin Hükmü

Fırkalar ve mezhepler bir âlimin dinî anlayış tarzı, düşünüş ve yaşayış biçimidir. Aklımıza, fikrimize, yaşantımıza, çevremize yatkın olan bir düşünce sistemi ile dinî yaşamak durumundayız. Yaşayabilmek için bir yerleşim yerinde yaşamak mecburiyetindeyiz.

Fırka ve mezhepler ayrı ayrı düşünme ve fikir üretmekten teşekkül ettiğine göre, Ehl-i Sünnet âlimlerinin cumhûru, Usûlid-dinde yani akâidde, inançta ihtilâf zararlıdır, bid'at ve sapıklığa götürür, demektedirler. İnançta ihtilâf, lekeleyen, mensuplarının arasını ayırıp gücünü parçalayan yapısını zayıflatan ve neticede zararlı olan bir durumdur. İslâm ümmetinin birliğini bozar, dinde tefrika doğurur. Bu sebeple ashab-ı kiram ve bunlara güzellikle tabi olan selef âlimleri Usûl-i Dinde ihtilâfı haram saymışlar ve asla buna cevaz vermemişlerdir. Çünkü Ümmeti Muhammed'in birlik ve beraberliği, aynı imân esasları etrafında ittifak etmeyi sağlar. Öyleyse Resûlullah ve ashabının yürüdüğü bu yolun esas unsurları hakkında "*doğru yol*"u oluşturan esaslar yani Usul'ud-din nelerdir?

Dinî bir meselenin inanç meselesi sayılabilmesi, imân edilmesi gerekli hususlardan olabilmesi için iki şartın bulunması icab eder.

Birincisi, Kur'ân'ın açık ve yoruma ihtimal tanımayan muhkem âyetlerinin bu meseleye imân etmenin şart olduğu hakkında tam bir ittifak halinde bulunması.

İkincisi, Müslümanların İslâm'ın başlangıctan bügüne kadar bu meseleyi kabul hususunda birleşmiş olmaları.

Kur'ân'ın açık ifade ve hükümlerle itikad ve imân edilmesini emrettiği, Müslümanların da kabulü hususunda ittifak edip hakkında herhangi bir ayrılığa düşmedikleri her şey İslâm akîdesidir. İslâm inancının kökü yani Usuli'd-din; Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve O'nun bu âlemin yaratıcısı olduğunu ifade eden Allah'a imân (Tevhid), Allah'ın insanlığa resuller, nebiler gönderdiğini, sonuncusunun Hz. Muhammed olduğunu, peygamberlerin emir ve yasakları tebliğ ettiklerini, vahiy getirmekle vazifeli meleğin bulunduğunu ve diğer meleklerin yaratılmışların amellerini murakebe ettiklerini belirten **nübüvvet**e imân, dünya hayatından sonra bir âhiret hayatının bulunduğunu ve insanın orada, dünyada iyilik ve kötülüklerinin karşılığını göreceği âhirete imân (Meâd) ve Kadere imandır.[197]

Usulu'd-din'de ihtilâfın haram olduğuna şu âyet ışık tutmaktadır: "*Hepiniz toptan, Allah'ın ipine* (dinine) *sımsıkı sarılın bölünüp ayrılmayın!...*" (Bkz. Âl-i İmrân, 3/103)

Hz. Peygamber, (sallallahu aleyhi ve sellem) "*Cemaat rahmet, ayrılık azabdır.*" (Müsned, 4/278, 375) "*Ben sizi bıraktığım sürece siz de beni bırakınız, sizden önce geçenler ancak çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helak olmuşlardır. Ben size bir şeyi emrettim mi ondan gücünüzün yettiği kadarını yapın. Bir şeyden sizi yasakladım mı onu derhal bırakın.*"[198] "*Her kim cennetin en kıymetli yerini istiyorsa cemaatle beraber olsun.*" (Tirmizî, 4/465-66) "*Allâh'ın Yed-i Kudreti (yardımı) cemaatledir.*" (Tirmizî, 4/466)

Hz. Peygamber 'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Allâh tarafından getirmiş olduğu kat'i delillerle sabit ve farz olan bir hükmün kendisi ihtilâf konusu yapılamaz.[199] **Zarurât-ı diniyye**[200] birini veya birkaçını inkâr eden bir mezhebin İslâm ile alakası kesilir. Meselâ, Dürziler peygamber kabul ettikleri, Hamza b. Ali'nin İslâm'ın beş şartını kaldırarak yerine yedi esası

te'vil ederek koyarlar. İslâm'ın beş şartı -muhkem âyet ve mütevatir hadislerle sabit olduğundan- kıyamete kadar değişmez. Bunları değiştirmek, inkâr etmek küfürdür. Dinden olduğu kesinlikle bilinen esasların aklî ve naklî kesin delillerle izahı yapılır. Onun mahiyetini inkara götürmeyecek bir açıklama yapmak câizdir. İnkâra götürecek bir açıklama, yorum yapmak asla câiz değildir.

Allâh'ın sıfatları, Kulların fiilleri, İsrâ, Mirâc, Allâh'ın görülmesi, Şefâat, Hesap, Mizan, Haşr, Cennet ve Cehennemin mahiyeti hakkında Müslümanların nasıl anladıkları hususunda çok değişik açıklamaları İslâm akîdesinin özüne zarar vermez. Bu veya şu açıklamayı benimseyerek, kendi anlayışına göre bir açıklamada bulunan kimse veya zümre Kur'ân ve sahih sünnete dayandığı müddetçe ne kâfir ne de İslâm düşüncesinin dışına çıkmış sayılır. Ehl-i Sünnet âlimleri ve fakihlerinin çoğunluğu dine âit olduğu zarûri olarak bilinen şeylerin dışında, îtîkâdî ihtilâflar yüzünden fırkaların tekfir olunamayacağı hususunda ittifak halindedirler. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur:

"Herhangi bir Müslüman diğer bir Müslümanı tekfir ettiğinde şâyet o, kafirse (diyecek yok)*, aksi takdirde bizzat kendisi kafir olur."*[201] *"Bizim gibi namaz kılan, kıblemize yönelen ve kestiğimizi yiyen kimse Allâh'ın ve Resülünün teminatını elde etmiş Müslüman kabul edilir. O halde* (böylelerini öldürmek suretiyle) *Allâh'ın verdiği teminat ve ahdi bozmayın"*[202]

Müslüman olduğunu söyleyene dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Mü'min değilsin" (Bkz. Nisa, 4/94) denemez.

İslâm inançlarında kesin delilsiz ihtilâf, **haram**, **bid'at, dalâlet** sayılırken fıkhî meselelerde ihtilâf **rahmet** sayılmıştır. İslâm tarihinde fıkhi ihtilâfların Müslümanların birliğini sarsacak bir bölünmeye, silahlı çatışmaya yol açtığı görülmemiştir. Ebû Hanife, "İnsanların en bilgini onların ihtilâf sebeplerini en iyi bilendir." demektedir. *"Hakim hükmünü vereceği sırada ictihad eder de doğru olanı bulabilirse iki sevap ictihadında hata ederse bir sevap vardır."*[203] buyrulmuştur.

Mezheplerarası ihtilâf, zekâları açmış, yorulma bilmez ve sürekli gayretler, ilimlerin gelişmesini sağlamıştır. Bu gayretler öyle zengin fıkhî bir miras bırakmıştır ki insanlık âleminin en büyük serveti budur, dersek mübalağa etmiş olmayız. Hatta onun, eğer iyi bir karşılaştırma yapılırsa, Avrupalıların en büyük hukuki çalışma mahsulü olarak gördükleri Roma hukukundan kat kat üstün olduğu ortaya çıkar.[204] Fıkhî ihtilâfın cevazıyla beraber ictihadın Kur'ân'ın ruhuna uygun olması gereklidir. Yani ictihat, tevhid (Allah'ın birliği), yaratıklara şefkat, başkalarının can, namus ve mal haklarına hürmet, iffet, adâlet, eşitlik, istikâmet (doğruluk), emanet ve vazifelere riâyet, iyilik ve bunda yardımlaşma esaslarına aykırı olmamalıdır. "*Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.*" hadisi fıkhî ihtilâflaradır.

Ümmetin İhtilâfı Rahmettir

Hadis-i şerifte, *"Ümmetimin ihtilâfı rahmettir."*[205] buyrulmuştur. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre hadisteki ihtilâf, müsbet ihtilâftır. Yani, her biri kendi mesleğinin tamir ve yayılması, gelişmesi için çalışır. Başkasının tahrip ve iptaline değil, belki tamamlama ve ıslahına çalışır. Menfi ihtilâf ise -ki garazkârâne, düşmanca birbirinin tahribine çalışmaktır- hadise göre reddedilen ihtilaftır. Çünkü birbiriyle boğuşanlar müsbet hareket edemezler.

Mezheplerin ihtilâfı ise, âyet ve hadislerin gösterdiği nazarî düsturların anlama tarzından ileri gelmiştir. "**Zaruriyât-ı diniye**" denilen, yorumu mümkün olmayan "**muhkemât**" denilen düsturları ise, hiçbir şekilde değişmesi mümkün değildir ve ictihad kaynağı olamaz. Onları değiştiren, başını dinden çıkarıyor.

"Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar."[206] hadis-i şerifi buna delildir.[207]

İmanî konularda olmayan, dinin aslî meselelerinde değil de fer'i meselerindeki ihtilâfı, Allah Resülü hoş karşılamış, hatta bazı defalarda da teşvik bile etmiştir. Küçük meseleler diyebileceğimiz, milletler, kabileler, çağlar, zamanlar ile değişebilen teferruât ile ilgili meselelerdeki ihtilâfların

olması kaçınılmazdır. İslâm akâidinde kesin delilsiz ihtilâf, **haram**, **bid'at**, **dalâlet** sayılırken fıkhî meselelerde ihtilâf **rahmet** sayılmıştır. İslâm tarihinde fıkhi ihtilâfların Müslümanların birliğini sarsacak bir bölünmeye, silahlı çatışmaya yol açtığı görülmemiştir. İmam-ı A'zam Ebû Hanife, "İnsanların en bilgini onların ihtilâf sebeplerini en iyi bilendir."[208] demektedir. Hadiste de: *"Hakim hükmünü vereceği sırada ictihad eder de doğru olanı bulabilirse iki sevap ictihadında hata ederse bir sevap vardır."*[209] buyrulmuştur.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in Akaid-İnanç mezhepleri **Maturidilik** ve **Eş'arilik**'dir. Fıkhî-Amelî mezheplerin de dört tanesi yayılmış ve meşhur olmuştur; **Hanefî**, **Şafii, Maliki** ve **Hanbeli**. İslâm'da hukukî düşüncenin ve ictihad anlayışının gelişmesinde önemli bir payı olup daha çok **Ebû Hanife** veya **İmam-ı A'zam** diye şöhret bulmuştur.

İmam-ı A'zam; büyük imam demektir. Bu sıfatın verilmesi çağdaşları arasında seçkin bir yere sahip olması, hukukî düşünce ve ictihad metodunda belli bir çığır açması, döneminden itibaren birçok fakihin onun görüşleri ve metodu etrafında kümelenmiş olması gibi sebeplerle açıklanabilir.[210]

Mücedditler, yani dini aslına irca etmek ve yeniden Müslümanlarda eski aşk, eski heyecanı meydana getirmek isteyen kimseler zuhûr etti. Meselâ **Ebû Hanife**, İmam Şafii, Ahmet b. Hanbeli bunlardan sayabiliriz.[211] Birer nüve, birer hayat çekirdeği ihtiva eden o nasslardan ve nasslarla belirlenen ana kurallardan her biri, ancak çimlenip büyüme kuvvetini, havasını, suyunu bulduğu zaman, kendinden bekleneni edâ edebilir.

Eğer **Ebû Hanife** Ebû Yusuf, İmam Muhammed gibi insanların ulaştığı mantığı ortaya koyabilecek yeni Ebû Hanifelerimiz yetişmemişse ve toplum olarak hiç olmazsa Osmanlılar kadar bu işe açık değilsek, bir yere varmamız oldukça zordur. Fatih dönemine kadar Osmanlı bu meselelerde zirvededir; zirvededir çünkü, hep zirve düşüncelerden beslenebilmiştir.

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

اِنَّ الدِّينَ لَوْكَانَ مَنُوطًا بِالثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ اَبْنَآءِ فَارِسَ

“Eğer din, Süreyya Takımyıldızında bile olsaydı, Fars’tan bazı kimseler ona ulaşıp alabileceklerdi.”[212] deyip, başta **Ebû Hanife** olarak, İran’ın emsalsiz bir surette yetiştirdiği ulemâ ve evliyaya işâret ediyor, haber veriyor.[213]

Buhârî’nin ve Müslim’in Sahih’lerinde rivâyet edilen bu hadis ile Ebû Hanife’nin murad edildiğini söyleyen bir çok âlim vardır. Çünkü asr-ı saadetten sonra İran memleketlerinden Ebû Hanife ile onun arkadaşlarının derecesine başka kimseler ulaşamamıştır. Bu da, Peygamber Efendimizin mu’cizelerinden biridir.

Hadiste geçen *Faris* kelimesiyle belde -ülke olarak Fars kastedilmemiş olup Acemden yani Arap olmayanlardan, diyerek orada yaşayanlar kasdedilmiştir. Bu hadis dışında metni zayıf veya mevzu birçok hadis de kaynaklarda geçmektedir.[214]

Cenâb-ı Allah, Müslümanlara bir taraftan doğru yola uymalarını, ayrılığa düşmemelerini ve birliğin zarûri olduğunu buyururken; diğer taraftan onları, ısrarla Allah’ın âyetleri ve kâinatın problemleri üzerinde düşünmeye, araştırmaya ve hakikatın idrâki ve araştırmasına sevk etmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de 25 yerde “**Düşünmüyor musunuz**? **Akıl erdirmiyor musunuz**?” diye sorulmakta; 200 yerde “düşünme ve tefekkür” emredilmekte; 12 yerde “dolaşarak araştırıp ibret alma” ve 670 yerde de ilim ve ilme teşvik buyrulmaktadır. Demek ki Kur’ân’a göre insanlar artık akıllarını kullanacak, Allah’ın nimetleri üzerinde düşünecek, âyetlerin ve eşyanın hakikatını anlamaya yönelecek, gözlerini ve gönüllerini öğrenmeye ve bilmeye açacaklardır.[215]

Kur’ân’ın bu özelliğini iyi yaşamaya çalışan **İmam-ı A’zam** Ebû Hanife Hazretleri gibi zirve ve rehber insanlardan alacağımız çok dersler, ibretlik levhalar vardır.

Madem **İmam-ı A'zam** gibi büyük müçtehidler hapis çekmiş..[216] **Ebû Hanife**, Ahmed b. Hanbel, İmam Serahsî... gibi yüksek mefkûre insanları zulme taraftar olmak şöyle dursun, ona karşı en küçük tavize dahi meyletmeden her zaman, Allah'a açık vicdanlarının sesine-soluğuna göre karar vermiş ve saraylardaki zevk ve safâ yerine, zindanlardaki cefâyı -estağfirullah- Hakk'a kullukla gerçek derinliği bulmuş düşünce ve vicdan hürriyetini seçmişlerdi.

İmam-ı A'zam da bir insan.. Herkes onunla uğraşmış, fakat o, nurdan bir abide gibi dimdik durmuş ve hiç kimse ile uğraşmamış. Günümüze kadar ter ü tâze fikirleri ve orijinal tesbitleriyle insanlığın ölümsüz rehberlerinden biri sayılan **Ebû Hanîfe,** saygısızca hırpalandı, zindanlara atıldı ve inim inim bir hayat yaşadı. İmam Zeyd'i el altından hep desteklemiş... Kritik bir dönemde yaşamış. Bir taraftan Emevi yıkılıyor, diğer taraftan da Abbasi kuruluyor.. ve İmam, her iki tarafı da en güzel şekilde idare ediyor.. Yetiştirdiği talebeler ortada. Hepsi birer abide şahsiyet.. Sohbette insibağ var bu insibağı sözle anlatmak imkansız. Onun için **İmam-ı A'zam** Hazretleri'nin sohbetlerinde nasıl bir manevî iklim meydana geliyordu; bunu bizim bilmemiz mümkün değildir. Öyle zannediyorum ki, bugün **İmam-ı A'zam**'la boy ölçüşmeye kalkanlar, eğer o yüce kamet temessül ile onlara bir kere görünüverseydi, herhalde bugüne kadar dediklerinden hicab eder, ürperir ve saklanacak delik ararlardı...[217]

İmam Şafii: "Bütün insanlar fıkıhta Ebû Hanife'nin çocukları sayılır." demiş, İmam Malik'le karşılaştığında ona: "Ebû Hanife ile buluştuğunuzda onu nasıl gördünüz?" diye sorulunca İmam Mâlik: "Bir kimse gördüm ki, eğer şu direk hakkında (altındır diye) konuşsa, delilleri ile isbat eder" demişti.

İmam Şafii, Bağdat'ta Ebû Hanife'nin kabrini ziyaret etmiş, orada iki rekat namaz kılmıştı. Rivayete göre kıldığı namaz sabah namazının sünneti olduğu halde kunut için ellerini kaldırmamıştı. Niçin kunut yapmadınız, diye soranlara:

– Şu kabrin sahibi bulunan imama hürmet ve edebimden dolayı kunutu terk ettim, cevabını vermiştir.[218]

İmam-ı A'zam Ebû Hanife bulunduğu ve kendinden sonraki çağı ilmiyle aydınlatmıştır. Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: "Bak, arkadaş! Bütün bu asırlar o asr-ı saadetin güneşinden **Ebû Hânife** gibi binlerce nurânî ziyâdar yıldızlar ayrılıp insanlık âlemini aydınlatmışlardır."[219]

Kadın-erkek arasında mutlak manada üstünlük değil, iş bölümü söz konusudur. Dinimize göre, kadın çocuğunu bile emzirmek zorunda değildir. Yesevi'ler, Mevlana'lar, Yunus'lar bu meseleyi çok güzel yorumlamışlardır. **Ebû Hanife** de güzel yorumlamıştır, ona göre kadın hâkimlik de yapabilir. Ayrılıkları, bir etki tepki kısır döngüsünde biz icat etmişiz. Öteden beri batı ilim âlemini meşgul eden birkaç büyük İslâm âlimi vardır ki, her biri koca koca mücelletlere mevzu olmuşlardır. Bunlardan biri de, hukuk sahasındaki şöhretiyle **İmam-ı A'zam Ebû Hanife'**dir.[220]

Ehl-i Sünnet'in itikadi görüşlerinin teşekkülünde, şüphe yok ki, ilk ciddi isim **İmam-ı A'zam Ebû Hanife Nu'man b. Sâbit** (v.150/767)'tir. Aslında İmam-ı A'zam Ebû Hanife Ehl-i Sünnet'in büyük bir çoğunluğunun mensup olduğu bir fikhî mezhebin kurucusu olmakla beraber, onun itikadi konulardaki görüşleri de fevkalade mühim ve değerlidir.

Bir yere angaje olmuş ve bir yerin minneti altına girmiş bir insanın, minnettar olduğu insanlara karşı bir şey anlatması da mümkün değildir. Onun içindir ki, **Ebû Hanife,** Leys b. Sa'd, İmam Sevri, Fudayl b. İyaz, İbrahim b. Ethem ve daha niceleri bu mevzuda fevkalâde hassas davranmışlardır. Ve yine ondandır ki, bu zatlar, dedikleri ve söyledikleriyle asırları aşarak bize kadar gelip ulaşmış tebliğleriyle müessir olmuşlardır.

Başta büyük müçtehid imamları mı faziletli, yoksa hak tarikatların büyükleri, kutup insanları mı faziletlidir? sorusuna Bediüzzaman Said Nursi hazretleri şöyle cevap veriyor:

“Bütün müçtehidler değil; belki **Ebû Hanife**, Mâlik, Şâfiî, Ahmed İbni Hanbel o büyüklerin üstündedirler. Fakat hususî faziletlerde Şah-ı Geylânî gibi bazı harika büyükler, bir cihette daha parlak makama sahiptirler. Fakat küllî fazilet imamlarındır. Hem tarikat büyüklerinin bir kısmı müçtehidlerdendir. Onun için, bütün müçtehidlerden daha efdaldir denilmez. Fakat **İmam-ı A’zam Ebû Hanife,** İmam Malik, Ahmet bin Hanbel, İmam Şafii gibi imamlar sahabeden sonra en efdallerdir denilir.”[221]

İnsan kendi araştırmaları sonucu ve tesiri altında kaldığı kültürün etkisiyle, aklî/mantıkî yönden **Hanefî** mezhebinin daha doğru olduğunu kabul edip benimseyebilir. Zaten böyle bir kabulleniş olmadan, ondan istifade etmesi de mümkün değildir. Aynı durum, İslâm’a hizmet için seçilen metodlar için de geçerlidir. Bu açıdan bir insan, Bediüzzaman’ın ifadesiyle: “*Benim mezhebim/meşrebim daha iyi, daha güzeldir.*” demeli; ama “*güzel ve iyi sadece benim yolumdur.*” dememelidir.[222]

73 Fırka Hadis-i Şerifi

سَتَفْتَرِقُ اُمَّ□□ي ثَلَاثًا وَسَبْ□□ينَ فِرْقَةً اَلنَّاجِيَةُ وَاحِدَةٌ مِنْهَا □□يلَ مَنْ هُمْ قَالَ مَا اَنَا عَلَيْهِ وَاَصْحَا□□□□

“Yahudiler 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Hristiyanlar da 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır.” “Ey Allah’ın Resülü! O tek fırka, cemaat kimdir?” Buyurdular ki: “Ben ve ashabımın bulundukları şey üzere olanlardır.”[223]

Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmetinin yetmiş üç (73) fırkaya ayrılacağını ve içinde *fırka-i nâciye-i kâmile* yani **kurtuluşa eren fırkanın** da Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat olduğunu haber veriyor.[224]

“*Ümmetim 73 fırkaya ayrılır. Kurtuluşa eren Fırka* (Fırka-i nâciye) *dışında kalan 72 fırka cehenneme gidecektir.*”[225]

İslâm âlimleri farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bir kısmı bu hadisi sahih sayarak yazdıkları kitaplarda İslâm mezheplerini bu sayıya bağlı kalarak

sınıflandırmaya çalışmışlar, bazı mezhepler tarihçileri bu hadiste söylenen rakamın çokluktan kinâye olmayıp hakiki sayı olduğuna inanarak yazdıkları eserlerde ana mezhepleri tesbit etmiş ve bunları da kendi aralarında şubelere ayırarak mezheplerin sayısını 73'e doldurmuşlardır. 73 sayısını doldurmak isteyen bu âlimler de ne ana fırkaların ne de tâli fırkaların sayısında ittifak edebilmişlerdir. Bazı âlimler de hadiste bildirilen rakamın kesretten kinâye (çokluk ifade eden) sayı olduğunu kabullenip mezheplerin sayısına önem vermeyerek eserlerini yazmışlardır.

73 fırka hadis-i şerifi, sahih hadis kitapları Buhârî ve Müslim'in hadis kitaplarında olmaması yönünden lafız yönünden İslâm âlimlerinin bazıları tarafından zayıf sayılmış [226] ve hatta bu noktadan mevzu (uydurma) olduğuna ve sıhhatinin olmadığına hükmedenler de bulunmuştur.

73 sayısının İslâm araştırmacıları tarafından birkaç şekilde te'vil (yorum) yoluna gidilmiştir. Yahudi ve Hristiyanlar 71 veya 72 fırkaya ayrılmış iken İslâm fırkalarının 73 ve dolayısıyla onlardan bir fazla oluşunun sebebini de her şeyden önce İslâm dininin özelliği ve Müslümanlara tanınmış olan **düşünce hürriyetinde** aramak icap eder. Hadiste gelen 70, kesin bir sayıyı göstermekten ziyade **çokluğu** ifade etmektedir.[227]

Gerek Yahudi ve Hristiyanların, gerek Müslümanların tarihte görülen fırkaların sayısı hadiste bildirilen sayıların çok üstündedir. Bu hadis, Tevhid (Allah'ı Birleme), Kader, Istitaat (İnsanın gücü), Ru'yet (Allah'ın âhirette görülmesi), Sıfatlar, Adâlet, Zulüm vs. inanç konularında ayrılığa düşenlere işaret ediyor, şeklinde anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) farklı rivâyet edilen hadis-i şeriflerinde Mecûsi, Yahudi ve Hristiyanların 71 veya 72 fırkaya ayrıldığını İslâm ümmetinin bunlardan bir sayı fazlasıyla 73 fırkaya ayrılacağını beyan etmekle bu sosyal gerçeğe parmak basmaktadır.

Bir nevi Allah Resülü (sallallahu aleyhi ve sellem), **böyle değişik fikir ve düşünceleri görürseniz, şaşırmayınız, ayrılıkları, gayrılıkları bırakıp birlikte olunuz, benim ve ashabımın yoluna uyunuz,** demek istercesine

mucizevî bir şekilde geleceğe işaret etmiş, ümmetine yol gösterip taktik vermiştir.

73 sayısı çoğalmada mübalağa için kullanılmıştır. "onlara (70) **yetmiş** defa bağışlanma dilesen..." (Tevbe, 9/80) "Sonra onu boyu (70) **yetmiş** arşın olan zincire vurun..." (Hakka, 69/32) âyetleriyle,

"Ben günde **yetmiş** defa Allâh'a tevbe ediyorum"[228], "İman **yetmiş** küsür şubedir..."[229],

"Kim, araziden haksız olarak bir karışlık yer alırsa, kıyamet günü, onunla **yedi** kat yere batırılır."[230]

"Ben günde **70** defa Allâh'a tevbe ediyorum."[231]

"İstiğfar eden kimse günde **yetmiş** kere de tevbesinden dönse günahta ısrar edici sayılmaz."[232]

"Kim güzel bir şekilde abdest alır, Müslüman kardeşine, sevap düşüncesiyle hasta ziyaretinde bulunursa, cehennemden **yetmiş** yıllık yürüme mesafesi uzaklaştırılır."[233]

"... Kul (bazen) Allah'ın hoşnutsuzluğuna sebep olan bir kelimeyi ehemmiyet vermeksizin sarf eder de Allah, o sebeple onu cehennemde **yetmiş** yıllık aşağıya atar."[234]

"Siz **yetmiş** ümmeti **yetmişe** tamamlayan sonuncu ümmetsiniz..."[235] gibi hadisler bu gerçeği açıklamaktadır.

73 fırka ile ilgili hadislerin hadis otoritelerince sıhhatli kabul edilen kitaplar olan **Buhârî** ve **Müslim**'de geçmemesi lafız yönündeki zayıflığa,[236] hadisteki kurtulan fırka *"benim ve ashabımın yoluna uyanlar"* diye vasıflanması **"Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat"** e hamledilir.[237]

Bu hadis, İslâm'ın hür düşünce ve fikre verdiği önemi göstermekte, Yahudi, Mecûsi ve Hristiyanlardan bu konularda Müslümanların bir sayı

önde olduğunu onlara göre daha çok meziyetlere, özelliklere sahip olduklarını belirtmektedir.

İmam-ı A’zam Ebû Hanife’nin Yetiştiği Çevre

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin doğduğu Kûfe şehri Hz. Ömer zamanında kurulmuştur. Kûfe, kelime olarak *bir kum tepesi* demektir. İsim olarak da Hz. Ömer devrinde Sa’d b. Ebi Vakkas tarafından, halifenin emriyle hicretin 17-18. yıllarında kurulan bir şehrin adıdır.

Sa’d b. Ebi Vakkas’ın gerçekleştirdiği İslâm fetihlerinden sonra Hz. Ömer (radıyallahu anh), rapor getiren elçilerin yüzünde hastalık belirtileri olduğunu gördü, sebebini sordu ve iklim değişikliğinden ileri geldiğini öğrendi. Bunun üzerine Sa’d’dan Müslümanların yaşamalarına elverişli bölgeler bulup yeni yerleşim merkezleri kurulmasını istedi. Bu işte Selman (radıyallahu anh) ve Huzeyfe’nin (radıyallahu anh) görevlendirilmesini istedi.

Selman-ı Farisi ve **Huzeyfe**, Kûfe’yi inşa ettiler. Önce kamıştan evler yapılmıştı. Çıkan büyük bir yangında bu evler yandığı için bu defa kerpiçten evler inşa edildi. Belli bir ölçü ve düzen içinde caddeler, sokaklar meydana getirildi. Sa’d b. Ebi Vakkas, ele geçirilen bölgelere muhafız birlikler bırakarak karargâhını Kûfe’ye taşıdı ve orayı askeri bir merkez haline getirdi. (Muharrem-Hicri-17/ Miladi-638), şehrin kuruluşuna Ebû’l-Hiyac b. Mâlik ustabaşılık etmişti.

Sa’d b. Ebi Vakkas, bu yeni şehirde ilk camiyi bizzat inşa ettirdi. Belli başlı kamu teşkilâtı için önemli binaların plan ve projelerini hazırlattı. O zamana göre modern sayılacak yapılar meydana getirdi. Araplar burayı çok sevdiler. Aynı yıl Basra şehri de inşa edilmiştir. Bu iki şehir, önemli savaş ve kültür merkezleri haline geldiler. Müslümanların savaş bölgelerine hareketi buradan yapılıyordu. İkisi için de ayrıca özel muhafız birlikleri mevcuttu.[238] Hz. Ali halife olunca hilâfet merkezi, Medine’den Kûfe’ye taşınmıştır. Hz. Ali buraya gelmeden önce Kûfe’ye İbn Mesud’dan başka **Sa’d b. Ebi Vakkas**, **Ammar b. Yasir**, **Ebû Musa el-Eş’ari**, **el-Muğire b.**

Şube, **Enes b. Mâlik**, **Huzeyfe, İmran b. Husayn** gibi sahabiler, **Hz. Ali** ile birlikte de **İbn Abbas** gibi ashâb gelmişlerdir.

Kûfe şehrinin Hz. Ömer devrinden itibaren giderek artan bir hızla ilim ve kültür merkezi hüviyetini kazanmasında şüphesiz en büyük pay, başta **Abdullah b. Mes'ud** ve **Hz. Ali** olmak üzere buraya yerleşen 1500 civarında sahabeye âittir. Iraklılar fıkhı bunlardan öğrendikleri ve bunlar sayesinde sünnetin tamamının kendi bölgelerine de intikâl ettiğine inanmışlardır.

Kûfe şehri, Ebû Hanife zamanında Hint, İran, Suriye, Bizans tüccarlarının toplandığı yerdi. Çeşitli ırk, dil ve meşrebli insanlarla muhatab olunuyor, değişik kültürlerle görüşme imkânı bulunabiliyordu. İmam-ı A'zam Ebû Hanife ticâret sâyesinde Kûfe şehrinde önemli bir mevkiye gelmişti. Irak, çeşitli kavimlerin, cemaatlerin kaynaştığı bir yerdi. Çünkü orası, eski medeniyetlerin yatağı idi. Süryaniler orada yayılmışlardı.

Emevîlerin sonu ile Abbasiler devrinin başlangıcında Medine-Hicaz medresesinden "Eserciler-eski bilgileri nakledenler", Irak medresesinden "Reyciler-görüş belirtenler" meydana çıkmıştır. Eserci ve reyciler arasında bazı prensip farkları bulunmasına karşılık, Irak ve Hicaz medreseleri arasında fark daha çok muhit ve üstad farkına dayanmaktadır. Her iki grup da Kitap, Sünnet ve sahabe görüşlerine dayanırlar. Hicazlılar Medinelilerin görüşlerine ayrı bir değer verirler, çevreleri icabı hadis malzemeleri de zengindir. Iraklılar, Medinelilerin görüşlerini farklı bir delil olarak telâkki etmezler. Hadisler üzerinde -muhitleri icabı- şüpheli davranırlar, re'ye yani görüş belirtmeye daha çok yer verirler.[239]

Ebû Hanîfe ve onun izinden gidenler fıkıhta "Re'y Ehli" diye tanınırlar. Bunun sebebi Hanefî mezhebi imamlarının fıkıh usulünde aklî ölçülere yani kıyasa yer vermeleridir. Kur'ân, Sünnet ve İcma ile çözemedikleri meselelerde genellikle akıl ve düşünceye başvurmuşlardır. Toplum hayatında **Ebû Hanife**, Ebû Yusuf, Muhammed Şeybani mantığı gibi mantıkları bulduğu zaman ve Osmanlılar gibi gerçekten bu işe açık

olunduğu zaman (Osmanlı da bu mesele Fatih dönemine kadar zirvededir) Allah'ın izniyle ve inayetiyle neden ebedi yaşanmasın ki ki?

Evet onlar, bu yönüyle Kur'ân'ın muhataplarıydı ve Kur'ân hem akıllarıyla hem de kalpleriyle onları tatmin ediyordu. İbn-i Sinâlar, İbn-i Rüşdler, Farabîler, İmam Gazalîler, Fahreddin Râzîlerin yanında, **Ebû Hanife**, İmam Şafiî, İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Malik ve isimlerini sayamayacağımız daha nice muhteşem dimağlar, hep O'na muhatap oldular ve O'nun rahle-i tedrisinde yetiştiler.[240]

Küçük yaştan itibaren çok iyi bir tahsil gören **İmam-ı A'zam**, Kûfe'de, o bölgenin ileri gelen üstadlarından hadis dinlemiş ve fıkıh meselelerini öğrenmiştir. Ayrıca bölgenin bir özelliği olarak çeşitli mezhep (Havaric, Şia, Kaderiyye vb.) mensuplarıyla tartışmalarda bulunmuş ve sonuçta "nasslarda görülen, peygamberlerden ve sahabelerinden an'ane yolu ile gelen ve başlıca cumhuru İslâm inanç asıllarının şekillendirilerek vecizeler hâlinde ifadeleri ve bunların nass esaslarına göre, akıl ve mantığın da yardımı ile müdafaaları hususunda büyük başarılar elde etmeye muvaffak olmuştur.[241]

Fetih maksadıyla Hicaz yarımadasından ayrılan birçok sahabe, Irak bölgesine yerleşmiş, Kûfe ve Basra'nın önemli birer yerleşim merkezi haline gelmesiyle de buralara gelen sahabe sayısında artış olmuştur. Hz. Ömer, Kûfe ehline yazdığı bir mektupta: "İslâm'ın merkezine" tabirini kullanarak oradan bulunan ilim sahibi sahabe ve tabiinin büyüklerine işarette bulunmuştur. Nitekim İbn Sa'd, **70** kadar Bedir ashabının, **üçyüz** kadar da şecere-i rıdvan (rıdvan ağacı) ashabının Kûfe'ye yerleştiğini belirtir.[242]

İşte İmam-ı A'zam Ebû Hanife, eski kültür ve medeniyetlerin yatağı, yeni dinin ve onun büyük ve şevk dolu uyanlarının yerleşim merkezi olan böylesine hareketli bir ülkede ve onun gelişmeye en müsait bir şehri Kûfe'de doğdu ve yetişti.

Kûfe şehrinde ikâmet eden tabiin âlimlerden bir kaçının adı şöyledir; **Alkame** b. Kays (v.62/682), **Şurayh** b. el-Haris (v. 78/679), **Mesruk** b. el-Ecda'

(v.63/683), **Abdurrahman** b. **Ebi Leyla** (v.148/765), **İbrahim en-Nehâi** (v.96/714), **Said** b. Cübeyr (v.95/714), **Hammad** b. Ebi Süleyman (v.120/738)…

Hanefî Mezhebinin Yayılması

Kûfe merkezli olarak Irak bölgesinde başlayan ve daha sonraki yüzyıllarda giderek gelişip yaygınlaşan Irak fıkhı, bu fıkhın metodolojisi, doktrin ve sistematiğinin oluşmasında en büyük paya sahip bulun İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe’ye nisbetle **Hanefî** mezhebi olarak adlandırılmış, bu mezhebe bağlı olan âlimlere Hanefî denilmiştir.

Çok ince bir anlayışa sahip olan ve dinin ruhuna fevkalade nüfûz etmiş olan Ebû Hanife’nin mezhebi, özellikle Türkler arasında yayılmıştır. “**İmam-ı A’zam Ebû Hanife**’ye uyanlar çoğunluk itibariyle, İslâmi hükümetlerin çoğu o mezhebi medeniyete, şehirliliğe daha yakın ve sosyal hayata daha uygun olduğundan kabul etmişlerdir.”[243]

Hanefî mezhebi, Abbâsi Devleti’nin hâkim olduğu bütün ülkelerde yayılmıştı. Tarihte birçok devlet tarafından resmi mezhep kabul edilmiş, Balkanlar, Türkiye, Kafkasya, Hazar denizi çevresi, Afganistan, Çin, Hindistan, Pakistan, Irak, Suriye, Kuzey Afrika, Güney Afrika toplulukları arasında yayılmıştır. Akıl ve mantık kurallarının ustalıkla kullanılması meselelerde esnek bir yol takip edilmesi mezhebin yayılmasında etkili olmuş, önce Irak’ta, sonraları Horasan, Sicistan, Mâverâünnehr gibi doğu beldelerinde yayılmıştır.

Azarbaycan, Kafkasya, Tebriz, Rey ve İran’da yayıldı. Sind yani Pakistan’da Hanefîler vardır. Selçuklu ve Osmanlılar ile de Anadolu ve Balkanlara girdi. Mısır, h. 164 tarihinde **Vakıflar** konusunda Hanefî hükümleri Mısırlılara uygun düşmediği için kadılar azlediliyor, Mâliki, Şafii mezhepleri arası ta’yin furyası sürüyordu. Selahaddin Eyyübi’den sonra Mısır’daki Eyyübiye Devleti de Şafii mezhebinden başka mezheplere itibar etmiyorlardı.

Hanefî ve Hanbeli mezhepleri Eyyübî Devleti’nin bitmesine yakın zamanlarda yayılmaya başladı. Zâhir Mâlik’in ortaya çıkmasından sonra

Mısır’a dört imam kadıları tayin edilmeye başladı. 665 tarihinden itibaren bu dört mezhepten başka İslâm beldelerinde amel edilen başka bir mezhep kabul olunmadı. Hukuk, hitabet, imamet, tedris gibi yönler bu mezheplerde yapılarak diğerleri bu şereften mahrum bırakılıp hatta şehadetlerinin kabul edilmesi de yasaklanmıştı.[244]

Abbâsi halifelerinden Harun Reşid zamanında (h.172) Hanefî âlimi İmamı A’zam Ebû Hanîfe’nin talebesi Ebû Yusuf’un (v.182/798) Kâdı’l-Kudat (Adâlet Bakanı) tayin edilmiş olması Hanefî mezhebinin yayılmasında âmil olmuştur.[245]

Ebû Hanîfe’nin öğrencilerin değişik bölgelerden olması mezhebin yayılmasında etkili olmuştur. Mısır ve Suriye’den çok az, Mekke, Medine, Yemen, Bahreyn, Musul gibi şehir ve bölgelerden sınırlı sayıda öğrencisi varken öğrencilerinin yarıya yakınının Kûfe, Basra ve Bağdatlı olduğu, geriye kalan önemli bir kısmının da Ahvaz, Isfahan, Hemedan, Rey, Cürcan, Nese, Merv, Buhara, Semerkant, Belh, Harizm gibi Irak’ın doğusundaki önemli merkezlere mensup olduğu bilinmektedir.

Mesela, Ebû Hanîfe’nin öğrencilerinden Abdülaziz b. Halid’in **Tirmiz** ve **Çağaniyan’**da, Muhammed b. Hâlid el-Hanzali’nin **Esterabad**’da, Hüseyin b. Hafs el-Hemedani’nin **Isfahan**’da, İsmail b. Elyesa el-Kindi’nin **Mısır**’da, Abdullah b. Ferruh’un **Mısır** ve **Kuzey Afrika**’da hocalarının görüşlerini ve Irak fıkhını tanıtıp yaydıkları bilinmektedir.[246]

Mezhepleri günümüze kadar varlığını sürdüren Ehl-i Sünnet mezheplerinden dördü arasında ilk tedvin edilen mezhep Hanefî mezhebi olmuştur. Irak’ta doğan bu mezhep hemen hemen bütün İslâm dünyasında yayıldı. Abbâsiler döneminde kadıların çoğu Hanefî idi. Selçukluların, Harzemşahların mezhebi de Hanefîlik idi. Osmanlı döneminde de resmi mezhep Hanefîlik olmuştur.[247]

Hanefî mezhebi, Osmanlı imparatorluğuna dâhil bütün ülkelerin resmi mezhebidir. Kazaî hüküm ve fetvâlar tamamen bu mezhebe göre verilmişti. Irak, Horasan, Sicistan, Türkistan, Mâverâünnehr, Kafkasya, Azerbaycan,

Kırım, Kazan, Çin, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Suriye, Yemen, Habeşistan, Anadolu, Balkanlar ve Türkler vasıtasıyla fethedilip İslâmlaştırılan ülkelerdeki Müslümanların çoğu Hanefî mezhebine bağlıdır.[248]

İmam-ı A'zam Ebû Hanife bulunduğu ve kendinden sonraki çağı ilmiyle aydınlatmıştır. Bediüzzaman Said Nursi Hazretleri bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: Bak, arkadaş! Bütün bu asırlar o asr-ı saadetin güneşinden **Ebû Hânife**, Şâfiî, Ebû Yezid, Cüneyd-i Bağdadî, Abdülkadir-i Geylânî, İmam-ı Gazalî, Muhyiddin-i Arabî, Ebû Hasen-i Şâzelî, Şah-ı Nakşibend, İmam-ı Rabbânî (radıyallahu anhum ecmaîn) gibi binlerce nurânî ziyâdar yıldızlar ayrılıp âlem-i beşeri tenvir etmişlerdir.[249]

Doğrudan doğruya Kur'ân'dan ilham alıp asrın anlayışına İslâmı anlatmak ve yorumlamak ışık tutmak. Bizim İslâm anlayışımız daha derindir diyebiliriz. Bu Mevlanalara, Yesevilere ışık tutan şey, ışık başka bir şeydir. Türk milletine yansıyan ışık Bişkek'te, Buhara'da prizma gibi yansıyarak ulaştı, manâ derinlikleriyle. Dini, yoruma açık yanlarıyla, çok engin yorumlamışlar. Dinin evrenselliğini **Ebû Hanife**ler, Yeseviler kabul ettirir.[250]

Günümüzde Türkiye, Balkanlar, Bosna-Hersek, Ukrayna, Kırım, Azerbaycan, Kafkasya, Kazan, Ufa, Ural, Sibirya ve Türkistan Türkleri, Çin, Mançurya ve Japonya Müslümanları, Afganistan, Horasan, Belucistan, Sıyam (Tayland), Hint, Keşmir, Pakistan, ekseriyetle Hanefîdir. Yemen, Hicaz, Mısır, Filistin, Cezayir ve Tunusa Hanefîlerin sayısı oldukça az, Etiyopya, Suriye ve Irak'a ise nisbeten daha fazladır.[251]

Bazı ülkelerde Hanefî mezhebi için "**Türklerin Mezhebi**" denmesi bir gelenek olmuştur. Dünyadaki bütün Müslümanların yaklaşık üçte ikisi **Hanefî** mezhebindendir.

Ehl-i Sünnet Coğrafyası

Kurtuluşa eren fırka olarak kabul edilen dünya Müslüman nüfusunun % 90'ından fazlasını temsil eden Ehli Sünnet Ve'l- Cemâat, **Selefiyye**, **Maturidiyye** ve **Eş'ariyye** olmak üzere itikad alanında üç mezhepten teşekkül etmektedir. Fıkıh olarak **Hanefî**, **Şafii**, **Maliki** ve **Hanbeli**'dir. Bunlar ayrı birer mezhep olmaktan ziyade, Ehl-i Sünnet'i inanç ve amel bakımından zaman ve mekân planında ve kısmen de değişen şartlara göre metod alanında temsil eden mektepler görünümündedir.

Bugün İslâm ülkelerinde yapılan nüfus sayımlarında mezheplerle ilgili açık bilgiler bulunamadığından onların dağılımlarını gösteren gerçek rakamlar elde mevcut değildir. Ehl-i Sünnet çizgisindeki fırkaların, mezheplerin İslâm dünyasında tutunması, yerleşmesi ve yayılmasında siyâsî, sosyal, ekonomik birçok âmil ve sebep vardır. Selçukluların, Harzemşahların mezhebi de Hanefîlik idi. Osmanlı döneminde de resmi mezhep Hanefîlik olmuştur.

Meselâ; **Bahreyn'in** nüfüsün % 85'i Müslüman, % 7.3'ü Hristiyandır. Sünnî nüfüs çoğunluktadır. 25 Milyon nüfusun % 87'si Sünni, % 12'si Şii'dir. % 1'i de diğer dinlere mensuptur. **Bangladeş Halk Cumhuriyeti'nin** % 85'inden fazlası Sünnidir.

1.5 milyona yaklaşık **Birleşik Arap Emirlikleri'nin** % 95'i Müslüman olup, % 4 civarında Hristiyan bulunmaktadır. Müslümanların % 80'i Sünnîlerdir. % 20'sini Şiiler oluşturur. **Irak** nüfusunun % 96'sı Müslüman, % 54'ü Şiilerdir. Gerisi Sünnidir.

3 Milyona yakın **Lübnan** Cumhuriyeti'nin nüfusun % 32 Şiiler, % 24'ü Maruni Hristiyanları, % 21 Sünni Müslümanlar, % 7'si Dürziler, % 7'si Ortodoks Rum, % 4'ü Katolik Rum, % 4'ü Hristiyan Ermenilerdir.[252]

Mezheplerin Yayılışına Etki Eden Âmiller

1. *Mezhep imamlarının devlet büyükleriyle ilgisi* ve Devlet büyüklerinin âlimlere desteği, mezhebin gelişmesi ve yayılmasını çabuklaştırmıştır. Irak, Hint, Çin, Mâverâun-Nehr ve bütün Acem diyarı Müslümanları hanefîdir. Abbâsî halifelerinden Harun Reşid zamanında (h.172) Ebû Hanîfe'nin

talebesi Ebû Yusuf'un (v.182/798) Kâdı'l-Kudat (Adâlet Bakanı) tayin edilmiş olması Hanefî mezhebinin yayılmasında âmil olmuştur.[253]

Irak, Horasan, Şam ve Mısır eyâletlerine Ebû Yusuf'un işareti olmadıkça hiçbir kadı tayin edilmezdi. Emevî meliklerinden el-Muntasır lakabıyla bilinen Hakem el-Murteza b. Hişam b. Abdurrahman (v.206/822) da Harun Reşit'in yaptığı gibi Kılamr hükümeti olan batı beldelerine hicri 180 tarihinde büyük fukâhadan sayılan Hanefî mezhebinden Yahya b. Yahya el-Kesîri'l-Endülüsi (v.234/849)'yi Kâdı'l-Kudât'lığa ta'yin etmiştir. Selçuklu ve Osmanlıların Maturidi ve Hanefî mezhebine ilgisi bu mezheplerin bu bölgelerde yayılmasında etkili olmuştur.

2. *Hac yolu üzerinde bulunmaları sebebiyle* bir çok mezhep yayılma imkanı bulmuştur. Meselâ, Kuzey Afrika kıyılarında oturan Müslümanlar hac maksadıyla yolculuk yaptıklarında yolları Medine'ye uğramış, Mâlik ve salikleriyle karşılaşmışlar bu mezhebi benimsemişlerdir. Afrika'daki kaza ve fetva konuları Mâliki mezhebine sâlik olanlardan başkalarına yasaklanmıştı. Hükümdarların da Mâliki görüşlerini benimsemeleri Mâliki mezhebinin yayılması noktasında âmil olmuştur.[254]

İmam-ı A'zam Ebû Hanife de hac vesilesiyle Mekke ve Medine'ye uğramış, birçok âlimle görüşmüş, dost olmuş, fikir alışverişinde bulunmuşlar, sevenleri, dostları oluşmuştur.

3. *Medeniyet ve kültür seviyesine uygun olması* da fırkaların, mezheplerin yayılmasında etken olmuştur. Batı ve Endülüs Müslümanlarının medenî seviyeleri Irak'a nisbetle daha sâde ve ibtidâi (ilkel) olduğu için Hicazlıların mezhebi bünyelerine uygun gelmiştir.[255]

Cihad ehli olan Türklerin çok değişik medeniyet ve kültürlerle haşir neşir olmaları, yoruma, aklın verilerine önem veren Hanefî ve Maturidî mezheplerini kabul etmeleri bu sebepledir. Değişik kültür ve medeniyetlere sahip olan topluluklar, İslâmı tanıma ve sevme noktasında Hanefî ve Maturidi ekollerinin yöntemlerini benimsemişler ve İslâmı sevmişler ve kabul etmişlerdir.

Birçok sosyolog İslâm âliminin belirttiğine göre milliyet faktörü de önemlidir. İmam-ı A’zam’ın ve İmam Maturidi’nin Türk olması, kültür ve seviye bakımından Arap dışı (Acem) gibi düşünmeleri Türk boyları ve milletleri tarafından görüşlerinin kabulünü hızlandırmıştır. “Bizim görüşümüz de bu!” dedirtmişlerdir.

4. *Güçlü ve itibarlı âlimler tarafından bir mezhebin benimsenmesi* yayılmasında, gelişmesinde, benimsenmesinde etkili olmuştur.

Meselâ, Ebû Hanîfe’nin ve İmam Maturidi’nin akla önem vermeleri ve çok zeki olmaları, İmam Mâlik ve İmam Şafii’nin hadis ezberlemede üstün olmaları mezheplerinin yayılmasında etkili olmuşdur.

Mesela, Ebû Hanîfe’nin öğrencilerinden Abdülaziz b. Halid’in **Tirmiz** ve **Çağaniyan’**da, Muhammed b. Hâlid el-Hanzali’nin **Esterabad**’da, Hüseyin b. Hafs el-Hemedani’nin **Isfahan**’da, İsmail b. Elyesa el-Kindi’nin **Mısır**’da hocalarının görüşlerini ve Irak fıkhını tanıtıp yaymaları da[256] Hanefî mezhebinin yayılmasında etkili olmuştur.

Ahmed b. Hanbel’in hadis konusunda titiz davranması, hadisi yaşama konusundaki sıkı tutumu, zühdü görüşlerinin kabulünü sağlamıştır.

Muhammed **Pezdevi** (v.493/1100), Ebu’l-Muin en-**Nesefî** (v.508/1115), Burhaneddin en-**Nesefî** (v.687/1289), Ömer en-**Nesefî** (v.537/1142), Ebu’l-Berekât en-**Nesefî** (v.710/1310), Nureddin es-**Sabûnî** (v.580/1184), **İbnu’l-Humam** (v.861/1457), **Hızır Bey** (v.863/1458) ve **Kemaleddin el-Beyâdi** (v.1098/1687) bu âlimler İmam Mâturîdî’den sonraki en meşhur Mâturîdî âlimleridir. Bu âlimler sayesinde Maturidilik Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’ın itikadi konularda en meşhur ve yaygınlaşan mezhebi olmuştur.

---

184 Bkz. İbn Manzur (v. 711/1311), *Lisânu’l-Arab*, 10/300; el-Isfahani, *er-Râğıb*, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, s. 377, ez-Zebidi, *Tâcu’l-Arûs*, Beyrut-1966; 7/45.

185 *Cemel*, Deve olayı demektir. Hicri 36/M. 656 Aralık ayında cennetle müjdelenen Hz. Talha, Hz. Zübeyr ile Hz. Aişe’nin devesinin üstünde hilafet ordusu Hz. Ali ile savaşmak için karşılaştığı olay. Savaş olmamış, ama fitneciler iki orduya gece âni baskın yapıp binlerce kayıp verdirdikleri feci üzücü olay.

186 *Sıffîn*, H. 37/M. 657 yılında Sıffîn denilen yerde Şam valisi Muaviye ile hilâfet ordusu Hz. Ali’nin savaşı. Toplam 70 bin kişi ölmüştür.

187 *Hakem Olayı*, Sıffîn Savaşı'ndan sonra tarafların barış yapmak için hakeme başvurması olayı. Hakemler, Hz. Ali'nin hilafetten ayrılmasını istemişlerdir.

188 *Nehrevan*; Hz. Ali ve Hakem olayına katılan herkesi kâfir ilân edip, birçok kişiyi öldüren Haricilerin ilk silahlı hareketidir. Hilafet ordusu ile Nehrevan'da savaşmışlar, on kişi hariç, binlerce kişi yok edilmişdir.

189 Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 95.

190 Nursi, Bediüzzaman Said, *Sözler*, s. 46.

191 Nursi, *Sözler*, s. 446.

192 Nursi, *Sözler*, 27. Söz, *Hatime*, s. 447.

193 *Zarurat-ı Diniyye*: *İman* edilmesi zaruri olan dinin esasları. Mesela Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak gibi.

194 Nursi, *Sözler, 27. Sözün Zeyli*.

195 Bkz. Nursi, *Sözler, 27. Söz,* s. 216.

196 Müslim, *Fedail* 221; Tirmizî, *Menâkıb*, 58; İbn Mace, *Mukaddime* 11; *Müsned*, 3/11

197 Bkz. Gazzâli, *Faysalatu't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z Zendaka*, (Mısır, 1907), s. 15.

198 Bkz. Buhârî, 8/l42, Müslim, 2/975, 4/l831, Tirmizî, 5/47, İbn Mâce, 1/3, Nesâi, 5/110, 111, Hanbel, 20181, 247, 528, 3l3, 428, 448, 467, 482.

199 Şafii, er-*Risale*, s. 560-6l, Bkz. Şatibi, *Muvafakat*, 4/57 vd.

200 *Zarurat-ı Diniyye*: Bir Müslüman için din yönünden bellenmesi her halde lazım olan şeyler. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Allah tarafından tebliğ buyurduğu, haber verdiği kesin olarak belli olan esaslara, hükümlere ve haberlere denir. Bkz. Akseki, *İslâm Dini*, s. 59.

201 Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünne* 5, Bkz. Müslim, *İmân* 26, Tirmizî, *İmân* 15.

202 Bkz. Buhârî, *Salah* 28, Ebû Dâvûd, *Cihad* 95.

203 Buhârî, *el-İ'tisâm* 21; Müslim, *el-Akdiyye* 6.

204 Bkz. Ebû Zehrâ, *İslâm'da Fıkhı Mezhepler Tarihi*, s. 81.

205 Aclûni, *Keşfu'l-Hafa*, l/64-65; Münavi, *Feyzü'l-Kadir*, 1/210-212.

206 Yani avcı, okuna, okun demirine, okun gezine bakar da, "Acaba oka kandan bir şey bulaştı mı?" diye şüphe eder. Kur'ân okurlar, namaz kılarlar, oruç tutarlar ama dinden onlara hiçbir şey bulaşmaz. Bkz. Buhârî, *F. Kur'ân* 36; *Menâkıb* 25; *Megazi* 61; Müslim, *Zekât* 142, 143; Nesai, *Zekât* 79; İbn Mâce, *Mukaddime* 12.

207 Bkz. Said Nursi, *Mektubât*, s. 456-57.

208 Bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, s. 95.

209 Buhârî, el-*İ'tisâm* 21; Müslim, *el-Akdiyye* 6.

210 Bkz. Mustafa Uzunpostalcı, *Ebû Hanife*, s. 131.

211 Bkz. Gülen, *Asrın Getirdiği Tereddütler*, s. 23.

212 Buhârî, *Tefsir* 62; Müslim, *Tefsir* 60; Tirmizî, 47. sûrenin tefsiri, 3.

213 Nursi, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, *19. Mektup 6. Nükteli İşaret*, s. 112.

214 Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 39.

215 Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, s. 21.

216 Nursi, *Lem'alar, 26. Lema*, s. 723.

217 Bkz. Gülen, M. Fethullah, *Fasıldan Fasıla-2*, s. 35.

218 İbn Hacer Heytemî, *Menâkıb-i İmam-ı A'zam*, s. 20.

219 Nursi, Bediüzzaman Said, *Mesnevi Nuriye, 12. Reşha*.

220 Gülen, *Sonsuz Nur*, 1/374 vd.
221 Bkz. Nursi, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, *23. Mektup*, s. 477.
222 Gülen, M. Fethullah, *Prizma-Benlik Duygusu*, s. 52.
223 Tirmizî, *İman* 18; Ebû Dâvûd, *Kitabu's-Sünne* 1.
224 Bkz. Nursi, *Mektubat*, s. 104.
225 Bkz. Tirmizî, *Kitabu'l-İman* 18; Darimi, K. *Siyer* 75 1/241, Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Bab:l, 4/l97-98, İbn Mâce, *Kitabu'l-Fiten* 17, *Müsned*, 3/120, 3/145.
226 Bkz. Prof. Dr. Muhittin Bağçeci, *Kelam İlmine Giriş*, s. 93.
227 Bkz. *Lisânu'l-Arab*, 8/145-46; Nursi, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, s. 244; Mevlüt Özler, Doç., *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 69; Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm mezhepleri*, s. 18 vd. Bkz. Mustafa Uysal, *Yetmişüç fırka*, s. 14 vd.
228 Buhârî, *Daavat* 3; H. No: ll77, İbn Mâce, *Edeb* 57, İbn Hanbel, 2/282, 34l.
229 Ebû Dâvûd, *Sünne* 15; H. No: 4676; Nesai, *İman* 16.
230 Buhârî, *Bed'ül-Halk* 2; *Mezâlim* 13; Müslim, *Müsakât* 142.
231 Buhârî, *Daavat* 3; İbn Mâce, *Edeb* 57; Tirmizî, *Tefsir Muhammed*, 3255.
232 Tirmizî, *Daavat* 119; Ebû Dâvûd, *Salat* 361.
233 Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 7.
234 Buhârî, *Rikak* 23; Müslim, *Zühd* 49; Tirmizî, *Zühd* 10.
235 Tirmizî, Tefsir, Âl-i İmrân 3004; İbn Mâce, *Zühd* 34.
236 Bkz. Dr. Emrullah Fatiş, *73 Fırka Hadisinin Sıhhat Derecesi*, s. 17.
237 Bkz. Oral, *73 Fırka, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat İnancı*, s. 22.
238 Bkz. Mustafa Fayda, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 2/81-82.
239 Bkz. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 165-66.
240 Bkz. Gülen, M. Fethullah, *İrşad Ekseni*, s. 152.
241 Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, s. 60.
242 Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, 6/8-10.
243 Bkz. Nursi, Bediüzzaman Said, *Sözler*, s. 447.
244 Bkz. H. İbrahim, *Mezahib*, s. 126.
245 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut-1879; s. 392 vd.
246 Bkz. Ali Bardakoğlu, *Hanefî Mezhebi*, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, 16/3.
247 İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara 1981, s. 127.
248 Bkz. Prof. Dr. Ahmet Akgündüz-Doç. Dr. S. Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 369.
249 Nursi, Bediüzzaman Said, *Mesnevi Nuriye* 12. Reşha.
250 Gülen, *New York Sohbeti ve Global Hoşgörü*, s. 28.
251 Bkz. Prof. Dr. Ali Bardakoğlu, *Hanefî Mezhebi*, 16/9.
252 Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 13/20 vd.
253 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, 392 vd. ; M. Ebû Zehra, 481.
254 Şeyhulislam Haydarizâde İbrahim, *Mezahib*, 120-21.
255 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, 392 vd.
256 Bkz. Ali Bardakoğlu, *Hanefî Mezhebi*, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, 16/3.

Sonuç

İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin anlayış biçimi, bugün dünya Müslümanlarının çoğunun İslâmı anlayış biçimidir. Çok ince bir anlayışa sahip olan ve dinin ruhuna fevkalâde nüfuz etmiş olan Ebû Hanife’nin mezhebi, özellikle Türkler arasında yayılmıştır. Abbasilerin, Selçukluların, Osmanlıların ve birçok İslâm ülkesinin tarihte resmi mezhep kabul ettiği, Türkiye’nin % 90 ve daha fazla Müslümanın kabul ettiği mezheptir.

Küçük yaştan itibaren çok iyi bir tahsil gören, hayatı maddi sıkıntılardan uzak geçen **İmam-ı A’zam Ebû Hanife**, Kûfe’de o bölgenin ileri gelen üstadlarından hadis ve fıkıh meselelerini öğrenmiş, ilmin yanısıra ticaretle meşgul olması sebebiyle daima hayatın ve problemlerin içinde bulunmuş, karşılaştığı meseleler veya kendisine yöneltilen sorularla ilgili olarak hayatı boyunca sayısız ictihad yapıp görüş belirtmiştir. Yetiştirip etrafa gönderdiği bu talebelerinin, Abbasi iktidarının kabullenilmesinde mühim roller oynadıkları da tarihçiler tarafından kaydedilmektedir.

Ebû Hanife hayranlık uyandıran bir âlimdir, O ilim âyetlerinden bir âyettir. Onun sözünden yüz çevirenler onu anlamaya takatları olmayanlardır. Cenâb-ı Hakk’ın, yaratılmışların dilleri adedince konuşma tarzı vardır. Bunun gibi, Kur’ân-ı Kerîm de dünden bugüne konuşmuş ve kıyamete kadar da konuşacaktır. O, **İmam-ı A’zam Ebû Hanife** ile konuşmuş, üstad Bediüzzaman’la konuşmuş, bundan sonra da konuşmaya devam edecektir.[257]

İmam-ı A’zam Ebû Hanife’nin ticaret hayatının içinde bulunması, insanların problem ve ihtiyaçlarını yakından tanıması da ictihadlarının kabul ve uygulama şansını artırmıştır. Öte yandan onun farklı kültür ve

geleneklere sahip çeşitli grupların karma bir halde yaşadığı Irak bölgesinde yetişmiş olması, Hicaz bölgesinde hâkim geleneksel sosyal yapı ve anlayıştan daha az etkilenmesine, birçok konuda örfü ve içtimai vak'ayı esas alan farklı yorum ve ictihadlara sahip olmasına zemin hazırlamıştır. Hanefî mezhebinin Araplar dışındaki Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmasının bir sebebi de bu olmalıdır. Denilebilir ki Ebû Hanife, hocaları ve önceki nesiller tarafından kendisine intikal ettirilen fıkhî kuralları, görüşleri, âyet ve hadislerle ilgili yorumları içinde bulunduğu ortam, insanların ihtiyacı ve dinin genel ilke ve amaçları açısından yeniden değerlendirme, sınırlı nasslarla (âyet ve hadislerle) sınırsız olaylar, naklin hükmü ile aklın yorumu, hadisle re'y arasında makul bir âhenk kurma imkanını yakalamıştır.

Ebû Hanife'nin örf ve âdeti, Kur'ân'ın genel ilkelerini, kamu yararını gözetmesi ve istihsanı sıkça kullanması bu gayretin sonucudur. Ebû Hanife, ticari muameleleri *açıklık* ve *belirlilik, fâizden uzak olma, örf ve ihtiyaca uygunluk, dürüstlük ve güven* şeklinde dört temel üzerine oturtmuş, ticari hukukta olsun borçlar, âile ve kamu hukukunda olsun şahsi teşebbüs ve sorumluluğu, kişi hak ve hürriyetlerini ilke edinmiştir. *Görüşlerinde ve hayatının her safhasında her seviyedeki insanların alabileceği derslerin olacağı muhakkaktır.*

İtikadi, inanç konularındaki fikirleri ile Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemâat'ın temellerini oluşturan **İmam-ı A'zam Ebû Hanife**, yüzyıllar geçmesine rağmen fikirlerindeki objektiflik, fıkhî, siyasi ve ticari görüşlerindeki isabetlilik âlimleri, müntesiplerini hâlâ hayran bırakmakta, kitleler tarafından görüşleri benimsenmektedir. *Günümüzde öğretmenin, öğrencinin, tüccarın, hakimin, avukatın her bir halk kesiminin O'ndan alacağı, kazanacağı birçok fikir ve ders bulunduğu bir gerçektir.* Hicri 80 ilâ 150 yılları arasında yaşayan İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin eğitim ve öğretim metodlarının günümüze kadar uzanması, onun metodlarının doğruluğunu göstermektedir.

---

257 Gülen, *Fasıldan Fasıla-2*, s. 135.

İstifade Edilen Kaynaklar

Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrut, trs.

Akseki, A. Hamdi, *İslâm Dini*, Diyanet İşl. Bşk. Yay, Anka, 1977.

Akgündüz, Ahmet - S. Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı,* Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

Bağçeci, Muhittin, *Kelam İlmine Giriş,* Kayseri, trs.

Bardakoğlu, Ali, *Hanefî Mezhebi,* TDV İslâm Ans. 16. Cilt, İst, 1997.

—–, *Ebû Hanife,* 10. Cilt, İstanbul, 1994.

Bağdadi, el- Hatib, Ebû Bekir, *Tarihu Bağdat***,** 1-14, Kahire, 1349.

Buhârî, Ebû Abdullah (v.256/870), *Camiu's-Sahih*, Beyrut, 1987.

Çelebi, Ahmet, *et-Tarihu'l-İslâmi Ve Hadaratü'l-İslâmiyye,* Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ, 3. Cilt, İst, 1985.

Çubukçu, İbrahim Agâh, *Türk İslâm Düşünürleri,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Dihlevi, Şah Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim, *Huccetullahi'l-Baliğa,* I-II, Mısır, trs.

Dönmez, İbrahim Kâfi, *İlmihâl*, T. Diyânet V, 1. Cilt, İstanbul, 2000.

Ebû Zehra, M. *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi,* Mütercim, Prof. Dr. Aldülkadir Şener, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983.

—–, *Ebû Hanîfe,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara, 1997.

Ebû'l-Felah Abdulhayy B. el-İmad el-Hanbeli (V.1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb Ve Ahburu Men Zeheb,* Beyrut,Trs.

Ebû'l-Meali, Mahmud Şükri el-Alusi, (v. 1923), *Gayetü'l-Emani Fi Reddi alen-Nebhani*, Mısır, 1327.

Ecer, A. Vehbi, *İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş*, Kayseri, 1980.

Fayda, Mustafa, *Doğuştan Gün. Büyük İsl. Tarihi,* İstanbul, 2000.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, 4. ve 5. Basım, İstanbul, 1990.

Gülen, M. Fethullah, *Fasıldan Fasıla*, 1-3, İstanbul, 2000.

——, *İnancın Gölgesinde***,** İstanbul, 1996 Cilt: 1-2.

——, *Sonsuz Nûr,* Cilt: 1-2, İstanbul, 1994.

Haydari zade İbrâhim, Şeyhul-İslâm, *Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiye Tarihi*, Daru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Evkâf-ı İslâmiyye, İst, 1335.

Heytemî, (Heysemî şeklinde de okunup, yazarın isminin Heysemî olduğunu söyleyenler de vardır.) Şahabeddin Ahmed bin Hacer, *el-Hayrâtü'l-Hisân fi Menâkibi'l-İmamı Ebi Hanife en-Nu'man*, Beyrut, 1983.

Isfahani, er-Râğıb Ebû'l-Kâsım, **el-***Müfredât Fi Garibi'l-Kur'ân*, Tahk. Muhammed Seyyid Kilâni, Beyrut, Trs.

İbn Abidin, Muhammed Emin (v.1252/1836) *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Kahraman Yay, İstanbul, 1984.

İbn Bezzâzi, Muhammed b. Ahmed el-Kerderi, *Menakib-i İmam-ı A'zam*, Mısır, trs.

İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed (v630 hicri), *el-Kamil fi't-Tarih*, trs.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed (v.1405) *Mukaddime*, Beyrut, trs.

İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed B. Mükrim (v.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1968.

İmam-ı A'zam'ın Ebû Yusuf'a Vasiyyeti, Çev. D. Sabit Ünal, Ankara, 1960.

Izmirli, Ismail Hakki, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara, 1981.

Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1880.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukukunda Mezhepler*, İrfan. İst, 1971.

——, *İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İst, 1989.

Mekki, el-Muvaffak b. Ahmed (V.568/1172), *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe*, Haydarabad, trs.

Nu'mani, Muhammed Abdurreşid, *İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Çev: Doç. Dr. Enbiya Yıldırım, İst, 2004.

Nursi, Bediüzzaman Said, *İşâretü'l-İ'caz*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 2000.

——, *Lem'alar-1,* Işık Yay, İstanbul, 2003.

——, *Sözler,* İstanbul, 1998.
——, *Küçük Sözler,* Işık Yay, İstanbul, 2002.
Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Zaman Gazetesi Hediyesi, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999.
Oral, Osman, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayseri, 1998.
——, *100 Soruda Âhiret Hayatı,* Işık Yay. İst. 2003.
——, *73 Fırka, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat İnancı,* Kayseri, 1999.
Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı,* Erzurum-1994.
Pilavoğlu, M. Kemal, *Büyük İmam Ebû Hanife,* İstanbul, 1973.
Rıza, M. Reşid, *İslâmda Birlik Ve Fıkıh Mezhepleri*, Çev. A. Hamdi Akseki, Sadeleştiren: H. Karaman, Diyanet İşl. Bşk. Yay. Ank, 1974.
Sivasî, Şemseddin Ahmet, *Menakıb-ı İmam A'zam,* İstanbul, 1291.
Şa'rani, Abdülvehab b. Ahmed, *Tabakatü'l-Kübra*, Mısır, trs.
Toksarı, Ali, *İslâmda İhtilâfın Yeri*, E. Ü. İ. F. D. Sayı: 4, Kayseri, 1987.
——, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Rey Yay., Kayseri, 1994.
Tunç, Cihat, *Sistematik Kelâm*, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri,1994.
Uysal, Mustafa, *Yetmişüç Fırka*, Konya, 1979.
Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebû Hanîfe,* T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, 10. Cilt, İstanbul, 1994.
Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
Yavuz Yusuf Şevki, *Ebû Hanîfe,* TDV İslâm Ans. 10. Cilt, İst, 1994.
——, *Ehl-i Sünnet***,** 10. cilt. İstanbul, 1994.
Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İst, 1998.
Zaman Gazetesi, *Âilem,* 21 Ağustos 2004.
Zebidi, *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut, 1966.
Zehebi, el-Hâfız (V.748/1347), *el-İber Fi Haberi Men Ğaber*, Nşr. Dr. S. el-Müneccid, Kuveyt, 1960**.**